

XII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

BERTÓK LÁSZLÓ
BÍRÓ BÉLA
BODÓ BARNA
BODÓ MÁRTA
LUCIAN BOIA
CSEKE PÉTER
CSOÓRI SÁNDOR
EGYED PÉTER
ERŐS VILMOS
KÓNYA-HAMAR SÁNDOR
KORNISS PÉTER
KRIZBAI ISTVÁN
PÁLINKÁS JÓZSEF
PÉNTÉK IMRE
PETI LEHEL
RASKÓ ISTVÁN
SZÖLLŐSY PÁL
URAY ZOLTÁN
WILHELM IMOLA

9

TUDOMÁNY – ÁLTUDOMÁNY

III. FOLYAM
2010.
SZEPTEMBER

XXI

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXI/9. • 2010. SZEPTEMBER

TARTALOM

PÁLINKÁS JÓZSEF • Salaktalanítás	3
BERTÓK LÁSZLÓ • Nem a kör, hogy mi volt, mi lesz; Nem a szenvedély, nem az indulat (<i>versek</i>)	4
BÍRÓ BÉLA • Átjárható határvonalak	5
PÉNTEK IMRE • Miért fogékony az elme a pszéudotudományos magyarázatokra?	16
KRIZBAI ISTVÁN – WILHELM IMOLA • Tudjuk, hogy hisszük, vagy hisszük, hogy tudjuk?	20
BODÓ MÁRTA • Tudományos és vallásos hit	25
DAN CULCER • Menedék (<i>vers – Cseke Gábor fordítása</i>)	30
LUCIAN BOIA • Történetírás, komplexusok nélkül (<i>Kérdezett Cseke Péter Tamás</i>)	31
RASKÓ ISTVÁN • A honfoglalás kori csontok genetikai üzenete	35
PETI LEHEL • Mária-jelenés és ördögűzés	40
BODÓ BARNÁ • Téveszmék a politikában	49
■ TOLL	
URAY ZOLTÁN • Csalások, hamisítások, plagizálások	60
■ HISTÓRIA	
ERŐS VILMOS • Hóman Bálint és a historiográfia	62
■ DOKUMENTUM	
A tudományos kutatás erkölcsi és etikai alapelvei	71
■ VILÁGABLAK	
K. HORVÁTH ZSOLT • This Side of Paradise (<i>Drang nach Westen</i>)	72
ZÖRGŐ NOÉMI • A kríziskommunikáció amerikai ellenpéldája	80
■ MŰ ÉS VILÁGA	
EGYED PÉTER • Titkos történelem és fáradt forradalom	85
CSOÓRI SÁNDOR – KÓNYA HAMAR SÁNDOR • A jónási kötelesség lázbeszéde	92

■ KÖZELKÉP

WILHELM SÁNDOR • Az elszabadult komponens	102
BOTHÁZI MÁRIA • Tudományos világképünk a nyolcvanas években	106

■ TÉKA

KESZEG ANNA • Az árpádharagosi Bruce Wayne (<i>Társas esztétikák</i>)	109
PÉTER ÁRPÁD • Az álságos médiabeszéd	111
SZÖLLŐSY PÁL • Szociológia mint életcél	115
BOKA LÁSZLÓ • Párbeszéd és polifónia	118
VALLASEK JÚLIA • Irónia-mintázatok	119
PAP-MIKE ÁGNES • A nyelven túli megértésről	121
A Korunk könyvajánlata (<i>Cseke Péter ajánlja</i>)	124

■ TALLÓ

ANDRÁS ZSELYKE • A tudományművelés új álláspontjai	125
CS. P. • Az olvasás válsága?	126

■ ABSTRACTS	128
-------------------	-----

■ KÉP

KORNISS PÉTER

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Elnök: KÁNTOR LAJOS ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: BALÁZS IMRE JÓZSEF ■ A szerkesztőség tagjai: CSEKE PÉTER (médiatudomány), HORVÁTH ANDOR (főszerkesztő-helyettes; világirodalom), KESZEG ANNA (társadalomtudományok), KOVÁCS KISS GYÖNGY (főszerkesztő-helyettes; történelem), RIGÁN LÓRÁND (filozófia) ■ Gazdasági vezető: MÁRTON LEVENTE ATTILA ■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR ■ Titkárság: BALÁZS JÚLIA, SASS GYÖNGYI, SÓLYOM ANNAMÁRIA

■ A Korunk – Budapesti Porta grémiuma: ILIA MIHÁLY, POMOGÁTS BÉLA, POSZLER GYÖRGY, ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ Állandó munkatársak: EGYED PÉTER, HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN (Heidelberg), KOVALSZKI PÉTER (Detroit), PETI LEHEL, SZENTES ZÁGON, ZELEI MIKLÓS (Budapest), ZÓLYA ANDREA CSILLA (Budapest)

■ A megjelenéshez támogatást nyújt a Communitas Alapítvány, a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, a Nemzeti Kulturális Alap, a Szabad Sajtó Alapítvány, a Szülőföld Alap és az Új Budapest Filmstúdió.

■ SZERKESZTŐSÉG: Kolozsvár, Str. Gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52. Telefon: 0264-375-035; 0264-432-154; Fax: 0264-375-093 ■ POSTACÍM: 400304 Cluj, c.p. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com; korunk@korunk.org; Fényszedés: KOMP-PRESS Kft.
■ NYOMDA: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266/372407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egy évi előfizetés 40, fél évi előfizetés díja 20 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését az Apáczai Sajtóhíd Alapítvány végzi (1088. Budapest, Krúdy Gyula u. 3., Tel.: 0036-1-266-65-85); a lap megrendelhető a következő faxon: 0036-1-235-07-39, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com.

■ Revista apare cu sprijinul Administrației Fondului Cultural Național

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk (400304 Cluj-Napoca, str. Gen. Eremia Grigorescu nr. 52.;

Cod fiscal 5149284). ■ ISSN: 1222-8338

Salaktalanítás

■ „Tiszta fogalmakat terjeszteni, zavartakat pedig salakjaikból lehetőleg kitisztítani [...] kötelesség” – figyelmezteti Széchenyi mindazokat, akik 1842-ben még kételkednek az Akadémia feladatában.

A tudományt támadják. Akkor is és most is: megnyugodhatunk tehát, nem új keletű ez a küzdelem. Áltudomány, tudományellenesség, tudománytalanság: a gyors megoldások, a lázadó tudatlanság, a népszerű ígéretek korát éljük. A gondos megfigyelés, a pontos fogalomalkotás, a korlátokat felismerő megértés fáradsága elijeszti a gondolkodástól mindazokat, akik már nem elérni, kiérdemelni, megalkotni, hanem megkapni, megvenni szeretnék a választ.

Tiszta fogalmakat terjeszteni hív minket Széchenyi nyitógondolata. Először tehát nekünk is azt kell meghatároznunk, mi az áltudomány. Mert éppúgy „salakos” az az észjárás, amely csupán a forrás vagy eszköz alapján ítél, és nem a tudomány pontosságával jár el, amikor a hamisról, az álcázotról, a homályosról szól.

Az áltudomány természete szerint kétféle: az egyik a hitelesség külsőségeivel fedi el a tartalmi talmit, a másik a józan ész egyszerű belátásait öltözteti a körülményesség, a semmit-mondás túlzó nyelvezetébe. Mindkettő szélhámós a maga módján; ért a lát-szathoz, de mondanivalója nincs, vagy ami van, hamisan cseng. Mert lehet a tudományt „adni” mint figurát, de ethosza, erkölcsé nem utánozható.

A valódi tudomány jellemvonásai: a következetesség, az alázat, az érdektelenség, a kételkedés, az eredetiség és a közösségiség és a rossz „fordításban” elferdülnek. Felszínességgé, nagyotmondássá, célfüggetlenséggé, (ön)kritikátlansággá, utánzásná és csupán az egyén érdekeit szolgáló szándékokká torzulhatnak. Kérdés nélkül létrehozott válasszokká. Gyors fogásokká; kutatás, felismerés, elmélyült szemlélet nélküli praxissá. Hiszen az áltudomány ott is ígér, ahol már kijelenteni kockázatos. Az ellentudomány ott is tagad, ahol állítani már rég üdvös volna. A tudománytalanság pedig a felületes ismeretek felszínes és hangzatos bűverejével hat.

A zavart fogalmakból kétes meghatározások, ködös kategóriák születnek. Ezek nélkül az állítások és következtetések rendje, a modellek tartóssága és változtathatóságának természetes rugalmassága is csökken, eltűnik. Az áltudomány így nem meghódítja az ismeretlent, hanem kiszolgáltatja a tudatlanságnak: növeli azt a homályt, amelynek megszüntetésére a tudomány törekszik. Valójában árnyék, a tudomány árnyéka, amely kitartóan, ügyesen, találékonyan formál, követi a ritmust. Éppen csak a fény nem vetülhet rá, mert akkor kiderülne, nem is létezik. Rá kell jönnünk, a sötét semmit megmagyarázni nem könnyű. És nem kevésbé nehéz küzdeni vele.

Nézzünk tehát teljes fényben, a tiszta fogalmak, a rendezett gondolkodás, a szabályokat tisztelő levezetések erejével az áltudományra. Ragadjuk meg módszeresen következetlenségeit, törekedjünk következetesen módszermágiáinak leleplezésére. Kirekesztő, mindent ígérő heveségére válaszoljunk a tudomány egyetemességével, figyelő óvatosságával.

A csodaszerek nélküli salaktalanító „kúra”, a hangzatos ígéretek nélküli következetesség üdítő eredményekkel járhat. Ennek bizalmat adó megtapasztalását, tartós alkalmazását kívánom és remélem a tisztelt Olvasó számára jelen írások áttanulmányozása nyomán.

BERTÓK LÁSZLÓ

Nem a kör, hogy mi volt, mi lesz

Nem a kör, hogy mi volt, mi lesz,
csak a benne, s ahogy lehet.
Egy fűszálat keresztbe tesz,
s nézi a hangyát, merre megy.

Nem az idő, csak látja, hogy
megtorpan, majd szalad tovább.
Mintha, mint aki sose fog,
s nincsen út, csak a percen át.

Nem a múlik, s hogy ott hagyom,
s az ahol, s hogy csupán szöveg.
Csak a hangya után a nyom
s a fűszál, ahogy megremeg.

Nem a szenvedély, nem az indulat

Nem a szenvedély, nem az indulat,
csak mert elfogytak benned a szavak,
s a túlfolyó, a sose végleges
szájából kicsusszan, hogy sem az, sem ez.

S fülelsz, mint akit hallgat valaki,
hogy akkor mit kell mért választani,
hová a nincsből a biztos irány,
ha minden minden, csak a semmi hány?

S indulsz, mert menni, s annyi munka van,
tördeled, fested, bütykölöd hogyan,
alul sírt ásol, föléje eget,
középen meghalsz, de nincs fejelet.

BÍRÓ BÉLA

ÁTJÁRHATÓ HATÁRVONALAK

A tudományosság alapvető problémája jó ideje önmagával kapcsolatos: mit értünk tudományon, milyen kritériumok alapján lehet megkülönböztetni a tudományt az áltudománytól? A kérdésre adott válasz a felvilágosodást követő évszázadokban magától értetődőnek számított: a tudomány azoknak az el-entmondásmentes és a tapasztalat által igazolható ismereteknek az összessége, melyeket a szakma elismert képviselői szentesítettek. A 20. század folyamán azonban egyik hipotézist sem lehetett el-entmondásmentesen, a tapasztalattal összhangban és szociológiailag megalapozottan igazolni. Első látásra kifogástalan logikával felépített elméletek bizonyultak alapvető vonatkozásokban hamisaknak (Hegel és Kant filozófiája, Newton fizikája, Marx társadalomelmélete, Freud lélektana s legújabban Darwin evolúcióelmélete), a tudományos fejlődés a tapasztalattal tökéletes összhangban álló evidenciákat (sebességek összeadódása, részecske-hullám inkompatibilitás, térbeli helyzet és sebesség egyidejű meghatározhatósága) tett semmissé vagy kétségessé. Ami meg a szakma elismert képviselőinek kompetenciáját illeti, az is gyakorta megtévesztőnek bizonyult. A szakemberek csaknem annyiszor védelmeztek téves elméleteket, mint ahányszor elutasítottak. Azokról a kritériumokról tehát, amelyek a modernitás fénykorában egyetemesen elfogadottaknak, sőt megkérdőjelezhetetleneknek számítottak, sorra kiderült, hogy korántsem azok.

Vegyük sorjában:

A *racionálitásról* már Paul Feyerabend bizonyította,¹ hogy nem rendelkezhet azzal a kivételes

A legveszedelmesebb áltudomány [...] a „kifogástalan” szaktudományos nyelvezetbe burkolózó s a legújabb tudományos divatok nyomában lihegő – gondolattalan s ürességét a szaktudományos felsőbbrendűség arroganciájával kompenzáló – lelkesült sznobéria.

státussal, melyet a felvilágosodás filozófiája tulajdonított neki. A racionalizmus korántsem tér el olyan radikálisan a hagyománytól, mint ahogyan azt a racionalista „előítélet-mentesség” felvilágosult elméletei feltételezték, pusztán egyike azoknak a hagyományoknak, melyeket – a kizárólagos érvényesség jegyében – elutasít. Maga is a görög felvilágosodás hagyományának folytatása.² Magyarán a racionalizmus korántsem egyetemes, megengedőbbben korántsem úgy egyetemes, mint ahogyan azt a felvilágosodás és nyomában a modern kor filozófusai vélték. A nem racionalista hagyományok ugyanúgy rendelkeznek (de legalábbis rendelkezhetnek) az egyetemeség vonásaival, mint a racionalisták. A hagyományos értelemben vett racionalizmus önmagában ugyanúgy leszűkítő (reduktív) ideológia, mint az irracionalista tradíciók, lévén, hogy maga is a lét egyik nagyon lényeges, de korántsem teljes aspektusára korlátozódik.

Ráadásul úgy tűnik, hogy a nagy tudományos felfedezések szervesen kapcsolódnak a teljességre vonatkozó, számos aspektusukban merőben metafizikus spekulációkhoz. Püthagorasz nemcsak a róla elnevezett tételt alkotja meg, de a számmisztikát is. Galilei nemcsak a modern fizika megalapozója, de a kör misztériumának feltétel nélküli híve is. Kepler nemcsak a róla elnevezett törvényeket fogalmazza meg, hanem a szférák zenéjének püthagoraszai ötletére alapozott Naprendszer-felfogást is. Newton nemcsak a tömegvonzás törvényének megfogalmazója és az egzakt matematikai fogalmakban leírható égi mechanika megteremtője, hanem korának egyik legjelentősebb alkimistája is. A relativitáselméletet még Einstein is püthagoraszai remnizszcenciákra alapozva alkotja meg. Nem beszélve *A rész és az egész* Heisenbergjéről, aki az anyag szerkezetének kutatása során szintén Platón és Kepler (Püthagoraszról örökölt) szabályos testeikhez jut el.

Úgy tűnik, a „tudomány” és az „áltudomány” csak kéz a kézben képes forradalmi áttörésekre. A konzervenciákat Kutrovác Gábor, Láng Benedek és Zemlén Gábor *A tudomány határai* című könyvükben így összegzik: „...a határ a tudomány és az áltudomány közt nem van, egyszer, s mindenkorra, hanem lesz valakik által, valamikor. Vagyis, hogy a határokért meg kell küzdeni, s azok térben és időben változnak.”³ S valóban, nincs olyan tétele a tudománynak, melyet hosszabb-rövidebb ideig ne tekintettek volna áltudománynak (heliocentrikus világkép, Kepler-törvények, relativitáselmélet stb.), vagy amely a későbbiekben ne vált volna áltudománnyá (epi ciklusok, flogiszton, éter stb.).

Az *empirikus igazolás lehetségességének* hipotézisét is sokan megkérdőjelezték: az *experimentum crucis*, mely a rivális elméletek közt dönthetne, csak akkor válna bizonyító erejűvé, ha az összes rivális elméletet felsorolhatnók, ezek száma azonban elvben végtelen. „Fel kell adnunk azt a régi racionalista álmodást, hogy lehetséges mechanikus vagy legalábbis gyors eredményt hozó módszer a hamisság, a megalapozatlanság, az értelmetlenség vagy akár az ésszerűtlenség kimutatására”⁴ – írta Lakatos Imre. Így aztán az esetek túlnyomó többségében maga a döntő kísérlet is többféleképpen értelmezhető.⁵ Lehetséges, hogy egy teljesen más, végrehajtásának pillanatában még nem is létező, az igazolni véltet csak részelemként tartalmazó elméletet igazol. Hogy miről is lehet szó, azt az egyik leghíresebb *experimentum crucis*, a fényelhajlás példájával szemléltethetném: máig nem eldöntött, hogy a gravitáció görbíti-e meg a teret, vagy a tér eredendő és minden irányú körkörössége az, ami gravitáció gyanánt nyilatkozik meg. A második alternatíva sem zárható ki. Akkor pedig a fényelhajlás nem annyira az einsteini relativitáselméletet igazolhatja (közvetve persze azt is), mint inkább a – szó teljesebb értelmében vett – tér körkörösségének (a perspektíva fénytani jelenségében is megnyilvánuló) tényét támaszthatja alá.⁶

A minden irányú körkörösségen azt kell értenünk, hogy a *világtér fogat* minden pontjának ugyanúgy középpont gyanánt kell viselkednie, mint ahogyan a gömbfel-

szín minden pontja, illetve a körkerület minden pontja is középpont, amennyiben bármely irányban indulunk is el rajtuk, ugyanakkora utat kell megennünk, hogy a kiindulópontba visszajussunk. (Ez a leírás ugyanis a szakaszfelezés definíciójával ekvivalens.) Az univerzum expanziója egyértelműen erről is tanúskodik, amennyiben az univerzum minden pontjától (kozmológiai aspektusban galaxisától) minden másik – távolságával arányos – sebességgel távolodik. (S ezen az sem változtat, hogy tudjuk, nem a galaxisok távolodnak egymástól, hanem a köztük lévő tér tágul.)

A fenti okokból a tudományos *módszertan* teljesítménypotenciálja is erőteljesen korlátozott. Feyerabend és mások azt is bizonyították, hogy a tudománytörténet legjelentősebb felfedezései (Galilei, Kepler, Newton et comp.) kizárólag a tudományos módszer tan alapelveinek megsértésével vagy figyelmen kívül hagyásával születhettek meg.⁷

S annak, aki Feyerabend ismeretelméleti anarchizmusát gyanakodva szemléli, a fenegyereknek igazán nem tekinthető tudományfilozófus, Jakob Bronowski – egyébként szintén szentségtörő – gondolatait ajánlhatjuk a figyelmébe, melyek a tudományt – a posztmodern teóriák által közönséges megtevesztésként aposztrofált – művészet szintjére „züllesztik”:

„Azt a lépést, amikor egy új axiómát tesz valaki a másik mellé, nem lehet mechanizálni. Az értelem szabad játéka ez, amely túlesik a logikai folyamatok körén. Ezen a ponton válik a képzelet aktusa döntővé a tudományban, s ez az aktus minden tekintetben megegyezik az irodalomban megszokottal, olyannyira, hogy a fenti meghatározást akár a képzelet definíciójaként is elfogadhatjuk. E tekintetben nincs különbség a tudomány és az irodalom között: itt is, ott is az értelem dönt úgy, hogy egy szabadon választott nem mechanikus aktus eredményeképp gazdagítani fog egy fennálló rendszert.

[...] Jellemző vonása az emberi nyelvnek, hogy múltbéli metaforákból és analógiákból van felépítve, termékeny talajként azok számára, akik a többértelműt keresik, és rejtett azonosságok felfedezésére vágyanak. Belőlük táplálkoznak a váratlan kapcsolatok és társítások, amelyeket az irodalom (és minden, ami művészet) szakadatlanul létrehoz, és tőlük indulnak útjukra a tudományt megújító gondolatok is.

[...] A tudomány célja e többértelmű jelentéseket kibogozni és a természetből egy kritikus kísérlettel kikényszeríteni a döntést: melyik alternatívát választja. A tudományban is úgy haladunk tehát előre, hogy a természetből kapott információt az agyban mint valami logikai gépben átalakítjuk, és egy szalagra visszük át használható utasításként. Az irodalom nem oldja fel azt, ami többértelmű, az agy feldolgozza az információt, vagy játszik vele, de nem alakítja át gépi utasítássá. De itt is, ott is ugyanaz a lépés vezet az új felfedezéshez: a lépés megtételének pillanatában *semmilyen logikai rendszerben sem vagyunk* [kiemelés – B.B.], az egyik rendszer már a hátunk mögött, a kialakítására váró másikba meg éppen belépünk, de ahol vagyunk, az a logikán kívüli senki földje.”⁸

A *tudományos objektivitás* hipotézise is felülvizsgálatra szorult. A tudóst, még a legnagyobbakat is, saját ambíciói, a tudományos közösségnek való megfelelés vagy a megcsontosodott tekintélyek elleni lázadás külső és belső kényszerei, világképének korlátai, társadalmi helyzete és sok minden egyéb alapvetően befolyásolja. Mindezek olyan vakfoltokat képeznek, melyek tudatosítására csupán egy kívülállónak nyílhat lehetősége. Rendszerint eltérő szellemi-ideológiai térből és időből. Galilei (levelezésük tanúsága szerint) nem volt képes Kepler törvényeit komolyan venni, mert azok nem egyeztek világképének evidencia gyanánt örökölt komponenseivel, valamint az égi mechanika és a Földön érvényes fizikai törvények kapcsolatáról kialakított elképzeléseivel.⁹

A tudományos módszeresség legfontosabb összetevője, a *következetesség* is fakultatívnak tűnik. Thomas Kuhn *A tudományos forradalmak szerkezetében*¹⁰ bizonyított

ta: a tudományos elméletek nem adekváтан megválasztott alaptételek konzekvenciáinak fokozatos továbbfejlesztésén, kiterjesztésén, részletezésén alapulnak. Időről időre radikálisan új alaphipotézisek kerülnek előtérbe, s ezekre merőben új, a korábbiakkal összeegyeztethetetlen elméletek (ún. paradigmák) épülnek. Kuhn kedvenc példája a ptolemaioszi és a kopernikuszi elmélet. Az utóbbi egyértelműen nem az előbbire épül, sőt kidolgozásához csak az előbbi lerombolása és a rendszer új alapokra helyezése teremthetett lehetőséget, hiszen az új rendszer felépítéséhez nemcsak az elemek egymáshoz való viszonyát, de maguknak az elemeknek a definícióját is alapvetően meg kellett változtatni. A Nap bolygóból a rendszer középpontjává, a Föld középpontból bolygóvá, a Hold bolygóból holddá alakult.

Mára bebizonyosodni látszik, hogy a készlet véges, azaz a szakemberek időről időre kénytelenek visszatérni korábban meghaladottnak vélt (de a hagyomány zárványaiként továbbra is lappangó) paradigmákhoz.¹¹ Az alternatív elméletek pedig, bár ugyanolyan összeegyeztethetetleneknek tűnnek, mint az anyag részecske- és hullámtermészete, éppannyira elválaszthatatlanok is. Ami azt jelentheti, hogy valamiféle rejtett (s a racionális-tapasztalati tudomány által előszeretettel nem létezőnek nyilvánított) *egységen* kell alapulniuk. S itt nem csak arra gondolok, hogy a tudomány visszatérni látszik a Föld bolygórendszeren (sőt talán galaxison) belüli kitüntettségének gondolatához (lásd az antropikus-elv bizonyos értelmezéseit), hanem arra is, hogy a fizikai vákuum elmélete, a maga virtuális részecskéivel, szintén erősen emlékeztet az Einstein által végleg meghaladottnak vélt éterelméletre, annak virtuális részecskékre és antirészecskékre alapozott, jóval összetettebb változata gyanánt is értelmezhető.

A *tudományos közösség általi jóváhagyás* tudományos megalapozottságának feltételezése is megalapozatlannak bizonyult. A tudományos közösség tévedései inkább tűnnek szabálynak, mint kivételnek. A szakma kezdetben minden nagy horderejű tudományos felfedezést mereven elutasít. A kivételek alig vannak, s azok is mindig sajátosak. Ki tudja, mi lett volna az einsteini relativitáselmélet sorsa, ha Eddingtonnak (kivételesen) nincs bátorsága – és nem utolsósorban tehetsége – a kísérleti igazoláshoz. Kopernikusznak vagy Keplernek ez már nem járt ki, úgy kellett meghalniuk, hogy a tudományos közösség elméleteikről alig vett tudomást. Kepler műveit – levelezésük tanúsága szerint – még Galilei sem méltatta figyelemre, annak ellenére sem, hogy Kepler Galilei felfedezéseit (az üstökösökről írt, egyértelműen elhibázott mű kivételével) minden esetben a legnagyobb elismeréssel nyugtázta. Galilei meghurcoltatását pedig ismerjük. Az ő eredményei ráadásul „szemmel láthatóak” voltak, s bár a tapasztalat tudományos státusának vonatkozásában az áttörés maradéktalanul sikerült is, a felfedezések elméleti és világgépi konzekvenciáit nemcsak az egyház, de a szakma sem volt hajlandó elfogadni. S a helyzet máig nem változott. A kor legjelentősebb német fizikusa, Max Planck még a 20. század elején is így buzdította Einstein: „Mint idősebb barát le kell beszélnem önt a terveiről, egyrészt, mert az áttörés nem fog sikerülni, másrészt, mert ha sikerülne, sem hinne önnek senki.”¹²

S vannak merőben koncepcionális problémák is. A *véletlen fogalma*, melyre a modernitás forradalmi elméletei (darwinizmus, kvantumfizika, személyiségelmélet, tudományfilozófia, irodalomtudomány) épülnek, tudományosan kezelhetetlen. Az, hogy valami szükségszerű – legalábbis elvben –, bizonyítható, az, hogy véletlen, elvileg is bizonyíthatatlan. Mindig akad, de legalábbis akadhat olyan elmélet, mely a szóban forgó véletlent szükségszerűként mutathatja be. Még a mikrofizikai véletlen legnagyobb hatású megnyilvánulása, a határozatlansági reláció is ismereteink korlátozottságából fakadhat. Igaz ugyan, hogy a rejtett paraméterek feltételezését cáfolták, de a cáfolat pusztán a háromdimenziós térre vonatkozott. Az már – a hűrelmélet előfutárai – O. Klein és T. F. E. Kaluza számára nyilvánvaló volt, hogy ha a reális tér háromnál több

dimenziós, a négydimenziós törvények határozatlanságából kiadódhat a határozatlansági reláció, és „a kvantum jelenségeket meg lehet magyarázni a térelmélettel”.¹³

Újabban Darwin véletlenül vonatkozó elképzeléseit is súlyos szaktudományos (nem pusztán kreacionista) támadások érik. Ma már bizonyítottak tűnik (lásd epigenetika), hogy a környezettel való kapcsolat nyomokat hagy az örökítőanyagban, s egyre többen vélik úgy, hogy az evolúciót nem pusztán a véletlenszerű mutációk, hanem – és főként – a sejt és a genetikai anyag kölcsönhatásai irányítják, a sejt biokémiai eszközökkel módosíthatja magukat a géneket is.¹⁴

A véletlen misztikus fogalom, amellyel – elegendő időt feltételezve – gyakorlatilag bármi igazolható. Úgy tűnik, a mai tudomány véletlenbe vetett vallásos hite csak helyettesítette azt a vakfoltot, melyet korábban a teremtőbe vetett hit képviselt, el-tüntetni nem tudta.

Az sem igaz, hogy a tudományos műveltség felvértez az áltudománynak tekintett elméletekkel szemben: „az áltudományosság és a tudományellenesség mértéke és a tudományos műveltség foka közti összefüggést az újabb kutatások nem támasztják alá.”¹⁵

Így aztán akadtak rosszmájú tudományfilozófusok, akik végül egy nyíltan cinikus álláspont mellett kötelezték el magukat: tudomány az, amit én művelek (illetve mi művelünk), az áltudomány pedig az, amit te (illetve ti).

Míndez persze nem jelenti föltétlenül a racionalizmus alaphipotéziseinek megalapozatlanságát, pusztán azt, hogy a racionalizmus *hagyományos* értelmezése túlságosan szűk, s ezért elkerülhetetlenül következtelen. Úgy tűnik, a racionalizmus csupán önnön ellentétével, az irracionalizmussal együtt tekinthető teljesnek. Alekszej Loszev úgy is véli,¹⁶ hogy a logikus-logikátlan fogalompár mellé az alogikus kategóriáját is föl kell venni a tudományos fogalomtárba, mintegy a logikus „logikus” kiegészítője, illetve ellenpárjaként.

S ugyanez az empirizmusra is érvényes, az empirizmus is csak akkor tekinthető relevánsnak, ha minden tapasztalati ténytet figyelembe veszünk, azaz ha a tudomány által ma még érthetetlennek, illetve megmagyarázhatatlannak tűnő tapasztalati tényeket is a valóság részének tekintjük, és nem véljük úgy, hogy a természet jelenségeire, tőlük elvonatkoztatva is teljes értékű válaszok kínálhatók. Sőt úgy tűnik, a közvetlenül nem tapasztalható, de az emberi szellemenben mindenkor jelen lévő „természetfölöttit” is a tapasztalat részének kell tekintenünk. Az utóbbinak ugyanis, ha a (szó tágabb értelmében vett, a szellemi jelenségeket is felölelő) természet koherens (márpedig csak ebben az esetben lehet esélyünk arra, hogy egyáltalán tudományt művelhessünk), az érzéki-instrumentális tapasztalat beszédes inkoherenciáiban (a π értékének irracionálisában, a geometria és a természettudományok négyzetes összefüggéseiben, a sötét anyag és a sötét energia megoldhatatlannak tűnő problémájában és sok minden egyébben) elkerülhetetlenül meg kell nyilatkoznia.¹⁷ Hamlet figyelmeztetése: „Több dolgok vannak földön és egen, / Horatio, mintsem bölcselme-tek / álmodni képes”, ma is maradéktalanul érvényesnek tűnik.

Ezzel azonban a racionalizmus és az empirizmus is elveszíti hagyományos jelen-tését. Az irracionális és a tapasztalhatón-mérhetőn túli elemek tudományba való be-áramlása végképp elmosná a tudomány és az áltudomány közti – felvilágosodásban rögzített – határokat.

Persze ezek a határok már jó ideje meglehetősen képlékenyek. A fizika, a biológia, az agykutatás alapproblémái már régen nem tehetőek szemléletessé. Az egzakt tudomány mind kísérletesebb alakot ölt (egyik fizikai szakírónk szójátékával a „kísérlet” ma már a „kísérletben” is rendszeresen megjelenik). Jó ideje azonban azt is tudjuk, hogy a szemlélet sem változatlan adottsága az emberi szellemnek, maga is tértől és időtől függő.

Attól függően például, hogy mit tekintünk alapvető geometriai entitásnak, az *egyenes* vagy a *körvonalat*, radikálisan eltérő szemléletekhez jutunk. Az archaikus korok embere még körkörös világképben gondolkodott. A teret és az időt egyaránt önmagába visszatérőnek tekintette. Világa következként térben és időben is véges volt, s a szemléletnek (a „mindennapi tapasztalásnak”) megfelelően újra és újra megsemmisült és újjászületett. Az állandóságot éppenséggel a folytonos változás, a keletkezés és a pusztulás „végtelen” ismétlődése jelentette. Az időmúlást még az ókori magaskultúrák embere sem valamiféle múltból jövőbe tartó nyílegyenes folyamat gyanánt képzelte el, mint a modern ember (lásd az „idő nyilának” árulkodó metaforáját), hanem a fa évgyűrűihez hasonló folyamatosan táguló koncentrikus körök gyanánt.

A végtelenbe nyúló egyenes fikcióját ugyan az euklideszi geometria teremtette meg, ez a képzet azonban csak az újkorban, a körkörös világkép hanyatlásával (a kopernikuszi fordulat legfontosabb következményeként) válhatott a világkép alapjává, s radikálisan átalakította a világlátást. Fokozatosan minden történés eggyedivé és ismételhettelené alakult. A túlvilág képzete is értelmetlenné vált, hiszen annak csupán egy zárt univerzumban – valamely benthez vagy kinthez viszonyítva – lehet értelme. Dante univerzuma, amint azt a legújabb kutatás bizonyította, a – térfogat vonatkozásában is görbült – hipergömbre emlékeztet,¹⁸ azaz a koncentrikus körök sem végtelenül tágulnak, az Empireum határára jutva, zsugorodni kezdenek, a tér, mint egy kesztyű, kifordul, ami korábban belül volt, kívülre, ami kívül, belülré kerül.¹⁹ Az „önmagára záruló térfogattal” ekvivalens dantei konstrukció helyébe azonban – Giordano Brunóval kezdődően – egyenes vonalából felépülő „végtelen doboz” kerül. Az ily módon múlt és jövő nélkülivé árvult ember pedig – a végtelen vonal perspektíva nélküli pontja gyanánt – önmagát is elveszítette.

A körhöz azonban épp azok a szaktudományok vezettek vissza, melyek a szakszerűséget legkövetkezetesebben próbálták érvényesíteni. A legalapvetőbb problémák ma már minden tudásterületen a körkörösségbe torkollanak.

Vegyük ismét sorjában.

A *fizika* törvényei véges világmindenséget körvonalalznak. Nemcsak a fénysebesség (*c*) véges, de a fénysebesség, a gravitációs állandó (*G*) és a hatáskvantum (*h*) alapján meghatározott legkisebb fizikai kiterjedés, az ún. Planck-hossz ($4,05 \cdot 10^{-35}$ méter) s az ebből levezethető legrövidebb időtartam is. Ez utóbbi az az idő, mely alatt a fény a Planck-hosszt befutja. A végesség pedig csak zártásként definiálható koherensen. A nyitott kiterjedések elvben végtelenül hosszabbíthatók. A zártág szabályos megjelenési formája pedig a kör. Az univerzum is zárt: életkora, illetve sugara is viszonylag pontosan meghatározható. Számos, a húrelmélethez közel álló kozmológus véli ma már úgy, hogy a kérdésnek: mi van az univerzumon kívül? – nincsen értelme. Ha ugyanis a húrelmélet körkörös dimenziójának zsugorodása eléri a Planck-hosszt, váratlanul tágulás indul be.²⁰ A gondolatot az univerzum külső horizontjára vetítve: a kifele táguló körkörös dimenzió – Dante elképzelésével egyezően – az univerzum határán váratlanul szintén zsugorodni kezdhethet. Ami nem jelentene egyebet, mint hogy világunk egy negyedik dimenzióban is zárt. Azaz nemcsak a felszíne zárul önmagára, hanem (intuitíve elgondolhatatlanul, de logikailag szükségszerűen) a *térfogata* is. Magyarán a *kívülnek* és a *belülnek* körkörös térben ugyanúgy egymásra kell zárulniuk, mint a jobbnak és a balnak, a lentnek és a fentnek, az előlnek és a hátulnak – egy gömbfelületen. Egy minden irányban körkörös tér azonban már negyedik dimenziós lenne, hiszen egy körkörös idom mindig eggyel magasabb dimenziószámú térbe ágyazódik, mint lineáris (értsd: görbület nélküli) megfelelője. A vonal eggyedimenziós, körkörös változatában azonban már két dimenzióra terjed ki. A sík kétdimenziós, körkörös változatában azonban már három dimenziót fog át. Az algoritmust folytatva a térfogatként körkörös változatá-

ban már négy dimenzióra kellene kiterjednie. De ha a tér körkörös, a beágyazódási tétel is értelmét veszti. A körkörös idomok nem egy magasabb lineáris dimenzióba ágyazódnak, hanem maguk képviselik a magasabb dimenziókat. A lineáris dimenziók csupán ezek alacsonyabb dimenziós vetületei, ahogyan a gömbfelszín alacsonyabb dimenziós vetülete a körterület, a körkerületé pedig az átmérő. Ez esetben a lineáris (ismétlem: görbület nélküli) térfogat is egy magasabb dimenziós, önmagára záruló térfogat lineáris vetülete.

Hogy a négydimenziós körkörös teret szükségszerűen lineárisnak, azaz görbület nélkülinek kéne érzékelnünk, szintén könnyűszerrel belátható. A vonalat ugyanis önnön vonaláról pontnak érzékeljük, a kört az őt övező vagy az általa körülzárt síkból vonalnak, a gömböt az őt körülvevő vagy az általa körülzárt térfogattól körsíknak, a negyedik dimenziós gömböt, az ún. hipergömböt (az algoritmust folytatva) az őt körülvevő vagy az általa körülzárt negyedik dimenziós térből (geometriai szakszóval a hipertérből) görbület nélküli térfogatként (euklideszi térként) kell érzékelnünk. Az első három eset kétségtelen tény, s a fényterjedés sajátosságaiból fakad, abból, hogy a fény nem tartalmazhat az általa megtett út alakjára vonatkozó információkat. Logikus volna, ha a tételt a negyedik dimenzióra is extrapolálnók.

E feltevések helyessége esetén egyszerre érthetővé válna a π meghatározó fizikai szerepe, sőt a negyedik dimenzió feltételezésének természettudományos megkerülhetetlensége is (lásd Maxwell-egyenletek, húrelmélet, kozmológia). A Bolyai–Lobacsevszkij-féle nemeuklideszi geometriák természettudományos relevanciájáról nem is beszélve.

De a *biológia* is arra a következtetésre jut, hogy az élőlények zárt szerkezetek, amelyek környezetükkel negatív visszacsatolások kapcsolatban állnak, s ennek köszönhetően negentrópia elvonásával tarthatják szinten entrópiájukat. Rájuk vonatkoztatva azonban, amint azt Umberto S. Maturana bizonyítja,²¹ sem a *kintnek*, sem a *bentnek* nincsen értelme. Ezek a térfogalmak egyazon dolog ellentétes oldalainak tűnnek, ahogyan azt az univerzum esetében is gyaníthatjuk.

Bioritmusról, reprodukciós ciklusokról és egyebekről nem is beszélve.

Az öntudat, azaz a tudat önmagára vonatkoztatottságának evidenciája a *pszichológia* és az *agykutatás* egyik legfontosabb kérdése. A zártság, az önmagára irányultság itt teljesen evidens tényként jelentkezik. Az öntudat nyilvánvalóan kör.²²

S ma már a *társadalomtudományok* is egyre inkább a kör, azaz a kölcsönösség, az empátia, az együttműködés fogalmaiban közelítik meg tárgyukat.²³

A reflexivitás, a dialogicitás, a kölcsönösség struktúráinak feltárása ma már az ún. *humán tudományokban* is uralkodó törekvés. Sőt az utóbbiak a természettudományoktól eltérően, melyek csak kényszerűen vesznek róluk tudomást, a kibékíthetetlen, de összetartozó ellentétek tudatosítását legfőbb feladatuknak tekintik.²⁴ Csak-hogy az efféle ellentétek is a kör geometriájával tehetőek leginkább szemléletessé. A jobb és a bal, a lent és fent, az elöl és a hátul a lineáris térben egymás redukálhatatlan ellentétei, egy gömbfelületen azonban váratlanul „egymásba csapnak át”. Ha balra indulok, jobbról, ha felfele, alulról, ha hátra, elölről fogok megérkezni.

Gömbfelszínen ráadásul a főkör π -jének értéke éppen 2 (azaz egy racionális szám), s a gömbfelszínre írt nagyháromszögre a Püthagorasz-tétel is $a + b = c$ gyanánt írható fel. Persze az euklideszi geometria perspektívájából mindez tekinthető valamiféle véletlennek is, de ha a tér valóban körkörös volna (azaz a tér minden pontjából „végtelen” számú koncentrikusan egymásra épülő gömb töltené ki), egyszerre ezek a „véletlenek” válnának szükségszerűvé (és magától értetődővé), s a π válna evidensen véletlenszerűvé, illetve a Püthagorasz-tételbeli négyzetezés jelenne meg a reális (értsd: magasabb dimenziós) térviszonyok puszta helyreállításá gyanánt.²⁵

A *történettudomány* és a *gazdaság* ciklikus jelenségei közismertek.²⁶

Folytathatnók, de talán ennyi is elegendő ahhoz, hogy az olvasó felismerhesse: a körkörösség hipotézise korántsem pusztá képzelgés. A modern tudományelmélet egyik legmeghökkenőbb jelensége, hogy a fentiek ellenére egyetlen tudományfilozófus elméjében sem merül fel a gyanú, hogy a modern tudományosság mind mélyebb válságának oka éppen a körkörösség problémájával – implicite a holizmussal – való szembenézés hosszan tartó elutasításában gyökerezik.

A jelenség annál is érthetlenebb, mivel a körkörösség az archaikus kultúrák alapfogalma, s amint azt Fritjoff Capra tanulmányok sorában bizonyította,²⁷ a modern fizika legmélyebb felismeréseiben a keleti vallások és az európai őskor legfontosabb fogalmai köszönnek vissza. Alapos a gyanú, hogy a körkörösség-fogalom is komoly meglepetésekkel szolgálhat. Arról nem is beszélve, hogy az egyetlen térfelfogás, mely az univerzum fizikai törvények által sugallt végeességének és a matematika végtelenség-fogalmának szintézisére képes, éppen a körkörösség.

Ez esetben azonban a tudományosság hagyományos paradoxonai is megszüntethetőnek tűnnek. A *circulus vitiosus* sem a logika botránya volna többé, hanem – ahogyan azt Martin Heidegger is vélte – a helyes gondolkodás (melyen ő a „tudományos gondolkodással” szemben a „filozófiai gondolkodást” értette) tévedhetetlen ismerve.

„Mindenhol egyfajta körözés – állapítja meg a *Metafizika alapfogalmaiban*. – A filozófia körben mozgása megint olyasmi, ami a közönséges értelem ellenére van. Ez mindig egyenesen csak a célhoz akar eljutni, úgy, ahogy az ember egy fogással birtokba veszi a dolgokat. Körben járni – ez nem vezet sehova. Mindenekelőtt elszédít, és a szédülés félelmetes. Az ember úgy tűnik fel önmaga előtt, mintha a semmiben lógna. Ezért csak semmiféle körmozgást és kört se! De hiszen ezt már az általános logika kimondja. Ezért ambíciója egy *tudományos filozófiának* [kiemelés – B.B.], hogy kör nélkül boldoguljon. De – akit egy filozófiai kérdés kapcsán még sosem fogott el szédülés, az még sosem kérdezett filozófiailag, azaz még sosem járt körben. [...] Ezért minden arra irányuló kísérlet, hogy a körszerűt kiérveljük a filozófiából, elvezet a filozófiától; és minden ellenvetés, mely azzal az érvel dolgozik, hogy a vizsgálódás körszerű, már azt bizonyítja, hogy egyáltalán nem filozófiai ellenvetés, tehát a filozófiával szemben semmitmondó. Persze nem minden körbizonyítás a filozófiai gondolkodás jele (kör és örvény).”²⁸

A probléma ugyanebben a műben később is visszatér: „A közönséges értelem csak azt képes látni és megragadni, ami egyenesen előtte van, és így állandóan egyenesen akar előremozogni az egyik közelebbitől a másikig. Ezt nevezik haladásnak. A körben való mozgás esetében is csak a maga módján lát a közönséges értelem, azaz a körvonalon mozog, és a körön való haladást úgy tekinti, mintha egyenesen járna, amíg hirtelen a kiindulópontba nem ütközik, és akkor tanácstalanul ott áll, mivel nincs haladás. Minthogy azonban a haladás a közönséges értelem felfogásának kritériuma, ezért minden körbenjárás eleve kifogásolható, a lehetetlenség jele. A végzetes az, hogy magában a filozófiában is dolgoznak a körbenjárás argumentumával. Ez az argumentum annak a tendenciának a jele, hogy a filozófiát a közönséges értelem szintjére süllyeszti.”

A filozófia körmozgásában a lényeges nem az, hogy a periférián végigfutunk, és visszatérünk a kiindulóhelyre, hanem az egyedül a körbenjárásban lehetséges pillantás a centrumba. Ez, azaz a közép és az alap, centrumként csak egy körözésben és egy körözés számára mutatkozik meg. A filozófiai gondolkodás ezen körszerűségével függ össze kétértelműsége, melyet nem lehet megszüntetni, és még kevésbé dialektikával közömbösíteni. Jellemző, hogy a filozófiában és történetében újra és újra és végül nagy és zseniális formában megtaláljuk azt a kísérletet, hogy a dialektika segítségével a filozófiai gondolkodás e körszerűségét és kétértelműségét közömbösítsék. De a filozófiában minden dialektika a zavar kifejeződése.”²⁹

Heidegger feltevésének helyessége esetén azonban a circulus vitiosus elvének kizárására alapozott logika, illetve ennek leghatásosabb megnyilvánulási formája, az euklideszi geometria volna az a paradox szaktudomány, mely evidens igazságai ellenére is áltudományként nyűgözi az emberi elmét. Az utóbbit ugyanis Bolyai és Lobacevszkij elmélete hiába ingatta meg, legfontosabb vonatkozásaiban ma is megkérdőjelezhetetlen dogmaként érvényesül. Pedig ha a körkörösség hipotézise helyes, a geometriának radikálisan át kellene alakulnia. Platón barlang-hasonlatához híven világunk árnyékvilág gyanánt lepleződhetne le. Egy extradimenziós és körkörös valóság alacsonyabb dimenziós és lineáris árnyékaként.

Hogy ez könnyen így lehet, evidens. Ha a világtér körkörös, de mi a körkörös negyedik dimenziót csupán lineáris vetületként érzékelhetjük, sőt mérhetjük (mindkettő, az érzékelés és a mérés is elektromágneses kölcsönhatáson alapul), az univerzum háromdimenziós terének is enyhén görbültnek kell lennie. Márpedig, ha a kört egy ilyen naprendszerbeli léptékkal kissé már görbült térből szemléljük (melynek görbülete a mi emberi léptékünkkel mérve azonban nulla), a szabályos köröknek tekinthető bolygópályákat is elkerülhetetlenül enyhe ellipsziszeknek kell érzékelnünk, ahogyan a síkbeli kört is a merőlegetől eltérő minden más nézőpontból többé-kevésbé ellipszisnek látjuk. Az a tény, hogy a „háromdimenziós ellipsziszek” (azaz Napbolygó rendszerek) egyik gyújtópontjában nem áll semmi, szintén érthető lenne, hiszen a háromdimenziós nézőpont feltételezett „ferdesége” miatt a másik fókuszpontba „elmozdult” antinapnak az antivilágban kell „megbújnia”. Mivel ez az elmozdulás ötödik dimenziós (és mind az öt dimenzió térdimenzió), értelemszerűen irányának is merőlegesnek kell lennie a (belapulásért felelős) negyedik dimenziós irányra. Az ötödik dimenzió pedig logikai szükségszerűséggel merőleges a negyedikre, hiszen a második is merőleges az elsőre, akárcsak a harmadik a másodikra.

Ami az ötödik dimenzió bentjében megbújó antivilágot illeti, annak feltételezése elkerülhetetlen. Közismert ugyanis, hogy az ősröbbanásban – ha a vákuumra vonatkozó elképzeléseink helyesek – ugyanannyi anyagnak kellett keletkeznie, mint anti-anyagnak. Világunk azonban kizárólag anyagból épül fel. Megkerülhetetlen a kérdés, hová lett az antianyag anyagra eső hányada. Valahol meg kell lennie! De hol? A válasz talán nem is olyan bonyolult, mint amilyennek a fizika véli. Mivel az anyag kifelé, a *külső* térbe szóródott szét, s a természet minden vonatkozásban szimmetrikusnak tűnik, kézenfekvő a feltevés, hogy az antianyag viszont a – *külső* antiszimmetrikus párjának tekintendő – *belső* térbe összeszóródva alkotott a világunkban tapasztalt objektumok minden sajátosságát inverzben mutató antigalaxisokat, anticillagokat, antibolygókat... antiembereket. Mindezek (szisztematikusan fordított tükörkép gyanánt) épp annyiszor lehetnének kisebbek az elemi evilági hosszúságnál (ez a kiterjedés volna az, mely világunkat az antivilágtól elválasztja, de egyben tükörözi is), mint ahányszor világunk objektumai (és lényei) nagyobbak. (E feltevés talán az emberi agyban keresett *belső* megfigyelőre és annak „hozzánk” való viszonyára is magyarázatot kínálhatna, az emberi öntudat nem is volna egyéb, mint e „két lény” tudatának kölcsönhatása.)

Az antivilágnak tehát nem *kint* kell lennie, ahol a szakemberek eddig keresték volna, hanem (világunk minden pontjához viszonyítva) *bent*, ahol eleddig (megleپő módon) senki nem kereste. Pedig minden jel arra vall, hogy a zsugorodás számára *befelé* ugyanannyi „hely” van, mint az expanzió számára kifelé. Az antivilág (Planck-hossz által definiált) *belső* horizontja ugyanannyiszor tűnik *kisebbnek* a 10^{-17} nagyságrendű (a Planck-hossz négyzetgyökének 2-szereséhez közeli) *elemi evilági kiterjedésnél* (az itt bemutatott feltevéseket tehát a CERN-ben folyó nagyenergiás kísérletek közvetlenül is tesztelhetik), mint ahányszor az univerzum *külső* horizontja (világunk kozmikus „határa”) *nagyobb*. Az egyik mennyiség alapértékét (az univerzum

evilági életkorát) szorozzunk, a másikat (az antivilági sugár – Planck-hossz által definiált – értékét) a két világ közti inverz relációra vonatkozó feltevésünkkel összhangban osztanunk kell a fénysebesség értékével. Az első esetben tér-, a másodikban idődimenziójú értéket kapunk.³⁰

Az antivilág dimenzióinak egyéb megfontolások alapján is idődimenzióknak kell lenniük. Az evilági idő sem volna egyéb, mint az emberi elme számára az evilági negyedik térdimenzió üres helyén átderengő antivilági negyedik idődimenzió, hiszen a vetület-volt miatt a negyedik térdimenzió helyén űr tátong, ez a dimenzió instrumentálisan is „láthatatlan” számunkra.³¹

Az antivilági „dolgok” evilágiakhoz viszonyított „zsugorodottsága” egy körkörös paradigmában a Kaluza–Klein-féle dimenziók „feltekeredtségének” felelne meg. Azzal a különbséggel, hogy míg a feltekeredtség misztikusnak tűnő fogalom, a belső tér fokozatos bezárulása (melyet a gömbsugarak befelé irányuló egymásra zsúfolódása jelez) és a külső fokozatos kitárulkozása (melyet a gömbsugarak kifelé zajló szétnyílása szemléltethet) a – térfogatra is kiterjesztett – gömbi geometria intuitív evidenciája.

Az euklideszi geometria (ki vonhatná kétségbe?) helyes. De csak a maga érvényességi körében, akárcsak a newtoni fizika. Teljesnek ugyanis aligha tekinthető. A világ jóval bonyolultabbnak tűnik, mint amilyennek az euklideszi geometria mutatja.³² Ha ez így van, aligha csodálkozhatunk azon, hogy a modernitás tudománya súlyos válságba jutott. Alaphipotézisei nemcsak metafizikai jellegűek (ami elkerülhetetlen), hanem részlegesek is. Érvényességük is csak részleges lehet.

Következésként: ha a világréteg ennyire érzékeny a metafizikai jellegű (azaz közvetlenül sem nem bizonyítható, sem nem cáfolható) alternatív hipotézisekre, joggal mérül fel a kérdés, lehet-e egyáltalán különbséget tenni tudomány és áltudomány közt.

A válasz: talán igen. Csakhogy ennek ára az, hogy a tudományt folytonosan nyitva kell tartani az alternatív hipotézisek előtt, s a klasszikus tudomány legalapvetőbb felismeréseit időről időre (továbbra is) elfogulatlanul tesztelni kell. Az alapokkal kezdődően. S nem annyira hipotézisenként, mint inkább – Lakatos Imre elvárásainak megfelelően – kutatási program gyanánt.

Súlyos következtetés, amelynek elfogadására a kortárs tudományosság – beleértve a tudományfilozófiákat is – bizonyosan nincs felkészülve.

A legveszedelmesebb áltudomány ma is, mint ősidők óta mindig, nem a vallás, de még csak nem is a csillagjóslás vagy a paranormális képességek tana, hanem a „kifogástalan” szaktudományos nyelvezetbe burkolózó s a legújabb tudományos divatok nyomában lihegő – gondolatlanul s ürességét a szaktudományos felsőbbrendűség arroganciájával kompenzáló – lelkesült sznobéria.

Számos tudós a műszaki szférában (azaz a létezés egy rendkívül szűk területén) kifogástalanul működő tudományosságra alapozva a létezés egészéből kiszakított ismereteit örök érvényűeknek s tudományát csálthatatlannak véli. Ezeknek a tudósoknak az attitűdjét, a mai – jobbára szentségtörőnek tekintett – tudományfilozófia deficitmodellként tartja nyilván, mivel képviselői úgy vélik, hogy az „áltudományok” (az asztrológia, a kreacionizmus és természetesen a holnap – de ma még elfogadatlan – tudományos elméletek) térhódításának oka a közönség tudományos képzetlensége, azaz az ún. kész tudomány hiányos ismerete. Ezzel a tudományfelfogással a kontextusmodellt szokás szembeállítani, mely az ún. készülő tudomány és a laikus környezet interakciójára alapoz.

„A deficitmodell laikus tanítóként tekint a tudósra, aki megmondja neki, hogyan van a világ, és hogyan kell gondolkodni róla. A publikus tudományfelfogás itt a tudományos műveltség kérdése. Ezzel szemben a kontextusmodell laikus szakértőként kezeli a tudóst, akihez fordulni lehet bizonyos ismeretekért. Eszerint nem az számít,

hogy mennyit tud a laikus, hanem hogy tudja-e, kihez kell fordulni a problémával. Ez pedig szociális műveltség kérdése: hogyan igazodunk el egy szakértőtől hemzseggő társadalomban, hogyan választjuk ki, kinek a véleményében bízhatunk, és hogyan kezeljük az egymásnak ellentmondó szakvéleményeket. Ezekben a kérdésekben cseppet sem segít az, ha az embereket kis tudósokká neveljük: sokkal fontosabb, hogy kompetens és felelősségteljes állampolgári magatartást tanúsítsunk.”³³

Az esetek zömében sajnos a deficitmodell elkötelezett hívei „nemhogy nem ismerik annak kritikáját, de még előfeltevéseit sem tudatosították.”³⁴

A kompetens és felelősségteljes állampolgári magatartásról nem is beszélve.

■ JEGYZETEK

1. Paul Feyerabend: A módszer ellen. Atlantisz Könyvkiadó, Bp., 2002.
2. Hornyánszky Gyula: A görög felvilágosodás tudománya. Hippokratész. Liget Kiadó, Bp., 2007.
3. Kutrovác Gábor – Láng Benedek – Zemplén Gábor: A tudomány határai. Tipotex Könyvkiadó, Bp., 2008. 301. 4. Uo. 146.
5. Lakatos Imre: Tudományfilozófiai írások. Atlantisz Könyvkiadó, Bp., 1997. 53–55, 146–148.
6. A fényelhajlás és a perspektíva rokonságára vonatkozó hipotézis részletes kifejtését lásd Bíró Béla: Az Eszmélet körkörösége. Pallas-Akadémia, Csikszere, 2009. 233–343., illetve Megfoghatatlan körköröség. Helikon (Irodalomtudományi Szemle) 2010.1–2. 77–103.
7. Feyerabend: i. m. 229–245.
8. Jakob Bronowski: A természet logikája. Európa Könyvkiadó, Bp., 1986. 61–63.
9. Thomas de Padova: Das Weltgeheimnis. Piper Verlag, München–Zürich, 2009. 231–235.
10. Thomas Kuhn: A tudományos forradalmak szerkezete. Osiris Könyvkiadó, Bp., 2001.
11. Békés Vera: A lappangó paradigma. Latin Betűk Kiadó, Debrecen, 1997.
12. Idézi Thomas de Padova: i. m. 250–251.
13. Idézi G. J. Gorelik: Miért háromdimenziós a tér? Bp., Gondolat Kiadó, 1987. 87.
14. Joachim Bauer: Das kooperative Gen. Abschied vom Darwinismus. Hoffmann und Campe Verlag, Hamburg, 2008.
15. Kutrovác Gábor – Láng Benedek – Zemplén Gábor: i. m. 318.
16. Alekszej Loszev: A mítosz dialektikája. Európa Könyvkiadó, Bp., 2000.
17. A sötét anyagnak és a sötét energiának a tér hipotetikus körköröségével való lehetséges összefüggéseire vonatkozóan lásd Bíró: Megfoghatatlan... 90–91.
18. Mark A. Peterson: Dante and the 3-sphere. American Journal of Physics, 1979. 12. 1031–1035.
19. Erre vonatkozóan lásd még R. H. Patapievic: Ochii Beatricei. Cum arata cu adevărat lumea lui Dante? Editura Humanitas, Buc., 2004. 69, 87.
20. Brian Greene: Elegenás Univerzum. Szuperhúrok, rejtett dimenziók és a végső elmélet kihívása. Akkord Kiadó, Bp., 2003. 308., illetve Lisa Randall: Warped Passages. Unravelling the Mysteries of the Univers's Hidden Dimensions. Harper Collins Publishers, New York, 2005.
21. Umberto R. Maturana: Der Baum der Erkenntnis. Die biologischen Wurzeln des menschlichen Erkennens. Fischer Taschenbuch Verlag, 2009. 19–39, illetve uő: Biologie der Realität. Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft, 2000. 226–320.
22. Michael O'Shea: Das Gehirn. Eine Einführung. Philipp Reclam jun., Stuttgart, 2008. 7–21.
23. Udo di Fabio: Die Kultur der Freiheit. C. H. Beck Verlag, München, 2005., illetve Giacomo Rizzolatti – Corrado Sinigaglia: Empathie und Spiegelneurone. Die Biologische Basis des Mitgefühls. Suhrkamp Verlag (Edition Unseld), Frankfurt am Main, 2008.
24. Egyetlen példa: Paul de Man: Az olvasás allegóriái. Ictus Kiadó és a JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged, 1999.
25. Erre vonatkozóan lásd ismét Bíró Béla. Megfoghatatlan... 79–80.
26. Ferdinand Braudel: Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècle. Tome I-II. Librairie Armand Colin, Paris, 1979; Erik Händeler: Die Geschichte der Zukunft. Sozialverhalten heute und der Wohlstand von Morgen (Kontratieffs Globalsicht), Brendow & Sohn Verlag, Moers, 2005.
27. Fritjoff Capra: Der kosmische Reigen. Physik und östliche Mystik – ein zeigemässes Weltbild. Otto Wilhelm: Barth Verlag, Wien, 1983 (eredeti cím: Tao of Physics, magyar fordításban A tao fizikája), illetve Die Wendepunkt. Scherz Verlag, Bern, München, Wien, 1987.
28. Martin Heidegger: A metafizika alapfogalmai. Osiris Könyvkiadó, Bp., 2004. 235.
29. I. m. 242–243.
30. A gondolatmenet részletes kifejtését lásd ismét Bíró Béla: Az Eszmélet körkörösége... 272., illetve Megfoghatatlan... 95.
31. Bíró: Megfoghatatlan... 95.
32. „A sikertelenségből adódó frusztráció sokakat arra készítetett, hogy a részecskékre vonatkozóan, amelyeket ez ideig pontszerű anyagdaraboknak tekintettünk, teljesen új elképzelésekkel álljanak elő, miszerint azok a mi háromdimenziós világunkba vetített sokkal bonyolultabb szerkezetek.”(John Maddox: Ami a tudományban még felfedezésre vár. Vince Kiadó, Bp., 2000.)
33. Kutrovác – Láng – Zemplén: I. m. 320.
34. Uo. 331.

PÉNTEK IMRE

MIÉRT FOGÉKONY AZ ELME A PSZUDOTUDOMÁNYOS MAGYARÁZATOKRA?

...az a fatalista
elképzelés, miszerint az
áltudomány a
tudomány természetes
velejárója, részben
téves.

Miközben a tudományok fejlődése rányomja bélyegét világunkra, és a tudományos gondolkodás, amely ezt a fejlődést lehetővé tette, egyre szélesebb körben hozzáférhetővé válik az oktatási intézményeken keresztül, abban reménykedhetnénk, hogy a pszeudotudományok népszerűsége óhatatlanul csökken. Sajnos a tapasztalatok azt mutatják, hogy az irracionális, a babonák és a hiedelmek járványszerűen terjednek, a tudományos bizonyítékokat mellőző alternatív orvoslás népszerűsége folyamatosan nő. Kik a felelősök mindezzért, kérdezhettük jogosan, és keresik is a „racionális ellen-ségeit” sokan és sokfelé. A híres evolúciós biológus, Richard Dawkins például okolja az iskolát, amiért arra tanítja a gyermeket, hogy megérzéseire hallgasson, ne a bizonyítékokra; az egyházakat, amiért megpróbálják kiölni a hívőkből a kételyt; a relativizmust, amiért azt hirdeti, hogy a bizonyítékok mindig különbözőképpen értelmezhetők; és okolhatnánk továbbá a médiát, amiért a sarlatánokat népszerűsíti, a szenzációt hajhássza; az államt, amiért az adófizetők pénzéből alternatív orvosi eljárásokat finanszíroz, vagy a tudomány művelőit, amiért nem tesznek eleget a tudomány népszerűsítéséért vagy az pszeudotudományok leplezéséért. Nem utolsósorban okolhatnánk az elme architektúráját vagy azokat az evolúciós nyomásokat, amelyeknek hatására kognitív rendszerünk úgy evolúált, hogy az a tudományos gondolkodásra nem „előhuzalozott”. Ehhez a téziszhez próbálok adalékokat hozzátenni a döntésemélet viselkedéstani eredményeit ötvözve a következtetés (reasoning) argumentatív elméletével.

Noha a felelősség kérdését nem tartom triviálisnak, és erre még a tanulmány során visszatérek, úgy gondolom, hogy ha az elme természeténél fogva fogékony az irracionális teóriákra, akkor a megoldások is elsősorban a gondolkodás kutatásában keresendők. Furcsának tűnhet, hogy egy meglehetősen komplex szociális jelenséget a pszichológia eszközeivel próbálunk megérteni, de az irracionális meggyőződések, nevezük ezeket mémeknek vagy reprezentációknak, az elmében mint „hermeneutikai készülékben” kerülnek értékelésre (Érdi 2000, Sperber, 2001), így egy kizárólag szociológiai magyarázat elképzelhetetlenné válik. Persze ettől még „gondolataink társas közegben léteznek”, és terjedésük interperszonális tényezőit vizsgálhatja a szociálpszichológia, de a reprezentációk hordozója mégiscsak az elme (Pléh 2003).

Az egyik legfontosabb kérdés, amely az áltudományok kapcsán felmerül, az, hogy képesek-e az emberek megkülönböztetni a tudományos magyarázatokat az irracionálisaktól, képesek-e felismerni a hibás következtetési módokat. A következtetéskutatás a hatvanas évek óta egyre több bizonyítékkal szolgált arra vonatkozólag, hogy az emberek következtetési képességei meglepően gyengék, szisztematikus hibákat követnek el probablisztikus következtetésekben, döntési helyzetekben, logikai feladatokban, valamint hipotézisek tesztelése közben. Az elméletek természetesen sokkal árnyaltabbak, elismerik azt, hogy ha az emberek motiváltak, és a feladatok gazdagok kontextuális információkban, akkor az emberek teljesítménye látványosan javul. Wason szelektációs feladatában például az emberek elé négy lefordított kártyát helyeztek, amelyeken egy szám vagy egy betű volt. Miután a kísérlet résztvevőinek elmagyarázták, hogy minden kártyának az egyik oldalán egy szám, másik oldalán egy betű van, a résztvevőknek meg kellett nevezni azokat a kártyákat, amelyeket fel kell fordítani ahhoz, hogy a következő szabályszerűséget ellenőrizni lehessen: „ha a kártya egyik oldalán magánhangzó, akkor a másik oldalán páros szám van”. A résztvevők 40 százaléka képtelen volt például a modus tollens következtetési séma alkalmazására (ha p akkor q; nem p, tehát nem q), azaz annak a kártyának a megfordítására, amin páratlan szám szerepelt (Evans és munkatársai 1993). Az általános következtetési rendszer felfogásában nehezen érthető, hogy a motiváció és a kontextuális információ hogyan javítja a következtetési teljesítményt, ma már azonban széles körben elfogadott, hogy a következtetési folyamatokért legalább két rendszer felelős: az egyik tudattalan, gyors, automatikus, heurisztikákra alapozó, hatékony feldolgozást végez (1. rendszer); a másik tudatos, a kognitív erőforrásokat fokozottan igénybe vevő, szabályalapú rendszer (2. rendszer). A kettős-rendszer-elmélet kézenfekvő magyarázata a kutatási eredményekre az, hogy míg az absztrakt feladat a 2-es rendszert terheli, addig a kontextuális információkban gazdag változatok megoldásában az 1-es rendszer játszik nagyobb szerepet. Az általános következtetési rendszer elméletével leginkább az evolúciós felfogás és a heurisztikus magyarázatok helyezkednek szembe, ezek egybehangzóan azt hangsúlyozzák, hogy az elme „egy svájci bicskához hasonlóan” specializált területspecifikus következtetési mechanizmusokkal felruházott, amelyek nem az általános kognitív hatékonyságot javítják, hanem olyan problémák megoldásában segítenek, amelyekkel a faj a törzsfejlődés folyamán szembesült (Mithen 1996).

Egy másik kérdés, amely fontos adalékokkal szolgál az áltudományos magyarázatok népszerűségének megértéséhez, az, hogy képesek vagyunk-e azonosítani és felhasználni a releváns új adatokat meggyőződéseink alátámasztása és frissítése érdekében. Doherty és munkatársainak (1979) kutatásai mind a mai napig különösebb visszhang nélkül maradtak, holott kísérleteikben egyértelműen rámutattak arra, hogy az emberek többsége, ha szabadon választhat különböző információk közül, amelyek potenciálisan hasznosak lehetnek meggyőződéseik alátámasztása vagy finomítása szempontjából, olyan információkat választ, amelyek ebből a szempontból teljesen irrelevánsak. Kísérleteikben a résztvevők adatokat választhattak annak eldöntésére, hogy egy arche-

ológiai leletnek (egy kancsónak) két sziget közül melyik a származási helye. A résztvevők információkat kérhettek egyenként arról, hogy a lelet tulajdonságai milyen mértékben jellemzőek az egyik, illetve a másik szigeten eddig talált agyagedényekre. Miután a résztvevők információkat kértek az az A_1 tulajdonságra vonatkozóan az első szigetről, a többség, ahelyett hogy ugyanerre a tulajdonságra nézve kért volna adatokat a másik szigetre vonatkozóan, egy A_2 tulajdonságról kértek információt az első szigetre vonatkozóan. Így a megszerzett információk diagnosztikai szempontból értéktelenek. Bayes tételének értelmében csak akkor finomíthatók meggyőződéseink, ha mindkét szigetre vonatkozóan rendelkezünk ugyanarra a tulajdonságra vonatkozó adatokkal ($p(A_1 | H_1)$ és $p(A_1 | H_2)$) feltételes valószínűségekkel.¹ A 121 résztvevőből csupán 11 választott csakis a következtetés szempontjából releváns információkat. 71 résztvevő csakis az egyik szigetre vonatkozó információkat szelektált, amelyek önmagukban a meggyőzések finomítása szempontjából irrelevánsak. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy Crupi és munkatársai (2009) hangsúlyozzák, hogy az információkeresési stratégiák racionalitása az alkalmazott normatív modellek függvénye. Szerintük a résztvevők viselkedése egyszerűen más normatív modellekhez áll közelebb.

Doherty és munkatársainak kutatásai egybehangzóak a megerősítési torzítás más kutatási eredményeivel. Ezek szerint az emberek hajlamosak a kialakult meggyőzéseiket alátámasztó érveket és bizonyítékokat előnyben részesíteni a meggyőzéseiket cáfoló adatokkal szemben. Híres kísérletében Wason (1960) felhívta a figyelmet arra, hogy a falszifikáló attitűd felvétele mennyire nehéz az emberek számára. Kísérletében a résztvevőknek az volt a feladatuk, hogy fölfedezzék a szabályt, amit a kísérletvezető kigondolt, és amelynek alapján három számból álló sorozatokat lehet generálni. A kísérletvezető először mutat egy sorozatot, amely megfelel a szabálynak, például „2, 6, 8”. Ezután a résztvevőknek úgy kellett rájönniük a kísérletvezető által kigondolt szabályra, hogy három számból álló sorozatokat tesztelhettek úgy, hogy a kísérletvezető a generált számsorról megmondta, megfelel-e a szabálynak vagy sem, egészen addig, amíg a résztvevők úgy érezték, hogy rájöttek a szabályra. A kísérletben a trükk az volt, hogy a kísérletvezető egy nagyon általános szabályt gondol ki, például növekvő számok, a résztvevők pedig hajlamosak sokkal specifikusabb szabályok feltételezésére (pl. növekvő páros számok vagy $c = a + b$ stb.). A résztvevők többsége olyan számsorokat javasolt, amelyek megfeleltek az általuk kezdetől fogva feltételezett szabálynak, azaz a résztvevők többsége a pozitív tesztstratégiát követi, holott a feltételezett szabály bizonyos részeit úgy lehet tesztelni, hogy saját hipotézissel ellentétes módosításokat eszközölök adott helyzetben, majd megvizsgálom, hogy ez a módosítás valóban fontos-e. Ez az, amire sokan, legalábbis a feladatnak ebben a verziójában képtelenek. Hosszú ideig próbálgatják a feltételezett szigorú szabálynak megfelelő sorozatokat, és eközben a pozitív tesztek hatására fokozatosan erősödik a szabály helyességébe vetett bizalmuk, ugyanúgy – Popper példájával élve –, ahogy a napok teltével a tömésre fogott pulyka is egyre biztosabb abban, hogy a gazda nagyon jó ember, mert mindennap eteti, egészen addig, amíg a hálaadás napján le nem vágja.

Mercier és Sperber (megjelenés előtt álló munkáikban) rámutatnak arra, hogy sokkal többen próbálkoznak a falszifikációval, ha a Wason-feladatban a hipotézist egy másik csoporttag fogalmazza meg. Ugyancsak kimutatták, hogy a falszifikációs próbálkozások még inkább felerősödnek, ha a szabályt egy kisebbség tagja javasolta a csoportból. Mercier és Sperber tézise jól magyarázza a kutatási eredményeket, hogy félreértettük a következtetés (reasoning) elsődleges funkcióját. Az az elképzelésünk, hogy a következtetési képesség funkciója elsősorban a tudás gyarapítása és az optimálisabb döntéshozatal. Mercier és Sperber ezzel szemben emellett érvel, hogy a következtetési képesség funkciója az argumentáció. A következtetés elsősorban szociális képesség, amelynek funkciója érvek kidolgozása és mások meggyőzési szándékkal tervezett ér-

veinek értékelése (Sperber és Mercier, megjelenés alatt). Ha a Wason-féle szelekciós feladatot például argumentációs kontextusba helyezzük, akkor a helyes megoldások száma 60 százalékkal nő (Moshman és Geil 1998). A csoportoknak például 30 százaléka még akkor is sikeresen oldotta meg a feladatot, ha egyetlen csoporttagnak sem sikerült az előzőekben önállóan helyesen megoldania. Sperber és Mercier szerint az elme architektúrája olyan evolúciós környezetben alakult, amelyben a szociális koordinációnak kulcsszerepe volt, ellentétben az igazságra törekvéssel. A szociális koordináció két fontos képességet feltételez: az érvek kidolgozásának képességét, amelyekkel mások meggyőzhetőek, és mások érveinek értékelését, annak érdekében, hogy mások ne vezethessenek félre (ezt nevezik Sperberék „episztemikus éberségnek”). Sperber és Mercier számos kutatás újraértékelésével támasztja alá a következtetés argumentatív elméletét: a rendező elv a *funkció*. Azokban a helyzetekben, amelyekben a következtetés nem argumentatív célokat szolgál, a teljesítmény óhatatlanul gyengébb, a 2-es rendszerhez kötött, míg argumentatív helyzetekben hatékony, evolúciósan előhuzalozott és az 1-es rendszerre támaszkodik.

A következtetés argumentatív elméletének tanulságait összegezve elmondhatjuk, hogy az elme alapján véve argumentatív kontextusban képes azokra a következtetési módokra, amelyeket a tudományos gondolkodás feltételez. Absztrakt helyzetekben nem ugyanazok a területspecifikus következtetési rendszerek aktiválódnak, a sokkal lassabb erőforrás-igényes 2. rendszer mechanizmusai.

Az áltudományos érvelés falszifikációs képessége nem teljesen idegen az elmétől, amint láttuk, argumentatív helyzetekben képesek vagyunk ezeket felismerni, s ez valamiféle reményt adhat arra, hogy az a fatalista elképzelés, miszerint az áltudomány a tudomány természetes velejárója,² részben téves. A következtetés argumentációs megközelítése feladja nekünk azt a leckét, hogy hogyan alakíthatóak ki azok az argumentációs terek, amelyekben az érvek és ellenérvek szabadon ütköztethetőek, és az egyének argumentációs hozzájárulása fontosabb, mint az, hogy hogyan tudja egy többség ráerőltetni nézeteit egy közösségre. És természetesen ennek nemcsak az oktatásban és a médiában kell megvalósulnia, hanem azokban a társadalmi terekben is, amelyek a leginkább veszélyeztetettek az áltudományok által. Ezeknek a nyílt tereknek, agoráknak a megteremtése fontos közösségi feladat főleg azokban a társadalmakban, ahol az argumentációban és a tematizációban a média hegemóniája érvényesül.

■ JEGYZETEK

1. Ahol H1 az első szigetről, és H2 a második szigetről való származás hipotézise.
2. Lásd erről részletesebben Ádám György A tudomány fejlődésének kényszerű kísérője: az áltudomány című írását a Természet Világa 1995-ös évfolyamában.

■ IRODALOM

- Crupi, V., Tentori, K. és Lombardi, L. (2009): Pseudodiagnosticity revisited. *Psychological Review*, 116(4): 971–85.
- Doherty, M.E., Mynatt, C.R., Tweney, R.D., és Schiavo, M.D. (1979): Pseudodiagnosticity. *Acta Psychologica*, 49: 111–121.
- Érdi Péter (2000): *Teremtett valóság*. Typotex Kiadó, Bp.
- Evans, J. S. B. T., Newstead, S. E., és Byrne, R. M. J. (1993): *Human reasoning: The psychology of deduction*. Hove, U.K.: Erlbaum.
- Mercier, H. – Sperber, D. (in press): Why do humans reason? Arguments for an argumentative theory.
- Mithen, S. (1996): *The Prehistory of the Mind: The Cognitive Origins of Art, Religion and Science*. London and New York: Thames and Hudson.
- Moshman, D. és Geil, M. (1998): Collaborative reasoning: evidence for collective rationality. *Thinking and Reasoning*, 4(3). 231–248.
- Pléh Csaba (2003): *Bevezetés a megismeréstudományba*. Typotex, Bp.
- Sperber, D. (2001). A kultúra magyarázata. *Osiris*, Bp.
- Sperber, D. és Mercier, H. (in press): Reasoning as a Social Competence. In: Landemore, H. and Elster, J. (eds.) *Collective Wisdom*.
- Wason, P.C. (1960): On the failure to eliminate hypotheses in a conceptual task. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 12. 129–140.

KRIZBAI ISTVÁN – WILHELM IMOLA

TUDJUK, HOGY HISSZÜK, VAGY HISSZÜK, HOGY TUDJUK?

Gondolatok a megismerés tudományos módszereiről

Az áltudományos fejtegetések akkor a legzavaróbbak, amikor olyan veszélyforrásra hívják fel a figyelmet, amelyek valóban potenciális egészségkárosító hatással rendelkeznek.

*Kíváncsiság, éhség, kísérlet,
te vagy bennem a hit, az élet,
amely mindig uj utra indul,*

*mert folyton bukva sem hiszi,
hogy ne volna még valami
érdemes minden eddigin túl.*

SZABÓ LŐRINC: KÍVÁNCISISÁG

Sokszor halljuk és a magunk bőrén is érezzük: rohanó, ideges, kapkodó világban élünk. Gyakran nincs már időnk, nem marad energiánk igazán odafigyelni másokra, önmagunkra, érzelmeinkre és gondolatainkra. Persze próbálunk ez ellen tenni, igyekszünk saját véleményt formálni, saját gondolatokat hangoztatni lehetőleg mindenről: politikáról, gazdaságról, gyereknevelésről, tudományról, az emberiség súlyos problémáiról. Ehhez azonban, mivel senki sem érthet mindenhez, és talán kissé a szellemi kényelem okán is, gyakran mások (szakértők?) véleményét hallgatjuk meg és tesszük magunkévá.

Ugyanakkor a véleményalkotás vágya nem csak ebből táplálkozik. Dolgozik bennünk (még a felnőttekben is) a környezetünkben zajló események megértésének vágya, a kíváncsiság. Kérdéseket fogalmazunk meg, amelyekre magyarázatokat, válaszokat keresünk. És könnyen találunk is – elég csak bekapcsolnunk a számítógépet (rosszabb esetben a televíziót), árad felénk a rengeteg információ. Mennyiségi és minőségi korlátok nélkül.

A kérdés csak az, tudunk/akarunk-e elég időt/energiát áldozni arra, hogy a rendelkezésünkre álló rengeteg információ közül kiszűrjük a legrelevánsabbakat, az illető kérdés megvála-

szolására legalkalmasabbakat? Mikor érezzük a mások (szakértők vagy önmagukat szakértőknek tekintők) által adott magyarázatot kielégítőnek? És egyáltalán milyen magyarázatokkal találkozhat a környezetét megérteni vágyó, többé vagy kevésbé kíváncsi ember?

A környezeti jelenségek magyarázatára alapvetően két lehetőség áll rendelkezésünkre: a tudomány és a hit, és ez utóbbi fogalmat itt nem vallási értelemben használjuk. Bár a világról alkotott képünk megformálásában egymást kiegészítve mindkét megközelítés jelen van, egyik a másikkal nem helyettesíthető, nem összeolvasztható, és meg kell tudnunk húzni a határvonalat a kettő között. A tudomány és a hit nemcsak más-más módszerrel vizsgálja a környezeti jelenségeket, hanem igen fontos, hogy elkülönítsük, melyek azok a kérdések, amelyeknek megválaszolása a hit, és melyek azok, amelyeknek megválaszolása a tudomány feladata. Mi elsősorban azon kérdésekről szeretnénk írni, amelyek jó eséllyel tudományos módszerekkel is megválaszolhatóak.

A tudományos módszerekről, ezek lépéseiről számos tudományfilozófiai alkotás keletkezett, nem célunk ezek részletes elemzése, inkább megpróbáljuk a hétköznapiok nyelvére lefordítani, hogy mi is jellemzi egy jelenség tudományos megközelítését.

A tudományos módszer első lépése a jelenség megfigyelése, kvalitatív és kvantitatív leírása. A körülöttünk levő világról érzékszerveink révén szerezhethünk tudomást, de maga a megfigyelés nemcsak közvetlen, hanem közvetett is lehet, mint amilyen egy elemi részecske nyoma ködkamrában vagy néhány foton, amit egy teleszkóp lencsési fókuszálnak retinánkra. A jelenség megfigyelése tehát szükséges (de nem elégséges) lépése a tudományos módszernek, és ezáltal az is nyilvánvalóvá válik, hogy a tudomány csakis olyan jelenségek tanulmányozására korlátozódhat, amelyeket valamilyen közvetlen vagy közvetett módon érzékelni tudunk. Érzékszerveink működése területén nem várható látványos előrelépés, azonban szerencsére a technológiai fejlődés a közvetett megfigyelhetőséget alaposan tágítja. Így a tudomány határai nem állandóak, a technológia fejlődése révén egyre több jelenségről tudunk érzékelhető jeleket kapni. A fertőző betegségek által okozott járványok például régóta megfigyelt jelenségek, és társadalmi hatásukból kifolyólag intenzíven foglalkoztatták az emberiséget. Sokáig nem volt lehetőség arra, hogy e betegségek okait tudományos módszerrel vizsgáljuk, mert a kórokozók szabad szemmel nem láthatók. Így aztán szép számmal születtek a hit tárgykörébe tartozó elképzelések a járványok eredetéről, mígnem a mikroszkóp felfedezésével egy új világ tárult elénk, és lehetővé vált a mikroszkopikus élőlények tanulmányozása. Fölösleges részleteznünk, hogy mekkora fejlődésen ment keresztül azóta a mikrobiológia, a járványtan, és mekkora lépéseket tett az orvostudomány a fertőző betegségek kezelése és megelőzése terén.

A tudományos módszer második fontos lépése a jelenséget megmagyarázó hipotézis felállítása. Az ezt követő lépésben a megfigyelt jelenség és az annak magyarázatára felállított hipotézis alapján előrejelezzük más jelenségek létét, vagy kvantitatív módon megjósoljuk új megfigyelések (kísérletek) eredményét. Ezután negyedik lépésként nem marad más hátra, mint olyan kísérletek elvégzése, amelyek az előrejelzéseket igazolják. Ha ez nem következik be, vagyis a kísérleti eredmények nem igazolják a hipotézist, akkor azt el kell vetni. Ha bekövetkezik, a kísérletet többször meg kell ismételni, hiszen az eredményeknek reprodukálhatóknak kell lenniük. Ráadásul a tudományos kísérletnek még az is alapfeltétele, hogy függetlennek kell lennie a kísérletet végző személytől, vagyis ha mások elvégzik ugyanazt a kísérletet ugyanolyan körülmények között, hasonló eredményt kell kapniuk.

A hipotézis gyakran nem kézenfekvő, vagy kísérleti eredményekkel nem igazolható, és ilyenkor sok esetben igen nehéz az újabb hipotézis felállítása. Nagyon fontos, hogy a tudományos kísérleteket igen nagy körültekintéssel végezzük el, szigorú-

an ragaszkodva a korábbiakban leírt lépésekhez, igen nagy hangsúlyt fektetve a kísérletek megtervezésére és az eredmények kiértékelésére. A kísérletek kimenetelét számos körülmény befolyásolhatja, így nem könnyű olyan kísérletet tervezni, amely ha pozitív eredménnyel zárul, egyértelműen igazolja a felállított hipotézist, és biztosan kizárja az összes többi lehetséges magyarázatot. A hibának nagy ára lehet, és sajnos volt már arra példa – szerencsére elég kevés alkalommal –, hogy tudományos eredményeket (pl. új terápiás eljárásokat, gyógyszereket) kellett visszavonni.

Míndezekeket figyelembe véve nem nehéz belátnunk, hogy mekkora előnnyel rendelkezik az a rengeteg csodatudós és „önszakértőjelölt”, akinek nem kell időt, pénzt és fáradságot pazarolnia a tudományos kísérletezés játékszabályainak betartására.

A tudomány és hit talán egyik legérdekesebb határterülete a paranormális jelenségek magyarázata. Mindannyian hallottunk „olvasni tudó vízről”, káros vizek kiárványolásáról, gabonakörökről, titokzatos körülmények között lezuhant repülőgépekről, rejtélyes sugárzásokról, megmagyarázhatatlan vagy annak hitt jelenségekről. A paranormális jelenségek körét nehéz egyértelműen meghatározni, de általában olyan szokatlan jelenségeket szoktak idesorolni, amelyeknek (még) nincs tudományos magyarázata. Ezen túlmenően legtöbbször maga a jelenség léte sincs (tudományosan) bizonyítva.

A paranormális jelenségekkel foglalkozó vizsgáladások általában az alábbi módszerek valamelyikével történnek:

1. *Anekdotális megközelítés.* Vagyis történetek gyűjtése paranormális jelenségekről. Ez a megközelítés messze nem tekinthető tudományosnak, mert már magának a jelenségnek a létét sem bizonyítja semmi, az teljes mértékben az elbeszélő szavahihetőségétől függ.

2. *Parapszichológiai módszerek.* Ezek elsősorban különleges lelki tulajdonságok vizsgálatával, illetve a halál utáni élettel foglalkoznak (telepátia, pszichokinézis, reinkarnáció, jövőbelátás), és ehhez kísérletes vizsgálatokat alkalmaznak. Ezen vizsgálatok azért nem tartoznak a tudományos kísérletek közé, mert nem teljesítik a tudományos módszer minden alapfeltételét, a kísérletek kivitelezése során gyakran alapvető hibák (pl. a kísérletek tudatos befolyásolása) fedezhetők fel.

3. *Tudományos módszer.* Ha ezt választjuk, az első és legfontosabb lépés a jelenség kvalitatív és kvantitatív megfigyelése. Amennyiben ez sikerül, érdemes tudományosan foglalkozni a kérdéssel, amennyiben nem, várhatunk, amíg a tudományos fejlődés kitágítja a mérési módszerek határait, vagy el kell vetni a tudományos módszert, és marad a hit. (*Hisszük, hogy tudjuk.*)

Tulajdonképpen a tudomány nem létezhet teljesen hit nélkül, mert néhány alapfeltétel elfogadására szüksége van. Ezek közül talán a legfontosabb, hogy hinnünk kell egy objektív valóságban, amelyet mindenki hasonló módon érzékel, és hinnünk kell abban, hogy a természetnek vannak törvényei, amelyek megismerhetők. (*Tudjuk, hogy hisszük.*) Ezeket bizonyítani teljes biztonsággal nem lehet, de eddig még egyetlen megfigyelés sem cáfolta ezt a kiindulópontot. Aki ezeket a feltételeket elveti azzal, hogy semmit sem tudhatunk biztosan, az semmibe veszi az évszázadok alatt felhalmozott tudásanyagot, és eleve elzárja magától azt a lehetőséget, hogy ezt a tudásanyagot a körülöttünk zajló jelenségek megismerésére felhasználhassa.

A paranormális jelenségek igen nagy népszerűségnek örvendenek: a Gallup Intézetnek 2005-ben az Egyesült Államokban végzett felmérése szerint a megkérdezettek majdnem háromnegyede (73 százaléka) hitt valamilyen paranormális jelenségben. Úgy tűnik azonban, hogy ennek ellenére a tudománynak nagy presztízse van. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy a tudományos módszerekkel nem körüljárt jelenségek leírásában gyakran találkozhatunk tudományosnak ható részletekkel. Például: „Dr. X megállapította, hogy...”, „több ezer személyen végzett, publikált

vizsgálat több százezer mérési eredménye igazolja”, „orvosi műszerekkel mérhető változások történnek”. Forrás persze nincs megadva, senki nem tudja, ki az a Dr. (!) X hol publikálta az eredményeit, milyen orvosi műszerrel mérték a változásokat, stb. Az adatok hitelességének azért is lehetetlenség utánanézni, mert nincs időnk több tízoldalnyi szövegek minden állítását ellenőrizni.

Két példán keresztül szeretnénk megvilágítani, hogyan lehet a paranormális jelenségeket tudományos módszerrel megközelíteni. Minden bizonnyal sokan hallottak a vízerekről és a vízerkeresőkről, akik föld alatti vízáramlásokat képesek érzékelni. Ennek a jelenségnek a létét, illetve a vízer érzékelésének képességét rendkívül egyszerű módon lehet tesztelni. Csöveket helyezünk a föld alá, és a vízerkereső által nem ismert módon néha vizet eresztünk a csövekbe, néha elzárjuk a csapot. Ha a vízerkeresők a véletlennél nagyobb valószínűséggel tudják megmondani, hogy mikor van a csap nyitva és mikor zárva, akkor a jelenség létezik: érdemes tudományos módszerekkel is vizsgálni. És akár az is elképzelhető, hogy olyan természeti jelenségek állnak a háttérben, amelyeket ma még nem ismerünk. Amennyiben nem jobb a találati arány a véletlennél, akkor a jelenség magyarázata már nem tartozik a tudományra.

Második példaként említénénk azokat a környezetünkben fellelhető káros sugárzásokat, amelyek speciális eszközökkel, megfelelő „szakemberek” által mérhetők, „kiárnyékolásuk” pedig – az ezen sugárzásokkal foglalkozók szerint legalábbis – igen fontos egészségünk megőrzése szempontjából. Ez a szolgáltatás mellesleg nem csekély összegbe kerül. Egy újonnan felfedezett, egészségromboló sugárzással kapcsolatban több kérdés merülhet fel egy kíváncsi emberben: 1. Létezik-e a jelenség: valóban egy új, eddig ismeretlen sugárzásról van-e szó? Végeztek-e független, reprodukálható kísérleteket a szóba jövő más sugárzások kizárására? 2. Ha sikerül igazolni ezeknek a sugárzásoknak a létezését, milyen fizikai tulajdonságai vannak (hullámhossz, frekvencia, milyen részecske közvetíti, stb.)? 3. Milyen élettani hatásai vannak? Van-e ok-okozati összefüggés e sugárzások és az egészségkárosodás között? Kizárható-e más (pl. placebo-) hatás? A tudományos módszer alkalmas ezeknek a kérdéseknek a megválaszolására.

Ezzel szemben sokan fogadják el az anekdotikus színvonalú megközelítést, távoli országban élő tudósokra való hivatkozást, akik rendszerint csak olyan munkatársakkal hajlandóak együtt dolgozni, akik negatív gondolataikkal nem zavarják a kísérletet. Így könnyű bármit „bebizonyítani”, adott esetben még azt is, hogy a víz olvasni vagy érezni tud, hinni is lehet benne, csak hogy ennek semmiféle tudományos értéke nincs, és nem is lehet belőle hipotézist felállítani, más jelenségeket, kísérleti eredményeket megjósolni.

Az áltudományos fejtegetések akkor a legzavaróbbak, amikor olyan veszélyforrásra hívják fel a figyelmet, amelyek valóban potenciális egészségkárosító hatással rendelkeznek. Gondoljunk csak a mikrohullámokra vagy az összes gyógyszerre. Ezek vitathatatlanul rendelkezik(het)nek káros hatásokkal is, de tudományos módszerekkel azt is meg tudjuk határozni, hogy mekkora hasznunk és mekkora kárunk származik belőlük. Csakis ennek alapján érdemes eldönteni, hogy szükségünk van-e rájuk, mert környezetünkben tulajdonképpen mindenre halálos veszélyként tekinthetünk: a közönséges konyhasó vagy a tiszta víz is lehet mérge, minden a bevitt mennyiségén múlik.

Persze ha valakinek a meggyőződése hitből fakad, akkor nincs helye a tudományos érveken alapuló vitának. Még akkor sem, ha az illető kérdés megválaszolása – a korábbiakban ismertetettek alapján – a tudomány feladata (lenne). A hitet nagyon nehéz megváltoztatni. Max Planck mondta: „Egy új tudományos igazság nem azáltal győzedelmeskedik, hogy megvilágosítja és meggyőzi ellenzőit, hanem azáltal

tal, hogy ellenzői kihalnak, és az új generáció már ezen tudományos igazság ismeretében fog felnőni.”

Nehéz dolga van a környezetére kíváncsi, tudományos magyarázatokat kereső embernek. Valóban nem könnyű feladat hiteles és ugyanakkor közérthető forrásokat találni a ránk zúduló információk halmazában. Igazság szerint, ezért maguk a tudósok is hibáztathatók, akiknek igenis feladatuk a tudományt nemcsak művelni, de mindenki számára elérhetővé tenni. Sok esetben a sajtó sem segíti a tudósok eredményeinek népszerűsítését. A szenzációéhség gyakran billenti a mérleget a hiteles, részletes és mindenre kiterjedő tájékoztatástól olyan tudósítások irányába, amelyek minél szokatlanabb, különlegesebb, misztikusabb eseményekről vagy jelenségekről szólnak. Az újságok tudományos rovatai pedig gyakran pontatlanok, információikat közvetett forrásokból szerzik be, rengeteg hibával és félrefordítással. Pedig a jól összeállított tudománynépszerűsítő előadásoknak nagy sikere szokott lenni.

Mert mindannyiunkban ott rejlik környezetünk megismerésének vágya, a kíváncsiság, amelyet nem szabad elhallgattatni vagy elhalni hagyni.

BODÓ MÁRTA

TUDOMÁNYOS ÉS VALLÁSOS HIT

Szinte nosztalgiával gondolok arra a világra, amelyben minden dolognak külön polca, fiókja volt: az ember csak gondolt valamire, megnézte a címkéket, gyorsan megtalálta a megfelelőt, megfogta a fogantyút, kihúzta, s máris ott állt előtte a szükséges, rendezett információ. Ez ugyan megfosztott a tépelődés elevegenségétől, a keresés és rátalálás örömétől, de a világban való otthonosság és berendezkedettség kellemes érzését adta. Legalábbis így gondolom el, merthogy nem éltem ebben a világban, nem ismerem, azt se tudom, valójában létezett-e, vagy ez csupán egy leegyszerűsített ideálképe a *sosemvolt*nak...

Ma azt tapasztalom, hogy amint kimondok valamit, annak homlokegyenest ellenkező előjelű változata és cáfolata is létezik, mégpedig ugyanolyan holtbiztosnak tételezve egy másik gondolatrendszerben és kontextusban, tudományos elméletekkel megtűzdelve és alátámasztva, láb- és végjegyzetelve egy másik társaság által. Leginkább a tudomány és/vagy vallás kontextusa tűnik ilyen „hagyományosan” aláaknázott területnek, olyanak, mint az irodalom, a foci: mindenki ért hozzá, mindenki jobban ért hozzá, mindenki drukker és ellendrukker, érdekelt, szakavatott, hiteles, értő és hozzáértő... A tág kérdéskörön belül körvonalazhatóak azok a szakágak, amelyek a legtöbb és leghesesebb vagy lehangosabb vitát szülik: biológia – evolúció és/vagy teremtettség; fizika – ősröbbség vagy teremtő aktus; orvostudomány – a fejlődést szolgáló kutatások, őssejt, embriók, klónozás; pszichológia – hallhatatlan lélek vagy agyi folyamatok és biokémiai reakciók... A felvetett kérdé-

**Tudomány és teológia,
tudományos és vallásos
hit, tudományos
világnézet és vallásos
hitrendszer kérdésében
nincs döntés arról,
a választás
melyikre essen...**

sek körül kialakuló csaták olykor tudományos módszertani vitának látszanak, más-
kor hitek és hitrendszerek szinte apokaliptikus összecsapásának, sokszor pedig
pusztán süketek párbeszédének, különösen amikor nem is maguk az érintett
„elméletgyárosok”, tudósok, kutatók, hanem a felhevült és hitükben vagy meggyőző-
désükben magukat sértve érző tömegek képviselői csapnak össze.

Richard Feynman, aki 1965-ben megosztva fizikai Nobel-díjat nyert, s aki közis-
mertem provokáló gondolkodó volt, aki ugyanakkor szerette diákjainak és érdeklő-
dőknek magyarázni a világ dolgait, így fogalmazott a tudományos kultúra modern
társadalomban betöltött szerepéről és a tudomány meg a vallás képviselői nézetei-
nek összeütközéseiről: „Az a megjegyzés, amelyet valahol olvastam, hogy a tuda-
omány rendben van mindaddig, amíg nem támadja a vallást, számomra a probléma
megértéséhez szükséges vezérfonal volt. Amíg nem támadja a vallást, addig nem kell
rá figyelmet fordítani, és senkinek nem kell semmit se tanulnia. Így a tudományt el-
szigeteljük a modern társadalomtól, ha eltekintünk az alkalmazástól. És akkor még
itt van ez a szörnyű harc, amely abból áll, hogy megpróbálunk bizonyos dolgokat
megmagyarázni olyan embereknek, akiknek semmi okuk, hogy valamit tanulni akar-
janak. De ha meg akarják védeni a saját nézőpontjukat, akkor egy kicsit meg kell is-
merkedniük az önökével is. Ezért az a megállapításom, lehet, hogy tévesen és talán
hibásan is, hogy mi túl udvariasak vagyunk. A múltban volt egy korszak, amikor
ezekről a kérdésekről kialakult egy párbeszéd. Az egyház érezte, hogy Galilei néze-
tei az egyházat támadják. A mai egyház nem érzi úgy, hogy a tudományos nézetek
az egyházat támadják. Senki sem támad; ezt úgy értem, hogy senki se ír olyan cikke-
ket, amelyek igyekeznek magyarázni a teológiai és tudományos nézetek közötti
következetlenségeket, amelyeket manapság különböző személyek képviselnek, vagy
azt a következtelenséget, amely némely tudós vallásos és tudományos meggyőződés-
e között fennáll.”¹

Ezzel szemben Armin Kreiner, a müncheni egyetem katolikus teológia karának
tanszékvezetője a helyzetet így látja: „...az újkor kezdetén egyfajta ideológiai
»háború« kezdődött a hit és a tudomány között. Ez a harc évszázadokon át tartott. A
tudomány személyében ellenfél és versenytárs támadt a kereszténységgel szemben.
A valláskritikai változat csattanója abban áll, hogy a vallás ennek a küzdelemnek a
folyamán megsemmisítő vereséget szenvedett. A harc elkerülhetetlennek bizonyult,
mert a tudományos elméletek ugyanazokra a jelenségekre kínálnak magyarázatokat,
amelyeket a vallásos meggyőződés(ek) is megcélznak és érthetővé akarnak tenni. A
tudományos elméletek azonban már nem vesznek igénybe isteni vagy más termé-
szetfeletti okokat, hanem kizárólag evilági okokat feltételeznek, más szóval megha-
tározott kezdeti feltételeket és bizonyos természeti törvényeket.”²

A Feynman által felvetett kérdések több dolgot érintenek, ezek közül az indulati
reakciókat elkerülve arra érdemes reflektálni, hogyan áll a dolog a tudomány és egy-
ház/vallás képviselőivel, amikor a felsorolt területek kérdéseit vitatják. Az amerikai
filozófus Paul Kurtz a vallás és tudomány kérdésköre vizsgálatának szentelte mun-
kássága jelentős részét, szkeptikus, kritikus, a humanista álláspont képviselője,
könyvet írt a vallás nélküli élet lehetőségeiről, ugyanakkor vallás és tudomány kap-
csolatáról ilyen kérdéseket fogalmaz meg: Léteznek-e következetes és igazolható el-
méletek? Ha igen, milyen bizonyítékok állnak rendelkezésre? A paranormális, spiri-
tuális, vallási magyarázatok kiállják-e a kritikus vizsgálódás próbáját? Kurtz össze-
foglalóan a két terület határait tételezi, ezeket mintegy szembeállítva: „(1) a tuda-
mány igazsága, amelyhez a tudományos kutatás módszereit használva, az állításokat
empirikus, racionális és kísérleti vizsgálat tárgyává téve lehet eljutni, és (2) a vallás
igazsága, amely túllép az empirikus tények és logika kategóriáin” – majd hozzáteszi:
„a szkeptikusok joggal kételkednek ez utóbbiban. Sajnos a történeti vallások egyes

követői hitvallásukkal gyakran a tudományos vizsgálat útját állják, vagy azt cenzúrázzák. A tudományos vizsgálódás szabadsága alapvető fontosságú az emberi civilizáció számára; bármilyen próbálkozás a tudományos kutatás korlátozására ellentétes az alapvető céllal.”³ A tudományelmélettel foglalkozó, foglalkozni merő teológusok közül a bécsi bíboros, Christoph Schönborn *Fides, Ratio, Scientia* című tanulmányában hangsúlyozza, hogy számára kevésbé a darwinista evolúcióelméletről, sokkal inkább a világnézeti végkövetkeztetésről szól a vita.⁴ Fiorenzo Facchini a *L'osservatore Romano*-ban kijelenti: „Ha a Darwin által javasolt modellt nem tekintjük megfelelőnek, keresünk egy másikat, módszertani szempontból azonban nem helyes tudományosnak tekinteni azt, ami a tudomány területén kívül áll.”⁵ A vallásos meggyőződésű, ugyanakkor a tudomány fejlődésével lépést tartó kutatók, teológusok ma már korántsem a tudomány érvényességét vitatják. Arról van inkább szó, hogy a korábban egyértelműen a vallásos világnézet által dominált tudománykép megváltozott, s a két szakág és világmagyarázat, illetve annak képviselői most keresik a maguk érvényességi körét és kompetenciaterületét. Arra már rájöttek, hogy egyik sem a másik ugródeszkája. A többség, a párbeszédre készek azt is felismerték: a kettő nem is ellenség. A protestáns teológus Dietrich Bonhoeffer már jelezte, hogy „ejtsük ezt a munkahipotézist, illetve, hogy olyan messzemenően kiiktassuk, amennyire csak lehetséges”:⁶ Istent mint erkölcsi, politikai, természettudományos, filozófiai, sőt mint vallási munkahipotézist. Szerinte ugyanis „nem lehetünk tisztességesek annak felismerése nélkül, hogy a világban kell élnünk – etsi Deus non daretur”. A vallásos Bonhoeffer nyilván nem Istentől, nem is az Istenbe vetett hittől vett búcsút, hanem azt jelezte: vége van, legyen vége a „hézagpótló” Istennek, a gondolkodás, körülnézés, mérlegelés helyetti Istenbe kapaszkodásnak, az ember merjen a lábára állni, birtokba venni a rá bízott világot. Ez összecseng a Nemzetközi Teológus Bizottság 2004-es dokumentumával, a *Communion and Stewardship (Egység és szolgálat)* cíművel, amelynek értelmében a rendelkezésre álló érvek alapján teológiaiilag nem dönthető el a világ tervezettsége vagy véletlenségből összeálló volta. De azért kijelenti: „a teremtményi renden belüli valódi esetlegesség nem összeegyeztethetetlen a célirányos isteni gondviseléssel.”⁷ A szöveget értelmező Kreiner úgy gondolja, „a szó szerinti szöveg félreérthetetlenül a teremthit és a darwinizmus összeegyeztethetőségét jelzi. A szöveg nem a darwinizmus mint biológiai fejlődéselmélet, hanem egy meghatározott világnézeti végkövetkeztetés ellen fordul, amelyet egyesek az elméletből levonnak.”⁸ Azaz ismét csak nem arról van szó, hogy a vallás a tudomány ellen fordulna, ellenkezőleg: arra figyelmeztet, hogy senki, semmilyen oldalról ne játssza, ne játszhassa ki a tudományt a vallás ellen és fordítva.

Miközben Paul Kurtznak a történelmi vallások egyes követőivel szembeni kritikáját jogosnak fogadhatjuk el, nem lehet nem észrevenni, hogy álláspontja korántsem elfogulatlan és objektív, hanem nagyon is „benne van” a kérdésben a szkeptikus oldalon, kimért távolságtartása módszertani törekvés inkább, semmint valóságos attitűd. A szkeptikus természettudósoknak az az alapállása, amelyre idézett kijelentéseik vonatkoznak, a reáltudomány felsőbbrendűségének mítoszából is táplálkozik, amelyet gondosan építettek fel és alakítottak ki a felvilágosodás nyomán. Ezt a mítoszt erősítik, miközben a világot a maguk sajátos, de mondhatni akár egyoldalú szempontjai szerint értelmezik, mutatják be és ezáltal képezik le a közember számára. Walter Kasper vatikáni bíboros, teológus az ateista naturalisták álláspontjában éppen azt kifogásolja, hogy ez átlépi a tudományos megismerhetőség határait, mintegy abszolutizálja és ugyanakkor ideologizálja a tudományt. Kasper szerint a teológia el tudja ugyan fogadni a módszertani naturalizmust, mivel „a természettudós mint természettudós” nem tudja, de nem is kell az Istenbe vetett hitet „sem megcá-

folnia, sem pozitíve megalapoznia”. Ám szerinte a doktriner, kifejezett ateizmus felé megtett lépés már nem tartozna a legitim tudomány hatáskörébe.

Érdekes módon Kurtz maga hoz olyan szempontokat, amelyek saját szkeptikus hozzáállása tarthatatlanságát mutatják, ha nem is annyira tudományos, inkább gyakorlati vonatkozásban, amikor így fogalmaz például: „a naturalista világkép [...] megfelelő vigaszt ad az emberi lélek számára? Képesek vagyunk-e teljes életet élni az emberi faj kihálásának árnyékában? Ezek nagy skálájú kérdések, mégis központiak a vallásos tudatban. Képes-e a tudományos naturalizmus – ha aláássa a hitet – egy alternatív, az emberi sors drámai, költői megfogalmazására, ígéreteket és reményt nyújtani?”⁹ Kérdésében elrejtve ott található egy világnézet, amely lényegében az emberi kreativitás és fantázia világába utalja a vallásos hitet, miközben megmarad annál, hogy a tudomány, ami kvantifikálható, a szilárd és reális, érvényes. Ez az álláspont azért vitatható, mert saját tudományosztalgiaja körében maradván a mítoszt építi tovább ezzel is, szembeállít, végső soron megoszt. Függetlenül attól, milyen döntést hoz a tudós a maga álláspontjáról, hovatartozásáról, azt Howard Van Till szerint abban a tudatban kell meghoznia, hogy a tudós világról való tudása, a hívő teológus istenismerete tökéletlen és befejezetlen. „Mind a Szentírás értelmezése, mind a mi empirikus bizonyítékaink a tévedés lehetőségének vannak alávetve. Az intellektuális alázat indokolt mindkét esetben.”¹⁰ Walter Kasper jóval az intelligens tervezettség elmélete körüli vita előtt már azt hangsúlyozta, hogy a természettudományos és a teológiai kijelentések „különböző síkokon” mozognak.¹¹ Érdekes azonban a tudomány mindenhatóságáról éppen a tudomány és tudományosság nevében felépített mítosz, amelyet azonban e nézetrendszer egy-egy képviselője maga bont meg, amikor a kreatív fantázia és játék, a remény és más efféle transzcendens, a megfogható, kvantifikálható kereteit és adottságait meghaladó dolgok hiányát fejezi ki.

Tudomány és teológia, tudományos és vallásos hit, tudományos világnézet és vallásos hitrendszer kérdésében nincs döntés arról, a választás melyikre essen, ha már ilyen dichotóm módon gondolkodunk. A kérdés, amit Armin Kreiner felvet, az, hogy létezik-e egy intellektuális szempontból tisztességes alternatíva. „Keresztényként, hívőként nemcsak tudomásul kell vennünk a természettudományos világképet, hanem integrálni kellene azt a keresztény világlátásba, hiszen a hit és a tudományok terén részben egy és ugyanaz a valóság a téma. A dolog bökkenője az, hogy ez a stratégia a hit olyan széles hatókörű módosulásához vezethet, amelynek jelentősége előre talán egyáltalán nem is látható. Amennyiben igaz, hogy a hit bizonyos módon mindig világképfüggő, akkor ennek az a következménye, hogy a tudományos világképben történő változás maga után vonja a hitvallás átalakulását is. A természettudományokkal való párbeszédben a keresztény világkép is megváltozik tehát.”¹² Az alternatíva mindenképpen és csakis a párbeszéd. Erről mondja a teológus Kreiner: „meghatározott feltételek mellett van értelme. Ezekhez a feltételekhez tartozik saját esendőségemnek a beismerése és a valódi tanulási készség. A tudományokkal való párbeszédben a keresztények lényeges dolgokat tanulhatnak. Azt, hogy a tudományok ebben a párbeszédben maguk tanulhatnak-e valamit a teológiától, nem tudom eldönteni, mert teológus vagyok és nem természettudós. Mint teológus mindenesetre keresem ezt a dialógust, mert az a benyomásom, hogy az a teológia, amely elszigeteli magát a tudományoktól, valamiképp steril és unalmas lesz. Egy ilyen teológia nem használ senkinek, sem a keresztény hitnek, sem a tudományoknak.”¹³

■ JEGYZETEK

1. Richard Feynman: A tudomány és a vallás közötti kapcsolatról. (Részlet A felfedezés öröme című kötetből) <http://tudomanyesvallas.uw.hu/tudvall.htm> (2010. 06.06.)
2. Armin Kreiner: Naturwissen und Gottesrede. Die Bedeutung naturwissenschaftlicher Erkenntnis für die theologische Reflexion. Hirschberg 58. (2005/6.), 341–345. Magyarul: Természettudás és istenbeszéd. A ter-

- mészettudományos megismerés jelentősége a teológiai reflexió számára. (Vik János fordítása) In: Keresztény Szó, XXI. évfolyam/1. (2010. január). 31–33. Itt: 31.
3. Kurtz, Paul: Kompatibilis-e a tudomány és a vallás? (Ford. Bencze Gyula). <http://tudomanyesvallas.uw.hu/pkvall> (2010. 06. 06)
4. Christoph Schönborn: Fides, Ratio, Scientia. Zur Evolutionsdebatte. In: O. Horn–S. Wiedenhofer (hgs.): Schöpfung und Evolution. Augsburg 2007, 79–98. Ezt megelőzte Schönborn bíboros 2005-ös amerikai nyilatkozata, lásd Schönborn: Finding Design in Nature. New York Times, 2005. 07. 07, amiben annak a neodarwinista dogma-védelmeszövegből származó üzenetértelmezésnek mondott ellent, amely szerint ez a „dogma” összeegyeztethető a katolikus hittel. Többek közt a nyilatkozat félreértői miatt is született meg aztán idézett tanulmánya.
5. Fiorenzo Facchini: Evoluzione e creazione. L'osservatore Romano, 2006. 01. 17.
6. Dietrich Bonhoeffer: Widerstand und Ergebung, 177f.
7. International Theological Commission, Communion and Stewardship. Human Persons Created in The Image of God. 69. bekezdés. Vö. http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_con_cfaith_doc_20040723_communion-steward-ship_en.html, 2008. 12. 08.
8. Armin Kreiner: Gott als Designer? Kreationismus, Intelligent Design und Darwinismus. In: G. Augustin–K. Krämer (hgs.): Gott denken und bezeugen. Festschrift für Walter Kardinal Kasper zum 75. Geburtstag. Mit einem Geleitwort von Papst Benedikt XVI. Freiburg–Basel–Wien 2008, 542–567. Magyarul: Isten mint tervező? Kreationizmus, értelmes tervezettség és darwinizmus. (Vik János fordítása) Keresztény Szó, XX. évfolyam/12. (2009. december). 28–34. Itt: 32–33.
9. Kurtz, Paul: Kompatibilis-e a tudomány és a vallás? i.h.
10. Howard J. Van Till: The Fully Gifted Creation. In: J. P. Moreland–J.M. Reynolds (eds.): Three Views on Creation and Evolution. Grand Rapids 1999. 215.
11. Walter Kasper: Der Gott Jesu Christi. Mainz 1982, 41.
12. Kreiner. Természettudás és istenbeszéd. 33.
13. Uo.

DAN CULCER

Menedék

(Refugiu)

J. P. és Liviu Babeş emlékére

Füvek sehol, páncélos dél komorlik
az acélpenge ütőeret ér belécsikordul
a csorbult él hüvelybe bújik
izzó lenyomata végső menedék.
A felhők sivítanak bárgyú félelemben.

Égő gyertya az egész országért,
Fáklya bármely útitársért,
Küszöbön a tél ezeket az ujjakat
markolatra fagyasztja, elhagyatott, vándorösvények.

Itt nyeljük vissza feltüremkedő bendőnk,
a dombon lángban állva, vakokat vakítón.
Majd egy sarokban elzuhanunk
a környék belereccsen e szokatlan döndülésbe.

Végső menedék, túlsó századi utca

Az aszfalton, a havon idő előtt elesettek, megilkoltak
és a szélsodorta hamvak.

Cseke Gábor fordítása

LUCIAN BOIA

TÖRTÉNETÍRÁS, KOMPLEXUSOK NÉLKÜL

Kérdezett Cseke Péter Tamás

A történészek régi komplexusa, hogy munkájukat más tudományágak művelői nem tekintik tudománynak. Pedig el kellene fogadniuk azt, hogy a tudomány ágai közül a történetírás a legkevésbé tudományos jellegű – vallja a Korunknak adott interjúban Lucian Boia Bukarestben élő történész, egyetemi tanár, akinek 1997-ben megjelent Történelem és mítosz a román köztudatban című könyve máig tartó heves vitákat váltott ki a szakmában – és nagy visszhangra talált az olvasóknál. Bírálóinak azt üzeni: el kéne fogadniuk azt is, hogy nem csak „egyetlen igaz történelem” létezik. Írható olyan is, amely nem tekinti Mihai Viteazult ország- és nemzet-egyesítő uralkodónak és az ókori Dáciát a mai román állam elődjének.

■ – Tizenhárom éve jelent meg Történelem és mítosz a román köztudatban című műve, amely azóta három kiadást és utánnymást is megért, több nyelvre lefordították. Számított erre a sikerre?

– A Történelem és mítosz a román köztudatban valóban sikert aratott a könyvpiacra, és ez az írásom, ami először eszébe jut a romániai olvasónak, amikor a nevemet hallja. Még most, tizenhárom év után is előfordul velem néha, hogy megállítanak az utcán az emberek. „Olvastam a könyvedet” – mondják. „Melyiket – kérdezek vissza –, hiszen több van.” Meg kell békélnem azzal a gondolattal, hogy a legtöbbször számomra Lucian Boia könyve a Történelem és mítosz... Ez kissé igazságtalan, mert más területekkel is foglalkoztam az elmúlt években. Természetesen örültem a sikerének, de amikor megírtam, nem számítottam arra, hogy „best-seller” lesz. Nem is az volt a célom, hogy dobant-sak a könyvpiacra. Amikor könyvet írok, akkor ki akarom adni magamból, ami éppen foglalkoztat.

Számomra a történelmi mítosz olyan, valóságselemeket is tartalmazó, eszmei üzenettel felruházott, szimbolikus töltetű történet, amely nagyon fontos egy közösség számára, amely irányt mutat a közösségnek.

Mondhatnám úgy is, hogy szabadulni akarok a mondanivalómtól, s addig nem nyugosom, amíg ez meg nem történik.

– *Mivel magyarázza ezt a sikert?*

– Könyvem megjelenését nagy várakozások előzték meg a kilencvenes években, legalábbis a román értelmiségiek körében. Nagy volt az igény arra, hogy a hazai történetírás szakítson végre a kommunista hatalomátvétel utáni szemlélettel, elsősorban a nyolcvanas évekbeli nacionalista felfogással, ami egyre hamisabban csengett. Kellott jönnie egy szakembernek, aki érvekre támaszkodva módszeresen ízekre szedi ezt a szemléletet, ám valami mást is kínál a helyébe. Könyvem ezekre a várakozásokra adott választ.

– *Akad már sok követője ennek az új szemléletmódnak? Lehet-e már „Boia-iskoláról” beszélni a hazai történetírásban?*

– Nem, dehogya. Nem is állt szándékomban iskolát teremteni. Ellensége vagyok annak a tézisnek, hogy csupán „egyetlen igaz történelem” létezik. Nem, több történelemfelfogás is van, ezek békésen megférnek egymás mellett, egyiknek sem lehet egyeduralma. Az egymástól eltérő történelemszemléletek sokszor összezsapnának, vitába szállnak egymással. Én bátorítom a vitákat, elfogadom, és támogatom azt, hogy az enyémtől eltérő álláspontok is létezzenek. Merem remélni, hogy írásom impulzust adott a román történetírásnak. Az elmúlt húsz évben – könyvemtől függetlenül is – előrelépést tapasztaltam ezen a területen. A kedélyek is lecsillapodtak némelyest, legalábbis a kilencvenes évek elejének hangulatához képest. Akkor a rendszerváltás ellenére még igen erőteljes volt a nacionalista-kommunista szemlélet a hazai történetírásban. Engem is nagyon sok bíráló ért, hiszen még a könyvem megjelenése előtti írásaiban is próbáltam szakítani az akkor egyeduralgó felfogással. Akkoriban jelent meg a Bukaresti Egyetem kiadásában *A román történelem mítoszai* és *A román kommunizmus mítoszai* című írásom. Mindkettőt igen ellenségesen fogadta a szakma, televíziós vitákban is támadták a látásmódot. Egyébként a könyvem szerencsés pillanatban látott napvilágot: akkor jutott hatalomra a demokratikus ellenzék Romániában, és ez némileg csillapította nemzeti-kommunista felfogású bírálóim vehemenciáját. Akkorra már „európaisodott” a hangulat az országban, könyvemről dicsérő, sőt lelkes hangvételű recenziók is megjelentek. Volt azonban még egy forróbb momentum, 1999-ben, amikor az alternatív történelemkönyvek bevezetéséről szólt a közvita. Akkor ismét a nacionalista retorika lépett a tudományos érvek helyére: rosszhiszeműen románellenességgel vádolták a tankönyvek készítőit. Még az is elhangzott, hogy a szerzők Budapest bérencei. Ám ez a korszak is elmúlt, manapság már jóval kedvezőbb a légköre a történelemről szóló vitáknak.

– *Több írása is született a mítoszokról. Hogyan határozná meg a mítosz fogalmát?*

– A legáltalánosabb meghatározás szerint a mítosz olyan „forgatókönyv”, amelynek alig van köze a valósághoz. Ezért is szoktuk mítosznak nevezni a valótlannak tűnő történeteket. *A Történelem és mítosz a román köztudatban* című könyvemben én nem arra vállalkoztam, hogy mítoszokat romboljak le, és arról írok, hogy mi igaz, és mi valótlan a hazai történetírásban. Számomra a történelmi mítosz olyan, valóság-elemeket is tartalmazó, eszmei üzenettel felruházott, szimbolikus töltetű történet, amely nagyon fontos egy közösség számára, amely irányt mutat a közösségnek. A közösségben betöltött szerepe miatt valóságtartalma másodlagos. Vegyük például a nemzeti mitológiákat. Kijelenthetjük róluk, hogy hamisak? Állíthatjuk azt a nemzetudatról, hogy valótlanok? Természetesen egy kritikus történelmi szűrő hamis elemeket, felnagyításokat rostálhat ki belőle, ám ezek is hozzátartoznak a nemzetudat szimbolikus töltetéhez. Könyvemben például részletesen foglalkozom a Mihai Viteazul nevéhez kapcsolódó román történelmi mítosszal. Egyik történész kollégám szememre vetette: „Hogy írhattad azt, hogy Mihai Viteazul mítosz, hiszen valóban

élt?” Féltreértett, hiszen én az uralkodó létét soha nem tagadtam. Csupán azt írtam le, hogy Mihai Viteazul nevéhez különböző hiedelmek fűződnek. Például az, hogy ez az uralkodó egyesítette először a történelemben a román nemzetet. Ez egész egyszerűen nem igaz. A 16. században ismeretlen volt a nemzet fogalma. Uralkodása idején Mihai Viteazulnak nem állt szándékában „nemzetet egyesíteni”, „Nagy-Romániát” létrehozni. Az utókor volt az, amely – a tizenkilencedik században, a román államiság kialakulásakor – ezeket a „történelmi cselekedeteket” a nevéhez fűzte. Vagy vegyük az ókori Dácia mítoszát. Természetesen Dácia létezett, ám nem lehet a modern román állam elődjének tekinteni. Akik ezt teszik, mitizálják Dácia szerepét a román állam kialakulásában. Történelmi tényeket kevernek különböző értelmezésekkel, félremagyarázásokkal, s nehéz megmondani, hol a határ valóság és fikció között. A két legfontosabb román történelmi mítosz – a Mihai Viteazulhoz és a Dáciához fűződő – találkozik is egymással egy harmadik mítoszban: ez az uralkodó volt az, aki a Dácia egykori határai között élő román nemzetrészeket egyesítette, s létrehozta a mai román állam elődjét. Az én értelmezésemben a mítosz egyben hit is. S ha ez a hit átítat egy közösséget, mozgósító ereje van, akkor sokkal többet jelent, mint az alapjául szolgáló nyers valóság. Ezért történészként nem állt szándékomban sem lerombolni, sem védelmembe venni a könyvemben is taglalt mítoszokat: csak megpróbáltam megérteni és elmagyarázni ezeket.

– *Demény Lajos történész méltatóan írt az ön könyvéről, azonban egy kritikát is megfogalmazott. Idézem: „Lucian Boia maga sem szabadul Erdély = román ország mítoszától.” Mi a válasza erre a bírálatra?*

– Őszintén, én már nem emlékszem, mit írtam Erdélyről a *Történelem és mítoszban*, soha nem foglalkoztam behatóan a témával. Azt viszont tudom, mit írtam erről a *Románia: Európa határországa* című könyvemben. Megírtam azt, hogy az Erdélyi Fejedelemség nem román, hanem magyar állam volt. Többségben románok lakták, de az intézményeket magyarok vezették, a vezetői elit magyar volt. Demográfiai adatok bizonyítják, hogy a magyarok kisebbségben voltak Erdély területén. Azt azonban soha nem mondtam, hogy „Erdély a románok földje”. Ha megkérdeznék, azt mondom: Erdély román, magyar és szász föld. És mivel többségben románok lakták, a nemzetállamok megalakulásának logikája alapján Erdély a román nemzetállamba olvadt.

– *Könyvének előszavában bírálóan ír azokról a politikusokról, akik manipulációs célra használják a román köztudatban élő mítoszokat. A politikusoknak nyilvánvalóan érdekük, hogy ezek a mítoszok tovább éljenek a köztudatban, de miért érdeke ez történészeknek is?*

– Nem, nem hinném, hogy a hazai történészek valamiféle hátsó szándékkal, érdekből járulnának hozzá a mítoszok éltetéséhez. Csak arról van szó, hogy nehezen szakítanak a hagyományokkal. Nagyon sok kollégám – számításaim szerint azért már egyre kevesebben – nem tudta elfogadni azt a megállapítást, hogy a román történetírás mitologizál. Többségük nemzedékek óta azt vallja, hogy a történetírás tudomány. A történészek régi komplexusa, hogy munkájuk nem elég „tudományos”. Pedig el kellene fogadniuk azt, hogy a tudomány ágai közül a történelemírás a legkevésbé tudományos jellegű. Egzaktsága, érvrendszere, módszertana jóval elmarad a többi tudományágétól, nem beszélve arról, hogy a történésznek nincs lehetősége kísérletek elvégzésére sem. Tehát ez a komplexus az oka annak, hogy a történészeinket rendkívül zavarja, ha valaki előáll, s azt mondja: „A történetírás nem tudomány, eredménye hemzseg a mítoszoktól.” Az első reakciónk az, hogy bírálójuk hitelteleníteni akarja a munkájukat. Én pedig nyilvánvalóan nem akarom hitelteleníteni a történetírást, hiszen jómagam is történész vagyok. És azt sem akarom, hogy a hazai történetírás elveszítse nemzetközponúságát. Csupán azt látnám jónak, ha nyitna

más nemzetek történelme, az európai folyamatok felé. Történészeink konzervatívak, nehezen szakítanak mindazzal, amit tanultak és elfogadottnak tartanak. Amikor 1998-ban megjelentek az első alternatív történelem-tankönyvek, sokan kifakadtak: „Ez nem a valódi történelem!” De hát milyen alapon jelenthették ki ezt? Honnan tudhatnák, mi a „valódi” történelem? Azokból a tankönyvekből, amelyekből ők tanultak annak idején.

– *Azt mondta: több történelem is létezik. Bár már vannak alternatív tankönyvek is, Romániának egyetlen „hivatalos” történelme van, amelynek oktatása az országosan egységes történelemterv szerint történik. Hogy férhet bele „több történelem” ebbe a tantervbe?*

– Nagyon nehéz kérdés. A tanügyben dolgozom, de soha nem tanítottam a közoktatásban. Ha azonban középiskolai történelemtanár lennék, megpróbálnám elmagyarázni a diákjaimnak, hogy a történelem több alakot is ölthet, nincsenek benne üdvözítő igazságok. Elmagyaráznám, hogy a történelem megtanulása izgalmas szellemi gyakorlat, nem adatok gépies rögzítése. Sajnos még mindig kevés a közoktatásban dolgozó történelemtanár, aki el mer szakadni a tankönyvektől, a tantervtől. Elfogadom, hogy valamiféle egységes tantervnek léteznie kell. A tanár feladata azonban az, hogy próbálja árnyalni a diákok számára az ebben foglaltakat. Sokkal könnyebb az egyetemi tanár dolga. Én például azt mondom a hallgatóimnak, amit akarok, bármilyen kérdésük van, megvitatjuk, megbeszéljük.

– *Ezekben a hónapokban ismét vita tárgya Románia parlamentjében a történelem-oktatás nyelve. Történészként, tanárként hogy látja: milyen nyelven kellene tanulniuk a nemzeti kisebbségekhez tartozó diákoknak az ország történelmét?*

– Teljesen természetesnek tartom, hogy a diákok anyanyelvükön tanulhassák valamennyi tantárgyat. A régi, nacionalista reflexek beszélnek azokból, akik ezt ellenzik.

– *Azt mondta egy korábbi interjúban: „A történész az az ember, akinek folyamatosan kérdéseket kell feltennie önmagának.” Melyik volt az utolsó kérdés, amit a történész Lucian Boia önmagának feltett?*

– Nemrég jelent meg a *Germanofilii* (Németbarátok) című könyvem, amelyben több, önmagamnak feltett kérdésre válaszolok. Arról írtam, hogy a közhiedelemmel ellentétben az első világháború ideje alatt a román értelmiségi elit tagjai nem voltak mindannyian antantpártiak. Kutatásaimból azt a következtetést vontam le, legalább a felük „németbarát” volt. Ősszel jelenik meg legújabb könyvem, amelyet az 1914–1945 közötti Németországról írtam.

RASKÓ ISTVÁN

A HONFOGLALÁS KORI CSONTOK GENETIKAI ÜZENETE

Tíz éve befejeződött a modern kori molekuláris genetika legköltségesebb programja. Leírták az emberi örökítőanyag, a DNS alkotórészeinek sorrendjét. A bejelentést nagy médiaszenzáció övezte, és a programban meghatározó szerepet játszó két vállalkozás vezetője az Egyesült Államok akkori elnöke oldalán boldogan nyilatkozott a várható következményekről.

Tíz év elegendő idő, hogy a bejelentés valódi értékét perspektívájában is a helyére tegyük. A tízéves leltárkészítéshez szükséges az akkori célok és a mai eredmények ismerete.

A célokat jól fogalmazták meg, és optimista jövőkép mutatkozott.

A nyilatkozatok szerint az orvosi diagnosztika szintjén a cél a kórokozó szervezetek genetikai jellemzése, a baktérium gyógyszer-rezisztencia kimutatása, molekuláris alapú rákosztályozás kifejlesztése, egygénés betegségek diagnózisa, a gyakori, többtényezős betegségek molekuláris okainak feltárása és egyénre szabottan az okok molekuláris azonosítása. Információt kaphatunk a genetikai eltéréseinktől függő, egyedi gyógyszer-érzékenységbeli különbségeinkre, de egyéni szellemi képességeinkre is. A genetikai különbözőség segítségével megmagyarázhatók egyes komplex betegségekre való hajlam genetikai alapjai, illetve az emberiség evolúciójának, vándorlásának története is megfejthető.

Az emberi gének térképezése, szekvenciájuk megfejtése és az ezekből származó hatalmas adathalmaz után a figyelem a gének és az általuk meghatározott fehérjék szerepének megismerésére, az egészséges és beteg állapotok molekuláris elkülö-

**Az emberiség
eredetének, rokonsági
viszonyainak
megismerésére irányuló
tudományos
megközelítésben mikor
szükséges feltétlenül
[...] a régészeti leletek
vizsgálata?**

nítésére koncentrálódott. A genomikai alapkutatói eredmények halmaza a klinikai orvosok figyelmét is felkeltette, és egyre nagyobb várakozás nyilvánult meg a közvetlen klinikai alkalmazások iránt. Eddig ezek az elvárások jórészt túlzottak voltak, mert elmondhatjuk, hogy a genomika új eredményeinek a hasznából eddig a klinikum viszonylag keveset profitált. Igaznak tűnik, hogy pillanatnyilag a genetika sokkal többet kapott a betegektől, mint amit nekik adott.

Ugyanakkor a genomikai forradalom már érezteti hatását a gyógyszerpiacon. Új típusú gyógyszerek jelentek meg, amelyek gyógyító hatású, biotechnológiai úton előállított fehérjék, monoklonális ellenanyagok vagy nukleinsav alapú orvosi készítmények. Ma már minden negyedik új, piacra kerülő molekula ilyen természetű.

A tízéves fejlődés talán egyik legfontosabb eredménye az emberi evolúció, valamint az emberi populációk rokonsági viszonyainak jobb megértése, a Föld benépesítési menetrendjének megfejtése, a modern ember afrikai eredetének bizonyítása, a modern ember, az előemberek és a többi emberszabású genetikai mintázatának összehasonlítása.

Mielőtt fejtegetéseinket tovább folytatnánk, van egy fontos tisztázandó kérdés. Az egyik legtöbb ellentmondást kiváltó próbálkozás az emberi populációk fogalmának meghatározása. Egy biológiai populációt alkotó egyedek sokféleségét az egyedek genetikai sokfélesége, ezen belül az egyes genetikailag meghatározott tulajdonságok finom genetikai eltérései szabják meg. Az emberi populációk esetében egyszerű lenne a klasszikus biológiai, genetikai értelemben vett populációkról beszélni, ami az egymással véletlenszerűen párosodni és termékeny utódokat létrehozni képes egyedek összességét jelenti, azonban ebben az esetben ez a meghatározás használhatatlan, hiszen ilyen alapon a Föld valamennyi lakója egyetlen populációba besorolható. Populációgenetikai munkákban populációnak az azonos földrajzi környezetben élő, azonos nyelvet beszélő közösségeket tekintik, azonban ebben a meghatározásban a genetikai hasonlóság mellett jelentős kultúrtörténeti elem is van, amelynek nincs köze a genetikához. A saját vizsgálatainkban, jobb híján, mi is ezt a meghatározást fogadtuk el.

Populációk közötti genetikai különbségek vagy hasonlóságok vizsgálatára bármilyen mérhető, látható tulajdonság alkalmas, így elsősorban olyan biokémiai jellegzetességek, mint a vércsoportok vagy fehérjék, de az utóbbi években a vizsgálatokban döntő szerepe van az örökítőanyag, a DNS szintjén megnyilvánuló különbségek meghatározásának.

A DNS jellegzetességei – az egyénekre jellemző mintázatot adva – a klasszikus genetika szabályai szerint öröklődnek. A kutatásokban olyan egyszerű bélyegekre van szükség, amelyek sokalakúságot, *polimorfizmust* mutatnak, azaz legalább két változatuk fordul elő az adott népcsoportban. A megközelítés alapja, hogy egy populáció minden egyes tagját az adott változat jelenlétére vagy hiányára vizsgálják. A populációban az adott változatot hordozók számát frekvencia, gyakran génfrekvencia formájában fejezik ki. Az ügy akkor válik érdekessé, amikor a különböző populációk között ezeket a génfrekvenciákat összehasonlítják.

A génfrekvencia értékei között tapasztalt eltérés utal a populációk közötti genetikai rokonság mértékére. Azok a populációk, amelyek egymáshoz hasonló génfrekvenciákkal rendelkeznek, valószínűleg közös evolúciós történettel bírnak, és rokonságban vannak egymással. Minél nagyobb az eltérés két populáció között, annál távolabbi rokonságban vannak egymással.

Az ember teljes genetikai információja, a genom közel 99 százaléka a sejtmagban, kromoszómákba csomagolva, míg a maradék a mitokondriumokban található. A sejtmagi géneket mindkét szülő egyenlő mértékben hagyományozza ránk, ráadásul az egyedfejlődés egy bizonyos stádiumában ezek keverednek, rekombinálódnak is egy-

mással. A legutolsó nemzedékben két nukleáris felmenőnk van, egy generációval „feljebb” már négy nukleáris elődöt találunk. Húsz emberöltőre visszamenően pedig – átlagosan 25 éves generációs idővel számolva – több mint egymillió azoknak az elődöknek a száma, akik hozzájárultak sejtmagbéli génjeinkhez. Ezért a nukleáris DNS-variációk a mai nagy felbontóképességű technológiákkal csak a populációk átlagának rokonsági mutatói meghatározásában elsődlegesek.

Az emberi populációk közötti földrajzi távolság alapú elkülönülés természetes. Azok, akik azonos földrajzi régióban élnek, azonos nyelvet beszélnek, azonos kulturális értékeket tekintenek fontosnak, általában egymással házasodnak, és elkülönülnek a távolabbi területeken élő populációktól. Az azonos földrajzi környezetben élő populációk génfrekvencia értékei ezért hasonlóak, és eltérnek a más földrajzi környezetben élőktől.

A genetikai variánsok mintázata nem ad módot a rasszista, etnikai alapú, hierarchikusan rendszerezett kategorizálásra. Genetikai eredmények szerint a földrajzilag, kulturálisan, nyelvileg elkülöníthető csoportok közötti genetikai különbségek kisebbek a csoporton belüli különbségeknél. A modern genetika egyértelműen bizonyította, hogy nincs egyetlen populációra jellemző gén sem, nincs tehát magyar, francia, román, zsidó, indián, cigány gén. A rasszizmusnak nincs genetikai alapja.

Specifikus kérdések megválaszolására ad lehetőséget a sejtekben több száz vagy ezer példányban is előforduló sejtrészecske, a mitokondrium DNS és a férfi nemi kromoszóma, az Y kromoszóma.

A mitokondrium csakis anyai ágon öröklődik, ezért kiválóan alkalmas a különböző embercsoportok anyai ági leszármazási vonalainak meghatározására. Az ilyen vizsgálatokra a mitokondrium egy olyan szakaszát használják, amelyen nincs semmiféle gén, tehát genetikailag közömbös. Az ezen a szakaszon bekövetkező mutációk (öröklődő DNS szerkezeti változások) gyorsan rögzülhetnek a populációban, hiszen erre a régióra evolúciós, szelekciós nyomás nem nehezedik. Megállapították, hogy ezen a szakaszon kb. minden tízezredik évben rögzül egy mutáció, ezért ez használható molekuláris evolúciós óráként is. A Föld különböző földrajzi régióiban élő egyénektől származó mitokondriális DNS (mtDNS) egyetlen anyai főághoz vezethető vissza. Ha a mitokondriális időszámítást is figyelembe vesszük, ennek a közös mitokondriális ősnek a létezése 150–170 000 évvel ezelőttre tehető. Ez a közös ős a „mitokondriális Éva” nevet kapta.

A mtDNS a legnagyobb változatosságot Afrikában mutatja, ami azt bizonyítja, hogy ez a legrégebbi populáció, míg a legkevesebb változatosság a legfiatalabb, az európai népcsoportnál található. Ezzel genetikailag is alátámasztást nyert az antropológiai és régészeti leletek alapján történt feltételezés, mely szerint Afrika a mai ember eredetének színhelye.

Az eddig végzett mtDNS-t felhasználó vizsgálatból az is kiderült, hogy egy adott népcsoportban számos mitokondriális típus előfordul. Ezeknek a genetikai átfedéseknek az az oka, hogy az emberek vándorlásával az adott régiótól eltérő genetikai csoportok is bekerülhettek, és ezek a történelem során ott el is szaporodhattak. Egyes esetekben, különösen a földrajzilag elzárt populációkban azonban csak egy bizonyos származási ághoz tartozó egyének vannak többségben.

Az Y kromoszóma az apai vonalon generációról generációra, viszonylag változatlan formában öröklődik valamennyi fiú utódba. Megőrzi a szerkezeti jellegzetességeket a prehistorikus idők óta. Jelentős részén csak mutációval jöhet létre változás, ezen a DNS-szakaszon nem keveredik az anyai és az apai információ. Populációk apai ági leszármazási vonalát tehát ennek, a megtermékenyítés után anyai eredetű DNS-sel nem keveredő szakaszának a vizsgálatával követhetjük nyomon. Az Y-kromoszómális bélyegek is használhatók molekuláris óráként. Minden egyes mutáció

egy közös őshöz vezet, és a populációk apai öröklődési vonalai hasonlóan a mitokondriális szakaszoknál leírtakhoz visszavezethetők az alapító apákhoz, illetve egyetlen férfiúhoz, az afrikai „Ádámhoz”.

Mind az anyai, mind az apai öröklődési vonal vizsgálata azonban csak részleges információkkal szolgál az adott népcsoportok genetikai mintázatára, betegséghajlámára, rokonsági viszonyaira. A teljes kép megértéséhez ezek mellett a sejtmagi genetikai jellegzetességeket is meg kell határozni.

Régmúlt korok eseményei, a régi és mai populációk rokonsági viszonyai megértésének, a régi populációk mozgása meghatározásának módszere lehet a régi és a mai populációk anyai és apai ági genetikai jellegzetességeinek összevetése.

Szerencsére őseink nemcsak építészeti, művészeti emlékeket és a múzeumokban látható egyéb tárgyakat hagytak ránk, hanem génjeiket is, mégpedig nemcsak örökített formában, hanem ténylegesen, az ásatásokkal feltárt csontokból kinyerhető DNS anyagi valóságában. Az emberiség eredetének, rokonsági viszonyainak megismerésére irányuló tudományos megközelítésben mikor szükséges feltétlenül – a ma élő populációk vizsgálatánál jóval bonyolultabban kivitelezhető – régészeti leletek vizsgálata? Olyan esetekben, amikor a modern populáció vizsgálata nem adhat reális eredményt, mert a vizsgált csoport a letelepedése óta eltelt idő alatt genetikailag keveredhetett más népcsoporttal (népcsoportokkal). Ezért alkalmazható a régészeti genetikai a magyar etnogenezis kutatásában is.

A legkülönbözőbb európai, ázsiai, amerikai és afrikai népeknél folynak történeti genetikai vizsgálatok. Így kézenfekvő volt, hogy saját népünk történetének, eredetének a vizsgálatára fordítsuk figyelmünket. Magyarország történelme folyamán számos népcsoport telepedett le a korai Magyarország területén. Napjainkra ezek a csoportok genetikailag teljesen beolvadtak a magyar népességbe (csak néhány település őriz nevében információt az oda letelepedett népcsoportokról). Ismereteinket saját genetikai összetételünkről tehát teljesebbé teheti a honfoglalás kori leletek vizsgálata, illetve a népcsoportok anyai ági leszármazási vonalát meghatározó mitokondriális és apai ági leszármazási vonalat megadó Y-kromoszómális DNS-analízise és azok összehasonlítása a ma élő magyar népesség adataival.

A 10–11. századi temetőkből származó csontok molekuláris genetikai feldolgozásával azokra a kérdésekre kívántunk választ kapni, hogy mennyire volt genetikailag egységes a honfoglaló magyarság hazánk területére érkezésekor, és milyen arányban tartalmazott ázsiai, illetve európai típusú genetikai elemeket.

Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre választ kapjunk, régészetileg jellemzett, bizonyíthatóan a honfoglalás korából származó csontanyagra volt szükségünk, amelyből DNS-t vonhattunk ki, és következtetéseket tehattunk a mitokondriális és Y-kromoszómális jellegzetességekre. Vizsgálatainkba ma élő magyar és a Korond környékén élő székely emberek DNS-ét is bevontuk. A honfoglalás kori leletanyagot a régészeti mellékletek alapján két csoportba oszthatjuk. Az egyik csoportba azok a csontmaradványok kerültek, amelyeket a korra jellemző lovas temetkezéssel, gazdag régészeti leletanyaggal temettek el. A másik csoportot, a 10. és 11. századból származó, szegényes régészeti leletanyagú, úgynevezett köznépi sírokból származó csontleletek adták. Vizsgálatainkkal megállapíthattuk, hogy a gazdag leletanyagú sírok csontleletei olyan mitokondriális csoportokba tartoztak, amelyek legnagyobb gyakorisággal Ázsiában találhatóak. Az összes ilyen csontlelet összesen 23 százalékban ázsiai típusú mitokondriális csoportokhoz tartozott. A köznépi temetők, valamint a ma élő magyar és székely emberek mintái azonban csak mintegy 5 százalékban hordoztak ázsiai eredetű anyai vonalakat. Ha az egyedi leletek mitokondriális DNS építőkövei sorrendjét statisztikai analízisnek vetettük alá, és egyenként összehasonlítottuk több mint 7000, Eurázsia különböző területein élő népcsoportok tagjaival, akkor azt talál-

tuk, hogy a ma élő magyar, illetve székely populációból származó minták halmaza a köznépi temetőkből származó mintákkal együtt az európai népcsoportok közé kerültek, azokhoz voltak genetikai rokonságuk szintjén legközelebb. A gazdag leletanyagú honfoglalás kori sírok mintái pedig az ázsiai populációkkal mutattak genetikai rokonságot. A későbbiekben vizsgálatainkba bevontunk ma élő gyimesi és moldvai csángó emberektől származó DNS-mintákat is, amelyek statisztikai vizsgálata azt mutatta, hogy a legnagyobb genetikai hasonlóság a gazdag leletanyagú, úgynevezett klasszikus honfoglaló sírok mintái és a moldvai csángók mintái, a ma élő magyarok és székelyek mintái és a gyimesi csángók mintái között található.

Az apai ági genetikai rokonság meghatározása a régészeti leletanyagból sokkal nagyobb nehézségekbe ütközött, mint a mitokondriális DNS-t érintő vizsgálatok. Bár csak néhány gazdag leletanyagú sírban föllelt férficsontból tudtunk értékelhető DNS-t kinyerni, azt megállapíthattuk, hogy a minták egy része egy olyan Y kromoszómás bélyeget hordoz, amely csak azon ma élő uráli népek férfi lakosságánál fordul elő nagy gyakorisággal, akiket a történészek és néprajzkutatók a magyarság ősi rokonainak tekintenek. Érdekes módon a ma élő magyar és székely férfiakban ez a bélyeg hiányzik, illetőleg csak nagyon ritkán fordul elő (mi több mint 200 férfi mintából csak egyetlenegy székelynél találtuk meg).

Az anyai ági és az apai ági genetikai vizsgálatokból azt a következtetést vonhatuk le, hogy a honfoglalás kori leletanyag nem volt genetikailag egységes, míg a köznépi temetők leletanyaga inkább a ma élő magyar nyelvű populációk európai jellegzetességeit hordozta, az úgynevezett klasszikus honfoglalók nagy gyakorisággal ázsiai eredetű apai ági, illetve anyai ági genetikai elemeket hordoztak. Ezek előfordulása a ma élő magyar és székely népcsoportban, valamint a honfoglalás kori köznépi temetők leletanyagában csak igen kis százalékban fordul elő. Ez azt mutatja, hogy a honfoglalók ázsiai eredetű genetikai mintázata a Kárpát-medencében a honfoglaláskor itt élő, főleg európai eredetű népekkel keveredve felhígult, és a mai magyarság genetikai értelemben már nem különbözik a környező európai populációktól.

A honfoglalás a mai magyarság genetikai képének alakításában tehát genetikai értelemben csak egy kis epizód volt, az ún. klasszikus honfoglalók genetikai hozzájárulása a mai népesség genetikai mintázatához jelentéktelen. A magyarság korántsem nyugodt történelme következtében az anyai és apai genetikai elemek változása a nyári égbolt felhőinek az állandó változásához volt hasonló, amely az évszázadok során beleolvadt az egységes európai égboltba. A régészeti genetikai vizsgálatok a jelen szakaszukban csak egy kis lépést, egy pillanatfelvételt jelentenek a magyarság genetikai képének megértésében és a honfoglalás kori Kárpát-medence lakosságának jellemzésében. Az értelmezés kiteljesedéséhez a honfoglalást megelőző és követő korok leletanyagának vizsgálata szolgálthat további adatokat.

PETI LEHEL

MÁRIA-JELENÉS ÉS ÖRDÖGŪZÉS

Egy vak látó imaginárius világa

Marián Rózsika [...] látomásai folytán egy többszörösen marginalizált, hátrányos helyzetű, etnikus stigmától sújtott nő a család, a közösség, az egyházi elöljárók, valamint idegen emberek figyelmét, tiszteletét, sőt rajongását nyerte el.

■ Egy infrastrukturális kiépítését illetően hátrányos helyzetű romániai mikrorégió egyik települése a kétezres évek közepéig kiemelt fontosságú búcsújáró helyé vált.¹ A magyar nyelvterületen fekvő, fontos kelet-európai kegyhelyek mellett, amilyen például Csíksomlyó és Máriaradna, Szőkefalva egy egészen sajátos társadalomtörténeti és kulturális kontextusban formálódik. Alakulása a diktatúra időszakát immár évekkel maga mögött hagyó, modernizálódó Románia multietnikus és multikulturális rurális térségének gazdasági átalakulása, etnikai és felekezeti szerkezetének átstrukturálódása, az etnikai viszonyulásmódok, a közösségek működését szabályozó mechanizmusok elmozdulása közepette történik. Ebben a kontextusban egy vak cigányasszony, Marián Rózsika látomásainak Szűz Máriaja egyedi, újszerű vonásokat öltött magára, amelyek jelentősége egy fejlődő kelet-európai ország számtalan nehézséggel küszködő régiójában (a Kis-Küküllő középső folyása mentén fekvő településeket foglalja magában) fekvő közösség közelmúltjában és jelenében gyökerezik.²

E tanulmányban a látó életútjának fontosabb összetevőit, majd jelenéseit mutatom be egy vele készített élettörténeti interjú elemzése révén. Marián Rózsika látomásai és vallási specialista-ként való tevékenysége nem érthető meg életútjának eseményei, gazdag érzelmi és imaginárius világába való betekintés, családi viszonyainak, a közösségbeli státusát meghatározó komplex (például gender- és etnikus) összetevők figyelembevételével. Ezért Marián Rózsika jelenéseit fontos a családjával, a szomszédaival, a lokális közösségé-

vel és az egyházak képviselőivel való viszonya mentén is elemezni, e rövid elemzésben azonban erre most nem keríthetek sort.

Marián Rózsikának 1998 őszétől vannak vallásos tartalmú jelenései. A látomások 2001-ig néhány személy, főként családtagok és szomszédok, helybeliek, majd a közeli város egyik középiskolájának tanulói jelenlétében zajlottak.³ A jelenések nyilvánossá válása azért következhetett be, mert Szűz Mária előre tudatja a prófétával jelentkezésének pontos időpontját. A 2001. július 17-i jelenésen már mintegy ötezer személy vett részt. A jelenések színhelye ettől kezdve a szőkefalvi katolikus templom volt, a negyedik és az ötödik alkalom már a templomban zajlott. A zarándokok száma minden alkalommal egyre nőtt, ezért a templomkertben szabadtéri oltárt építettek, ahol a jelenések napjain a mintegy 10–15 ezer főnyi zarándoksereg szentségimádással, virrasztással, szentolvasó imádkozásával, keresztúti engeszteléssel, ájtatossággal várta a Szűzanya érkezését.⁴ A 2005. június 17-i utolsó nyilvános jelenés végén a látnok Szűz Mária következő üzenetét tolmácsolta: *A nevem itt, ezen a helyen „a Fény Királynője”*. Ettől kezdve a jelenés elismertetését felvállaló egyházi média a „szőkefalvi Fény Királynőjeként” emlegeti Szűz Máriát. A jelenések évfordulójára szervezett, a kegyhely intézményesítési folyamatában legfontosabb szereppel rendelkező búcsún kívül egyéb, az egyház ellenőrzése alatt álló ritualizált formák jelentek meg. A Rózsika által alapított két imacsoport működésén kívül minden hónap 17-én éjszakai engesztelést tartanak a római katolikus templomban, és minden május 17-én ifjúsági engesztelést⁵ szerveznek, amelyekre Szűz Mária kérte Rózsikát.

A látó a jelenések alkalmával Szűz Máriával – az utolsó, 2005. június 17-i nyilvános jelenését leszámítva – románul beszélt. A Szűzanya üzeneteit viszont románul és magyarul egyaránt tolmácsolta.

A jelenés után a látó rendszerint imádkozott, és áldást osztott: megáldotta a búcsúban vásárolt szakrális tárgyakat, kegyzereket, a papokat és a zarándokokat. Az imádság és az áldás szövegét, valamint a rózsafüzért románul és magyarul is elmondta. A búcsúk alkalmával nemcsak a látó Szűz Máriával történő szakrális kommunikációja, áldásosztása, hanem a misék egy része is románul zajlott.

A kegyhely elsősorban országos vonzáskörzettel rendelkezik, Erdélyt és Moldvát foglalva magába. Megfigyelhető egy erős regionális irányultság is: a zarándokok közül sokan érkeznek a Kis-Küküllő menti falvakból. Egy-egy alkalommal több busznyi zarándok szokott érkezni Magyarországról is. Időnként külföldi, nem magyar zarándokokat is látni lehet a jelenések évfordulójára szervezett búcsúban. A Magyarországról vagy Székelyföldről érkező zarándokok, valamint a hívő és nem hívő, Erdély-járó turisták hozzák a magyar identitás gondolatait és jeleit viseletbe öltözéssel, magyar zászlókkal – e jeleket itt a legmesszebbmenőkig tolerálja a falu másik nemzetisége.⁶

Marián Rózsika 1962. november 4-én született Dicsőszentmártonban, szülei első gyermekeként, a családban többnyire magyarul beszéltek. Kétéves volt, amikor szülei a város szomszédságában fekvő Szőkefalvára költöztek. Rózsika itt járt magyar nyelvű általános iskolába. Szőkefalván volt elsőáldozó, és itt is bérált. 13 éves korában cukorbetegséget diagnosztizáltak nála. A középiskolát Dicsőszentmártonban végezte román nyelven, emellett egy gépírói tanfolyamot is elvégzett. 1981-ben Dicsőszentmártonba ment férjhez. Házasságából egy fia született. Házassága nem sikerült. A boldogtalan házasság elől 1989-ben visszaköltözött szüleihez Szőkefalvára. Három évvel később, betegsége következtében harminc éves korában teljesen megvakult. Családja szerény anyagi körülmények között élt. 1992–1996 között a Dicsőszentmártonban élő nagymamájához költözött.

Marián Rózsika életútjának bizonyos mozzanataiból következtethetünk azokra a pszichológiai összetevőkre, amelyeket a családi és közösségi háttér, az etnikai iden-

titásváltás kétes sikere és az ebből fakadó stigmatizáltság váltott ki, s amelyek szerepet játszhattak az egyéni látóból fokozatosan közösségi funkciókat is felvállaló szerepének kialakulásában. Életrajzában jelen vannak a faluközösségen belüli bizonytalan társadalmi pozíciójára utaló elemek: román–cigány vegyes házasságból született, a család a falu cigányok lakta utcájában él; a településen Rózsikát mindenki cigánynak tartja. Marián Rózsika családja mindemellett a magyar etnikummal való azonosulás kulturális stratégiáját követi. Az a tény, hogy Rózsika apja román volt, mit sem változtat etnikai besorolásán. A cigány–magyar, cigány–román vegyes házasságból születő utódokat a régió minden településén cigánynak tartják.

A közösség magyar tagjai szerint Marián Rózsika árvaházból kivett, nevelt gyermeke valójában a saját szerelemgyereke, aki az iskolában rossz tanuló volt, „mint általában a cigányok”. Az etnikai besorolás a régió más közösségeihez hasonlóan ebben az esetben is súlyos stigmatizációt jelent, amely aktivizálja mindazokat az előítéleteket, amelyek a cigányságnak mint csoportnak szólnak. Az etnikai identitásváltásra törekvő cigány személyek esetében a cigánysághoz tartozás tényének hangsúlyozása a személy társadalmi státusának, értékének a leghatározottabb tagadásával egyenértékű, amelynek révén kihangsúlyozódnak a két világ közötti mély szerkezeti különbségek, rendkívül törekennyé téve az integráció sikerét.

Victor Turner valláskonceptiójának megfelelően a valláskutatásban a „szereplőközpontúságot” előtérbe helyező megközelítések fontosnak tartják a különböző területeken működő népi „vallási virtuózok” (*religious virtuosi*) tevékenységének kutatását, amelybe a természetfölötti manipulálására szakosodott különböző vallásos specialisták is beleférnek (például próféták, jósok, látok, médiumok, boszorkányok stb).⁷ A vallási specialisták legitimációs stratégiáinak kérdése a vallásantropológiai szakirodalomban többek által teoretizált probléma. Max Weber a *karizmatikus hatalom* létrejöttével kapcsolatos fejtegetéseiben,⁸ Peter Worsley a vallási mozgalmak kialakulása kapcsán,⁹ Pierre Bourdieu a *vallási tőke termelésének* folyamatát elemelve,¹⁰ Thomas J. Csordas a vallási *karizma* létrejöttének kérdése során foglalkozik a vallási specialisták sikerének értelmezésével.¹¹ A karizma létrejöttét a rituális nyelvezet és retorikai performanszok oldaláról megközelítő értelmezéseket nem véletlenül idéztem, ezek véleményem szerint jól rávilágítanak Marián Rózsika sikeres specialistává válására is.

Marián Rózsikát otthonában kerestem fel. Kívülről a vakolatlan, kisméretű téglaház, az egyszerű vaskapu és a sivár udvar egy szegényes porta benyomását keltette. A ház mögött lévő kúton faragott fatábla hirdeti három nyelven (magyarul, románul és németül), hogy a kutat 1999. június 17-én megáldotta Szűz Mária.

Amikor a testvére bevezetett hozzá, betegem feküdt az ágyban, kezében rózsafűzér volt. A konyha felújított berendezésű, a Kis-Küküllő menti falvakban átlagosnak mondható, kissé modernkedő tárgyi világgal rendelkezett: eezett márványt utánzó konyhabútor, színes tévé kapott helyet benne, a falon elektronikus óra függött. A konyha melletti szoba érezhetően egyfajta „díszszoba” volt. Erre utalt rendezett, érintetlennek tűnő tárgyi világa, amely reprezentációs funkciókkal rendelkező tárgyak (például órák, borok, művirágkosarak, kozmetikai cikkek, gyertyatartók, igényes kivitelezésű édességes dobozok, illatosítók) és kegytárgyak (Jézus- és Szűz Mária-szobrok és -domborművek, műanyag és kerámiaangyalok, különböző szentek apró méretű szobrai, gyertyák, vallásos témájú könyvek, vallásos témát megjelenítő órák, tálcák, szenteltvíztartók) sajátos egyvelegéből állt. A falon rengeteg vallásos témájú kép függött. Jézus életének ábrázolásai mellett több olyan is, amelyek Szűz Máriát – köztük a szókefalvi, a medjugorjei, illetve más, beazonosíthatatlan jelenését – ábrázolták. A falakon néhány családi fotó is függött. A szoba közepén Rózsika magánoltára kapott helyet, egy asztalra helyezett, körülbelül fél méter magas lourdes-i

barlang, előtte gondosan elrendezett gyertyákkal a szőkefalvi Szűz Mária és Jézus miniatűr képeivel, virágokkal.

A beszélgetésen rajtunk kívül más nem volt jelen, csak testvére haladt át időnként a konyhán, ahol Rózsika feküdt. Az interjú magyar nyelven zajlott, és videokamerával rögzítettem, amelybe készségesen beleegyezett. A beszélgetésünk alatt többnyire fekvő maradt, csak olyankor ült fel, amikor a mondanivalójába beleesőtt imádságokat vagy vallásos énekeket adta elő, vagy amikor egy-egy történet mesélése közben annak izgalmi tetőpontjához érkezett.

Marián Rózsika nagyon jó kommunikációs készségei révén megnyerő beszélgetőtárs volt. A beszélgetés során rendkívül előzékenynek bizonyult. Amikor egy-egy új gondolat kifejtésébe kezdett, vagy valamely kérdésemre válaszolt, előtte mindig megszólított, a lehető legtiszteleteljesebb formulát használva. Hogyha valamelyik kérdésemet nem értette, vagy nem volt válasza rá, kedvesen „igent” mondott. Egy-egy gondolatát fokozatosan emelkedő, patetikus hangsúllyal fejezte ki. Történeteiből nagy meggyőző erő áradt egzaltált beszédstílusának, szuggesztív előadásmódjának köszönhetően. Történeteit gyakran párbeszéd formájában adta elő, amelyet dinamikus, erős érzelmeket kifejező előadásba foglalt.¹²

Elbeszélései során választékosságra törekedett, a dramatizáló előadásmódhoz jól illeszkedett a nyilvános jelenések üzenetére is jellemző egyfajta poétikus kifejezés-mód, hasonlatok, metaforák használata.¹³ A beszélgetés ily módon meglehetősen ritualizált hangulatban zajlott.

David Blackburn rámutat, hogy az anya hiánya, az intenzív emocionális elveszettségérzet, egy boldogtalan családi élet valósága mind olyan elemek, amelyek a látók esetében megfigyelhetők.¹⁴ A modern katolikus látók élettörténetében gyakran előfordul az „új személyiség” létrejöttére való utalás.¹⁵

Elkeseredettségéről, az életében bekövetkező krízishelyzetről és az ezt követő megtéréséről Rózsika is beszélt. Válással végződő boldogtalan házasságát követően elmagányosodott. Elmondta, hogy cukorbetegsége következtében kialakult vaksága miatti elkeseredésében jobban kezdett hinni, mint előtte. „Régi életét” egyfajta passzív vallásosság jellemezte: csak nagyobb ünnepekkor látogatta a templomot, ritkán imádkozott. *Korábban csak nagy ünnepeken, karácsonykor, húsvétkor jártam templomba. Nem éltem a szentségekkel. Nem imádkoztam rendszeresen, az anyaszentegyház parancsait inkább nem tartottam meg.*¹⁶

Szűz Mária 1995. július 17-én, harminchárom éves korában, vakságának harmadik évében jelent meg neki először. Rózsika ekkor idős nagymamájánál lakott Dicsőszentmártonban. Elmondása szerint gyakran éjszakába nyúlóan imádkozott. Szűz Máriával való beszélgetésére éjszaka tizenegy órakor került sor. Elmondása szerint aznap úgy érezte, hogy imája buzgóbb volt, mint bármikor előtte. Ez az emocionálisan nagy töltetű esemény a Rózsika „régi” és „új” élete közötti határt jelöli: *És imádkoztam ezen a napon, június 17-én, persze mindennap szoktam, de úgy éreztem, hogy nem volt olyan buzgó az imám, mint valaha, mint azelőtt. S akkor így ledőltem az ágyba, gondolkodtam, vajon mi is történhetett, gondolkodtam magamban, hogy vajon azok az imák, amiket elmondtam, vajon Jézus meghallgatta vagy se.*

Imádságát követően egy hangot hallott, amelyben Szűz Máriát ismerte fel. Hogy megbizonyosodjon, hogy nem démoni kísértéssel van dolga, keresztet vetett abba az irányba, ahonnan a hangot hallotta. Hogy Szűz Mária tovább beszélt hozzá, végtelen örömmel töltötte el. *S én akkor teljesen elizzadtam, öröm töltött, egészen a lelkemig. Nagyon nagy öröm. S akkor megkértem a Szűzanyát, hogy tudok-e valamiket kérdezni tőle. Amik így eszembe jutottak akkor. És kérdeztem a sok mindent tőle, amire ő ráfelelt.*

E beszélgetés után Szűz Mária előre bejelentett időpontokban jelent meg neki. A második alkalommal a mennyei fénytől övezve, szoborszerűen: *S akkor eljött a de-*

cember 8-a, este 11 óra, ahogy mondta a Szűzanya, de akkor már fényben jelent meg, egy nagy fény, egy ilyen ovális fény sok-sok csillagból összetéve, s benne a szobor, Szűzanya szobra, kezei összetéve. A szobor egy olyan 70–75 cm. Így jelent meg mindig. Tiszta fehérbe öltözve, rózsafüzér a kezében, imára kulcsolva a keze, és egy korona, amely 12 csillagból állott. És a feje fölött egy egészen nagy csillag, amely beborította fénybe. S így kezdődött el a beszélgetés Szűzanyával.¹⁷

A családja először kételkedve fogadta Szűz Mária látogatásának hírét. Nagymamája, aki ebben az időben a gondját viselte, arra figyelmeztette, hogy ha elmeséli látomásait, a környezete beszámíthatatlannak fogja tartani. *Hű, hallgass, nehogy valaki meghallja. Nem elég, hogy nem látsz, még azt is mondani fogják, hogy megbolondultál.* Rózsika ezért jelet kért Szűz Máriától, amely minden kétséget kizáróan bizonyítaná, hogy valóban ő az, akivel beszélget. Szűz Mária meg is adta ezt a jelet, a Rózsikáék kiszáradt almafája 1996 novembere végén kivirágzott, és ezt követően 2004-ig minden évben gyümölcsöt hozott. *S akkor adott is jelt, november vége felé egy kiszáradt almafa fel elkezdett bimbózni. December 24-én, ugye, karácsony szombatján letörtem, mert aztán kivirágzott az a fél fa, s egy ágacskaát törettem le, amelyiket a szentképre tettem.*

Ettől kezdve a családja nem kételkedett a jelenés valódiságában. Rózsika elbeszéléseiből az világlik ki, hogy Szűz Mária jelenéseinek rendszeressé válásában a család pozitív attitűdje, későbbi aktív részvételük a „jelenések folklórájának megteremtésében” és legitimálásában igen fontos szerepet játszott.¹⁸ Rózsika presztízsrre tett szert családjában, akik életére a jelenések ismertté válása szintén jelentős hatással van. Testvére például egyre nagyobb szerepet vállal a búcsúk vallásos (például a délutáni nagymisét megelőző rózsafüzérmondás vezetése) és profán eseményeinek irányításában és szervezésében (a katolikus egyház birtokában lévő vendégházak adminisztrálása).

Azt követően, hogy csodás jelet kapott a kivirágzó almafa révén, Szűz Mária jelenései rendszeresekké váltak. A Rózsikával való személyes beszélgetések során Szűz Mária támogató anyaként, tanácsadóként és szellemi tanítóként lép fel, mint ahogy azt a Mária-látomások esetében több esetben megfigyelték a kutatók.¹⁹ Beszélgetéseik során Szűz Mária imádságokra tanította, és „titkokat” mondott neki. Új szerepében a családban és a közösségben betöltött státusa megerősítést nyer. 1997-ben visszaköltözött szüleihez Szőkefalvára, miközben jelenései iránt érdeklődni kezd a szőkefalvi katolikus egyház is. A legközelebbi magánjelenés alkalmával megkérdi Szűz Máriát, hogy hol maradjon, Szőkefalván vagy Dicsőszentmártonban. Szűz Mária Szőkefalvát jelöli ki további lakhelyéül.

Marián Rózsika lokális közösségbeli státusa megfelel a helyi vallás vallási specialistákra vonatkozó legfontosabb mintáinak: vak, elvált, cigány etnikumú, öregedő asszony.²⁰ Specialista szerepkörének fokozatos bővülését Szűz Máriától kapott felhatalmazással legitimálta, amelyet a nyilvános jelenések során jelentett be. Ennek során „megkapta” a lelki betegek gyógyításának „ajándékát”, majd arra kapott felhatalmazást, hogy áldását közvetíthesse. *Adok neked egy égi ajándékot. Mostantól fogva lelki betegeket fogsz gyógyítani, de ajándékba kapsz és ajándékba adjad. [...] Mostantól kezdve te is megáldhatod az embereket, aki ezt kéri, vagy akit te akarsz megáldani az én anyai áldásommal.*²¹ Ugyancsak az ő kérésére alapított két hét tagból álló „engesztelő” imacsoportot; egy magyar nyelvű római katolikust és egy román nyelvű görögkeletit, amelyek a falut fenyegető természetfeletti katasztrófák elhárításáért imádkoznak.²²

Specialista szerepkörének kiépítésében a helyi folklór elemei is jelen vannak (például a *tudós* hiedelemalakja). A látó szerepkör mellett Marián Rózsika gyógyító és ördögűző szerepeket is ellát. Beszélgetésünket több ízben is telefonhívások szakították félbe, amikor az ország különböző részéből fordultak hozzá, és arra kérték,

hogy imádkozzon érettük, vagy áldja meg őket. Rózsika elmondása szerint „testi és lelki” problémákkal egyaránt meg szokták keresni a zarándokok, akiket megáldva „kegyelmet kapnak”.

Az egyház által támogatott és megerősített Mária-jelenései mellett Rózsikának „erős képzeteket” tartalmazó imaginárius világában Jézussal és az Antikrisztussal is élénk kapcsolata van. A róluk szóló álmai és látomásai apokaliptikus színezetűek, ugyanakkor erős kiválasztottság-tudat jelenik meg bennük.

Egyszer álmában a világvégét látta, amint Jézus érdemeik szerint választotta ki a hívőket. *Hát azt álmodtam, többször is álmodtam veled, de fölöttem. Benne ült Jézus és vagy még két szent, nem tudom, kik lehettek. S elhaladott a kocsi, s még rám sem nézett Jézus. S akkor letérdepeltem, sírni kezdtem. Visszatért a kocsi, de csak nem nézett rám. És újra elment a kocsi. S harmadszor, mikor visszatért, kiszállott a kocsiból. De már akkorra nagy sötétség lett, vihar. Az emberek ordítottak, kiabáltak: „Segítség! Itt a világ vége!” S valahogyan odakerültek a szüleim is. Kiszállott Jézus a kocsiból, egy nagy palást volt a vállán, s végigment. S egyeket-egyeket megfogott, megérintette a kezüket, és jobb oldalra vezette őket. És akkor, mikor hozzám ért, térdre estem előtte. Néztem Jézust, ő mosolygott rám, és azt mondta: „Gyere velem!” „De hová viszel?” „Gyere csak velem.” És vitt, és vitt, és vitt. Egy zöld helyre kerültünk, de oda nem jött sem apám, sem anyám, se senki. Idegenek közé kerültem. Azt mondta Jézus: „Itt a te helyed.” „De – mondom –, Jézus, de én egyedül az egészek közül?” „Csak te egyedül, mindig velem leszel.” Ennyit mondott. És valóban, mindig Jézussal vagyok.*

Vágyainak elfojtása jelenik meg egy másik álmában, amelyben Lucifer egy gyönyörű férfi alakjában kísértette meg. Azt ígérte, hogy ha a menyasszonya lesz, visszaadja a látását. Az az álma, hogy Lucifer menyasszonya, elmondása szerint több visszatérő álmának témája. Lucifert fizikai agresszió és fájdalom formájában is gyakran megtapasztalja, a vele való aktív testi küzdelem és végül Lucifer legyőzése gyakori élménye. *Legelőször, ezt akarom elmondani, a Gonosz jelent meg. Egy nagyon szép férfi alakjában. Én egy fehér kövön álltam, egy zöld réten. És a bal felén ragyogott valami, nem csillag, de ragyogott valami. S nyújtotta a kezét felém, s kérdezte: „Nem akarsz lenni a menyasszonyom?” S mondom: „Te ki vagy?” S aszondja: „Én vagyok Lucifer.” Mondom: „Távozz, távozz, Sátán!” Aszondja: „Ide figyelj! Ha te leszel az én menyasszonyom, akkor én visszaadom a látásodat, és boldogan élsz a földön!” „Nincs szükség a látásomra, s így maradok végig ezen a földön, vakon, az sem baj, nyomorult, ahogy vagyok, de akkor sem fogadom el a te ajánlatodat.” Evvel eltűnt. S akkor rá megint két napra avval álmodtam, hogy megint egy nagy templomban vagyok, kétfelől sok apáca felöltözve szépen apácaruhában, s gyertya ég a kezükben. Én az oltárnál voltam, mikor a templomajtó kinyílt, s megfogott valaki a torkomnál. Alig bírtam szuszogni. Kiáltottam Jézust s a Szűzanyát segítségül, sikerült legyőzőm, s végül reátapodtam a lábammal. Eltűnt.*

Luciferrel való küzdelme nemcsak gazdag imaginárius világában van jelen. Ez az erős képesség az általa bevallottan gyakorolt exorcizmus rítusokban is megjelenik. Az ördögűzés nagy emocionális töltetű, a jelenlévők rituális együttműködését igénylő, erős képzeteket működtető imagisztikus rítus.²³ Olyan szimbolikus folyamat, amely hatással van a tapasztalat és a személyiség pillanatnyi átalakítására.²⁴ Beszélgetésünk során három esetet is elmesélt, amikor megszállott emberekből űzte ki az ördögöt, de – mint mondta – ennél sokkal több is volt.²⁵ Elmondása szerint ezeken az alkalmakon a helyi plébános és a megszállottak kísérői segítenek neki, mivel a megszállottak rendkívül agresszívek. Az ördögűzésre általában a jelenések előtt pár órával került sor. Egy alkalommal a templomban, kétszer a házában zajlott le a rítus.

Az első esete egy moldvai ortodox apáca volt. A rítus azzal kezdődött, hogy kezét rátéve áldást adott rá. Mint mondta, erre az ördög dolgozni kezdett a megszállott

nőben: nyöszörgött, majd különféle állathangokat hallatott. A vallásantropológiai szakirodalom megszállottság transzként (*possession trance*) azonosítja ezt a jelenséget.²⁶ Szenteltvízzel itatták meg, amelyet azonban a jelenlévőkre köpött, magyarázata szerint azért, mert a megszállott nem tudja meginni a szenteltvizet. Amikor újból meg akarta érinteni, hogy ismét megáldja, a megszállott meglökte, és azt kiabálta, hogy meg fogja ölni. *Volt egy olyan jelenés, mikor egy megszállott nőt hoztak előmbe, s áldást adtam reá, de mikor a kezemet rátettem, hogy mondjam az áldást, akkor már elkezdett így csinálni: phü, phü, phü...s akkor leültették egy kicsit a padra, de az ördög már dolgozott benne. Adták neki az áldott vizet, de kiköpte a szájából, mert aki megszállott, az nem tudja meginni az ilyen vizet. Kiköpte a szájából, egy másik emberre spriccolta a vizet, aki ott állt vele szemben. S akkor megfogott a pap bácsi, és odavitt hozzá, de mikor nyújtottam a kezem, hogy áldást adjak, úgy meglökött, ha nem lett volna ott István atya, hátraestem volna. Azt mondta, hogy: „Megöllek, te, megöllek!” Én mondtam, hogy nem félek, mert Jézus és a Szűzanya velem van. Akkor megint kiáltotta, mert románul mondta, ortodox asszony volt: „Te omor, te distrust!” [S ez hol történt, a templomban?] Igen. [S jelenés alkalmával?] Jelenés előtt egypár órával. [S ki hozta?] Egy apáca. Moldvából jöhettek. S érdekes, még eljött hozzám ez az asszony másodszor, harmadszor, akkor már megcsendesedett. Tehát kiment belőle a gonosz. A jelenés ideje alatt történhetett vele ez. [...] [S még mondott valamit?] Persze, még sokat mondott, de tudtam, hogy nem az asszony teszi, hanem a gonosz belőle. Csinált úgy, mint a kigyó, csinált úgy, mint a disznó, csinált úgy, mint a macska.*

A másik két esetben megszállott gyermekeket vittek elébe. Az egyik egy Déva környéki magyar fiú volt, akiről nem mondták el neki, hogy megszállott. Amint rátette a kezét, a gyermek felugrott („a lábát szinte a plafonig ütötte”), és megtámadta őt. Elmondta, hogy imádkozva a házioltára mögött keresett menedéket, míg segítői a fiút le tudták csillapítani. A harmadik esetben egy magyarországi gyermekén hajtott végre ördögűzést. *[S volt rá még eset, hogy megszállottakat hoztak?] Voltak, voltak, sokszor. Nem is mondják rég, még ebben az évben. Hoztak egy fiút, sajnos ide a házamhoz, nem is mondták, hogy mi a baj vele, hogy megszállott, egyéb problémákat mondtak. Az édesanyja nem is mondta. S akkor rátettem a kezem, hogy adjam az áldást, a Szűzanya áldását, hirtelen felugrott, a lábát szinte a plafonig ütötte, és jött reám. Én kiszöktem az ágyból, és az oltárhoz húzódtam, van egy kis oltárom, s kértem a Názáreti Jézus segítségét, s a Szűzanyáét. Kértem minden szenteket s angyalokat. S úgy-hogy lecsendesedett, kivitték a konyhába, akkor adtak neki áldott vizet, nem fogadta, mikor kivitték az udvarra, az útra, csak akkor jött helyre. [S ez magyar volt?] Igen. [S honnan jött?] Valahonnan Déva környékéről. Volt olyan eset, mikor Magyarországról hoztak egy megszállott fiúcskát, 9–10 éves lehetett. [S miből látszott, hogy megszállott?] Mikor teszem rá a kezemet, csinálnak csúful, mert a gonosz nem bírja az áldást. [S hogy csinálnak?] Nagyon csúnyán, s főleg nekem rugaszkodnak, ha tudnak, engem széttépjenek. Ezért kell mindig mellettem legyen valaki, mert én magamtól nem tudok védekezni.*

Marián Rózsika élettörténete a vallásosságot egy dinamikus, személyes, családi és társadalmi folyamatnak mutatja, ahogy azt Kristy Nabhan-Warren egy amerikai chicano látóra vonatkoztatva kiemelte.²⁷ Látomásai folytán egy többszörösen marginalizált, hátrányos helyzetű, etnikus stigmától sújtott nő a család, a közösség, az egyházi elöljárók, valamint idegen emberek figyelmét, tiszteletét, sőt rajongását nyerte el. Új státusának fenntartása a jelenések valóságát illetően megosztott lokális társadalmi nyilvánosság előtt folyamatos legitimitást, annak ismételt megkonstruálását és rituális színrevitelét követeli meg. Élettörténetét új státusának, a jelenések legitimitása bizonyítékaként mesélte el nekem. *Hát azt álmodtam, többször is álmodtam vétele, de fölöttem. Benne ült Jézus, és vagy még két szent, nem tudom, kik lehettek. S*

elhaladott a kocsí, s még rám sem nézett Jézus. S akkor letérdepeltem, sírni kezdtem. Visszatért a kocsí, de csak nem nézett rám. És újra elment a kocsí. S harmadszor, mikor visszatért, kiszállott a kocsiból. De már akkorra nagy sötétség lett, vihar. Az emberek ordítottak, kiabáltak: „Segítség! Itt a világ vége!” S valahogyan odakerültek a szüleim is. Kiszállott Jézus a kocsiból, egy nagy palást volt a vállán, s végigment. S egyeket-egyeket megfogott, megérintette a kezüket, és jobb oldalra vezette őket. És akkor, mikor hozzám ért térdre estem előtte. Néztem Jézust, ő mosolygott rám, és azt mondta: „Gyere velem!” „De hová viszel?” „Gyere csak velem.” És vitt és vitt és vitt. Egy zöld helyre kerültünk, de oda nem jött sem apám, sem anyám, se senki. Idegenek közé kerültem. Azt mondta Jézus: „Itt a te helyed.” „De – mondom – Jézus, de én egyedül az egészek közül?” „Csak te egyedül, mindig velem leszel.” Ennyit mondott. És valóban, mindig Jézussal vagyok.

■ JEGYZETEK

1. Jelen írás egy nagyobb lélegzetvételű munka részdolgozata.
2. Szőkefalva a Kis-Küküllő középső folyása mentén, a folyó bal partján fekszik Dicsőszentmártontól északra 2 km-re. A város közelsége miatt a megyei út mentén fekvő település a városi tömegközlekedés buszjárataival is megközelíthető.
3. Lásd Lőrinczi Kinga Mária: Egy transzcendens kommunikáció nyilvánossá válása. A szőkefalvi jelenés az interetnikus kapcsolatok hálójában. (Egyetemi szakdolgozat, kézirat) BBTE, Kvár, 2003.
4. Lásd Molnár Gyula: Szűz Mária a történelemben. Küküllői Esperesi Kerület (kézirat). é. n.
5. A Mária-jelenések üzeneteinek egy része a fiatalokhoz és a papokhoz szólt.
6. Lásd Pócs Éva: Szőkefalva/Seuca: egy új kegyhely új üzenetei. In: Pócs Éva (szerk.): Démonok, látók, szentek. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. (Tanulmányok a transzcendensről VI. Balassi Kiadó, Bp., 2008. 484–504.
7. Hasonló valláskonceptióval operál Ernst Gellner is a marokkói szentemberek tevékenységét elemezve (Gellner, Ernest: Doctor and Saint. In: Akbar S. Ahmet and David M. Hart (eds.): Islam in Tribal Societies from Atlas to the Indus. London: Routledge and Kegan Paul, 1984. 21–38.). A vallási specialisták tevékenységét a kereszténység antropológiáján belül William A. Christian vizsgálta fel (Christian, William A., Jr: Holy People in Peasant Europe. Comparative Studies in Society and History. Vol. 15. No. 1. 1973. 106–114.). (Turner, Victor: Liminalitás és communitas. In: Zentai Violetta (szerk.): Politikai antropológia. Osiris Könyvkiadó, Bp., 1997. 51–63.).
8. Weber, Max: The Sociology of Religion. Boston: Beacon Press, 1963. 162–164.
9. Lásd Worsley, Peter: The Trumpet Shall Sound: A Study of 'Cargo' Cults in Melanesia. London: MacGibbon & Kee, 1957. X–XXI.
10. Lásd Bourdieu, Pierre: A vallási mező kialakulása és struktúrája. In: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Gondolat, Bp., 1978. 201–225.
11. Cordas, Thomas J.: Language, Charisma and Creativity: The Ritual Life of a Religious Movement. Berkeley–London: University of California Press, 1997.
12. A szőkefalvi zárandokok többször csodálattal beszéltek arról, hogy Rózsika nagy tömeg előtt is milyen nyugodtan beszélt.
13. Fájdalmaimban sokszor felkiáltok hozzád és a te Szent Fiadhoz. Nem panaszkodom, de adj erőt, mert el akarom fogadni, és hordani akarom szeretettel ezeket a fájdalmakat. „Leányom, nagyon sok lelken segítesz ezekkel a fájdalmakkal, s minden lépésed egy rózsabimbó.” [...] „Ahogyan a virág kinyílik május hónapjában, úgy nyíljon ki a ti szívetek is a bűn fekete felhőjéből.” (Részletek a 2005. március 15-i jelenésen Szűz Máriával folytatott párbeszédből.)
Drága gyermekeim! Meghívlak benneteket újra az imára és a börtre, mert börttel és imával állíthatjátok meg a természeti katasztrófákat. Az én Szent Fiam mondta: „Ahogy a virágnak szüksége van a vízre, úgy nektek is szükségetek van az imádságra és a szeretetre.” (Részlet a 203. június 17-i jelenés üzenetéből.)
Drága pap fiam! Ne legyetek olyan csónokok, amelyek úsznak a vízen, de ha jön egy hullám, elviszi. Legyetek kemény sziklák. (Részlet a 2004. december 11-i jelenés üzenetéből.)
A Sátán ordítva körüljár, hogy minél több lelket elnyeljen. (Részlet a 2005. március 10-i jelenés üzenetéből.)
14. Blackburn, David: Marpingen. Apparitions of the Virgin Mary in Nineteenth-Century Germany. New York: Alfred A. Knopf, 1994. 2. 3–24.
15. Lásd például Nabhan-Warren, Kristy: The Virgin of El Barrio. Marian Apparitions, Catholic Evangelizing and Mexican American Activism. New York–London: New York University Press, 2005. 26.
16. A Rózsikával készült interjút közli Jánossy Gábor (szerk.): A Fény Királynője. Regina Luminii. Stella Maris Alapítvány, Bp., 2005. (Kétnyelvű kiadvány, kézirat.)
17. Marián Rózsika, Szőkefalva, 2006. okt. 24.
18. A Rózsikát meglátogató zárandokok gyakran szóba állnak testvérével és apjával is.
19. Például Nabhan-Warren: i.m. 49; Jonas, Raymond: The Tragic Tale of Claire Ferchaud and the Great War. Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press, 2005.
20. A helyi vallásos minták szerepére a vallási specialista szerepkörök kiépülésében Galia Valtchinova is felhívta a figyelmet a bulgáriai látók esetében: Valtchinova, Galia I.: Constructing the Bulgarian Pythia: Intersections of Religion, Memory and History in the Seer Vanga. In: Frances Pine – Deema Kanef – Haldis

- Haukaness (eds.): *Memory, Politics and Religion. The Past Meets the Present in Europe*. Münster: LIT Verlag Münster, 2004. 179–198.
21. Részletek az 1999. június 17-i nyilvános jelenés üzenetéből.
22. Erre az 1999. március 21-i jelenés során kéri Szűz Mária.
23. Naumescu, Vlad: *Modes of Religiosity in Eastern Christianity. Religious Processes and Social Change in Ukraine*. Halle: Lit Verlag, 2007. 180–194.
24. Lásd Kapferer, Bruce: *Ritual Dynamics and Virtual Practice. Beyond Representations and Meaning*. In: Don Handelman – Galina Lindquist (eds.): *Ritual in its Own Right*. New York–Oxford: Berghahn Books, 2004. 35–52.
25. A kegyhelyen történő ördögűzés kulturális modelljének vannak vallásantropológiai párhuzamai. Lásd például Christian, William A., Jr: *Person and God in a Spanish Valley*. Rev. ed. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1989. leírásait a 18. századi baszkföldi kegyhelyekről.
26. Lásd Bourguignon, Erika: *Introduction: A Framework for the Comparative Study of Altered States of Consciousness*. In: Erika Bourguignon (ed.): *Religion, Altered States of Consciousness and Social Change*. Columbus: Ohio State University Press, 1973. 3–35; Sluhovsky, Moshe: *Believe not Every Spirit: Possession, Mysticism, & Discernment in Early Modern Catholicism*. Chicago-London: The University of Chicago Press, 2007; Holm, Nils G.: *Ecstasy Research in the 20th Century: An Introduction*. In: Nils G. Holm (ed.): *Religious Ecstasy. Based on Papers Read at the Symposium on Religious Ecstasy Held at Abo, Finland, on the 26th–28th of August 1981*. Stockholm, 1982. 7–26; Siikala, Jarkko: *The Siberian Shaman's Technique of Ecstasy*. In: i.m. 103–121.
27. Nabhan-Warren: i.m. 4.

BODÓ BARNA

TÉVESZMÉK A POLITIKÁBAN

*Akik rá tudnak venni, hogy abszurd dolgokban higgy,
rá tudnak venni kegyetlenkedésekre is.*

VOLTAIRE

Félrevezethető népnél nincs hazája.

???

„Tévedni emberi dolog”

■ Szent Jeromos 420-ból származó mondása – *Errare humanum est* – alighanem a legtöbbet idézett szállóige. Használjuk okkal és ok nélkül, önvédelemből vagy a felelősség áthárításának szándékával, avagy egyszerű szófordulatként, ha éppen nem kívánunk egy kérdésről-helyzetről véleményt nyilvánítani. Aki idézi, szinte biztosra veszi a megértő legyintést, illetve arra is joggal számíthat, hogy a vonatkozó kérdést/kontextust, amelyre a szállóige egyfajta válasz volt – nem gondolják tovább, lezárják. Szent Jeromos mondása szellemi zsákutca. Miközben társadalmi felmentést hoz – ki tekintheti önmagát tévedhetetlennek, minden ismeretek tudójának? –, s ezért hatása pozitív, látni kell, hogy egyben gát is: akadály a annak, hogy a vonatkozó helyzetet mélyebben elemezzük, hogy a felmentés helyett a tévedés okán gondolkozzunk el. Keresni a (bármely) gondolatmenet buktatóit – örök feladat és kihívás, nem csupán a lehetséges korrekciók okán, hanem mert arra is választ kap(hat)unk, hogy hol vitt félre a gondolati lánc.

A tévedés oka lehet ismeretek hiánya, a téves – módszertanilag nem megalapozott – helyzetértel-

Ma már látjuk, hogy a tudomány és a technika fejlődése nem jelenti a humánus fejlődését.

A kéziratral kapcsolatos megjegyzésekért és javaslatokért köszönettel tartozom Bakk Miklósnak és Szász Alpár Zoltánnak. (B. B.)

JK
2010/9

mezés, de alapja lehet előítélet, illetve valamilyen erős meggyőződés is. Még mielőtt sorra venném ezeket a kérdéseket a politika és ennek tudománya, a politológia vonatkozásában, néhány általános észrevételt kívánok megfogalmazni.

Vannak olyan fontos tudásterületek, amelyekkel kapcsolatosan a speciális tudás: elvárás. A természettudomány ide tartozik. Senki nem gondolja, hogy minden előképzés nélkül érteni fogja a kvantumfizikát avagy a genetika szabályait. A matematizált tudományok státusa olyan, hogy az egyszerű polgár tisztas távolból figyelni és vélhetően tiszteli azokat, akik ezekkel a tudományos kérdésekkel foglalkoznak. Sokkal nagyobb a bizonytalanság, ha társadalomtudományokról van szó, amelyek az emberi közösséggel, viselkedéssel, cselekedetekkel és döntésekkel kapcsolatosak. A pszichológia nemegyszer kerül abba a helyzetbe, hogy arra tanít meg, amit hitünk szerint ismerünk, avagy ismernünk kellene. Hiszen bár az ember az idők során alig változott, de a társadalmi környezet, a kezelendő kapcsolati rendszer a valamikorinál sokkalta bonyolultabb, amikor a kapcsolatok megváltozott rendjének és jellegének a feltárása is gondot okozhat – ezt sokan nehezen fogadják el, nem számolnak vele.

Vélhetően még nagyobb a gond a politikát illetően. A politika jelenségeit vizsgáló tudomány, a politológia igen sokak számára nem is tudomány. A természettudomány arra tanította meg az embert, hogy a tudomány – a klasszikus definíciós elemek: saját vizsgálódási terület és módszer mellett újabban az önálló elméleti háttér és fogalmi apparátus is ide tartozik – azt jelenti, hogy a megállapított igazság ellenőrizhető, modellezhető. Egyesek a matematikai apparátus meglétét is a tudományként való elismerés előfeltételének tartják.

Politikai ismeretek és/vagy tudás

■ Józan ész. Tapasztalat. Logika. Ráció.

Ennyi (minden) áll rendelkezésünkre, amikor a politika történéseit kellene/kívánjuk szaktudás hiányában értelmezni. Ebben a világban élünk, innen szerezzük tapasztalatainkat – értelmeznünk kell helyzeteket és folyamatokat. Jelen van itt egy burkolt előfeltevés, hogy a józan észre apellálva a jelenségeket megértjük, első közelítésben képesek vagyunk kezelni a kialakuló helyzeteket.

Ha a józan észre hivatkozunk, természetesen nem Thomas Paine 1776-ban, az amerikai függetlenségi háborúban született politikai röpiratára (*Józan ész – Common Sense*) utalunk, bár az észak-amerikaiakat politikai jövőjük végiggondolására ösztökélő nyilatkozat címe éppen azt sugallta, hogy abban a helyzetben a józan paraszti ész diktálta lépésről volt szó. Most arra a józan észre utalunk, amely képes megtapasztalni és megismerni a környezetet, képes felismerni az igazat és/vagy az értéket. Ezért sokak számára a józan ész a tudomány előszobája, egyfajta közelítő módszer, aminek okán azt is kijelentették már, hogy a tudomány a „józan paraszti ész” kikristályosodott, rendszerezett formája.

Csakhogy éppen a politika az a terület, ahol a józan ész gyakran kudarcot vall, nincsenek vagy nem működnek az előzetes, kész válaszvariációk, vagyis az a tudás, amelyet mindenki számára közösnek gondolunk – nem segít. Ekkor jön létre a válság, ekkor fogadjuk el (talán), hogy az érzékszervek által közvetített információnál – mindennapi tapasztalatnál – többre volna szükség. Ekkor keressük a logikát, a történések belső összefüggéseit, a célszerűséget.

Mi a célszerű valamely helyzetben? – a látszat ellenére ez nem egyszerű kérdés. A célszerűség feltételezi a kontextust: a tisztázását annak, hogy milyen helyzetben, milyen feltételek közepette, milyen társadalmi kényszerek hatására történik valami. Bár a kérdésekre adható válaszok olykor zsákutcába visznek, sokakat ez alig zavar, ugyanis megvan bennük a rend és az igazság fenntartásának, helyreállításának az

igénye. Ezt úgy vélik elérhetőnek, ha nem fogadják el a világ bonyolultságát és áttekinthetetlenségét, azaz a személytelen folyamatokat, hanem egyszerűséget visznek a bonyolultba, és ezzel – szerintük – átláthatóvá teszik a számukra áttekinthetlent.

Ezen az alapon ítélnék – és olykor elítélnék. Feltehetőleg nem tömegek vélekednek így, de áruklodó és jellemző, ha egy portálon valaki ilyen véleményt fogalmaz meg: „Végignézttem az adást. D. vendége volt T. A. és K. P. Nagyon értelmeseket mondtak – természetesen a *politológiai szemfényvesztés* kereteiben.”¹ Politológiai szemfényvesztés. Ebben nemcsak elutasítás van, hanem egyfajta elméleti „horror vacui”, irtózat attól, ami a nyilatkozó számára feltáratlan-ismeretlen. Ennél szinte semmivel sem jobb az a vélekedés, miszerint „tudományos megközelítés természetesen létezik (vö. *political science*), függetlenül attól, hogy a politológusnak címkézett honfitársaink, akik rendszeresen lépnek fel tévéstudiókban, sokszor *nem az alapján dolgoznak*”.² Vagyis a politológusnak lehetnek az átlagost maghaladó ismeretei a politikáról, de ha a nyilvánosság elé lép, nem a szakismereteire épít. A politológia így lesz sokak számára egyfajta fölösleges elméletieskedés, amit talán az sem vesz komolyan, aki műveli.

Mivel a személytelen folyamatok megérthetetlenek társadalomtudományos műveltség nélkül (éppen ezért jöttek létre ezek a tudományok), és ez a műveltség jobbra hiányzik, kézenfekvőnek tűnik úgy dönteni, hogy a bonyolultság nincs is, hanem mindenütt csak a mindennapi életből jól ismert egyszerű érdekkövető cselekvés működik. Így újra lesznek cselekvőink – ott is, ahol valójában nincsenek. Ezzel persze átkerülnek a fantazmagóriák világába. A végső *igazság* helyett az érdekek kerültek előtérbe mint a politikai cselekvés indítékai.

Két megjegyzés kívánkozik ide. Különbséget kell tenni a politikai ismeret és a politikai tudás között. A politikai ismeretek helyzetekkel és folyamatokkal kapcsolatos olyan információk, amelynek révén a polgár értő részese lehet a politika történéseinek, tudja, mit miért tesz vagy nem tesz. A politika intézményeinek és működésüknek az ismerete például idetartozik. A politikai tudás nemcsak más, de ennél több. Visszatérő kérdése az emberiségnek: hogyan éljünk? Ha a végletekig szétfeszítem a keretet, akkor a politológia erre az örök kérdésre segít választ találni. Ha megmaradok a klasszikus tudományos értelmezésnél, akkor a politikai tudás megértést jelent, új helyzetben új ismeretek létrehozását. A politikai ismeret gyakorlati, a politikai tudás elméleti irányultságú (Körösényi–Tóth–Török 2008). A politikai ismeretet és tudást akkor lehet problémamentesen elhatárolni, ha elfogadjuk – nem tagadjuk meg – a politikai megismerést illetően az institucionalista-objektivisták nézőpontját. A 20. században viszont a politikai folyamatok értelmezésében egyre inkább a dialogikus-cselekvéseméleti szemlélet hódít teret. Kari Palonen fogalomtörténeti elemzése kimutatta, hogy a politika világa – számos fogalmi hagyomány ellenére – a *tiszta cselekvés* világa (Palonen 2009). A vesztfáliai békét (1648) követően a territorialitás és a világos határok váltak a politikai közösségek alapjává – és a térbeli szemléletnek saját fogalomkészlete és retorikája alakult ki. A 19. században viszont – évente üléselő parlamenti, kormányzás és ellenzék kettőssége – előtérbe került a politikai tapasztalat temporizálása, időbelivé tétele. A cselekvés felől vizsgált politika ugyanis megtöri az állandóságot. A cselekvésközpontúság által behozott szabálytalanság – a politikai világban minden mozog, vitatott, bizonytalan – a módszertani pluralizmus felé vitte el a politikatudományt, ezzel kapcsolatosan állapította meg Skinner, hogy a politika egyike azon fogalmaknak, amelyeknek leíró és értékelő dimenzióit nem lehet szigorúan elkülöníteni.³

Továbbá a politikáról való beszédmódokat illető rövid megjegyzés: a politikai diskurzus esetében a diskurzív jelenségek részei a politikai megismerési folyamatnak, hiszen Weber óta tudjuk és látjuk, hogy a politika nagyrészt a nyilvánosság előtt, a

beszélt vagy az írott szó eszközével történő egyfajta, habermasi értelemben vett, a megismerést és az érdeket összehétközíteni igyekvő önreflexiós folyamat. A politikai vita elsősorban a politikai szereplők megnyilatkozásait és a kapcsolódó reflexiókat jelenti, bár a tartalmi kérdések mellett fontos dimenziók az identitásteremtés vagy a legitímálás is.

Visszatérve az előbbi gondolatmenethez, abban egy módszertani téveszme is azonosítható: sokak szerint a tudomány semlegességet, apolitikusságot⁴ feltételez, és mivel a politológia művelői akarva-akaratlanul elemzőként jelen vannak a közéletben, de különben sem lehetnek apolitikusak, nem lehetnek semlegesek, ebben a kontextusban a politológia humbug (volna). A vonatkozó érvelés szerint, miközben hűek kívánnak lenni szakmájukhoz, de érintkezniük kell a politikummal, csakis az „aurea mediocritast”, a politikai középvonalat, a politikai „centrumot” követhetik, s nem kapcsolódhatnak sem „jobbfelé”, sem „balfelé”, hiszen ezek „oldalak”, amelyek mindenképpen idegenek a *centrális beállítottságú* kutatótól, a szellem igaz emberétől. Megjegyzendő, hogy miközben a politikatudós számára a politikai elkötelezettség kérdése irreleváns, a politikus számára meghatározó, hiszen az egyik értelmez, a másik a folyamatok tényezője.

Semlegesség, pártatlanság, értékmentesség⁵

■ Látszólag szinonim fogalmak, de nem azok. A kutató pártatlan lehet, semleges a politikai szereplők megnyilvánulásait illetően, elemzéseiben a szubjektivizmustól, a torzításoktól tartózkodó, de nem értékmentes. Amikor kutatási tervét kidolgozza, akkor azt magas absztrakciós szinten fogalmazza meg, általa igaznak tartott empirikus előfeltevésekre alapoz, és normatív megfontolásokat is beépít. Vagyis a kutató nem lehet semleges, de az általa használt eljárásnak annak kell lennie. A kutatói értékmentesség elvárása tehát alapvetően hibás, minden kutató valamilyen társadalmi közegben gyökerezik, ebben az értelemben nem létezhet „semleges” tudós. Az értékmentességet illetően további dilemma, hogy a társadalmi valóság fotográfiaszerű leképezése lehetetlen. Szabó Márton jelenti ki erről a makacsul fennálló természetlen dichotómiáról (miszerint a kutató csak az érdektelen és pártatlan megfigyelő szerepében birtokolhatja az igazságot), hogy az eleve téves (Szabó 2003). Gondolatmenete folytatásában Habermast idézi: nem az a baj ezzel a felfogással, hogy normaként használják, és része a tudományos belharcoknak, hanem az, hogy kizárja a kérdés árnyalt vizsgálatát. Ha nem a természetről gondolkodunk, mondja Habermas, akkor vizsgálati tárgyunkkal, azaz a kommunikáló emberrel eleve értelmező-kommunikációs közösséget alkotunk, egyébként fogalmunk sincs, miről beszél az illető (Habermas 1994). A megfigyelő mindig érdekelt és érintett megfigyelése tárgyában. Kérdés: mire volna alapozható az a feltételezés, hogy egy távoli bolygó lakója pontosabb képet adhatna rólunk, mint mi magunk? Érvet ugyanis nem lehet felhozni mellette.

Az emberi magatartás a társadalmi lét alapvető összetevője, jellemzői: aktív (minden társadalmi jelenséget emberi magatartások idéznek elő), produktív (a társadalmi fejlődés új eredményeit emberi magatartás hozza létre) és konstitutív (az egyes társadalmi jelenségek sajátos szerepét az emberi magatartásokra való vonatkozásuk szabja meg). Ebben az értelemben a politikatudomány s általában a társadalomtudomány feladata a társadalmi cselekvések értelmének a feltárása. A magatartásokat a tudomány helyes felismerései befolyásolják, ami eszmei mozzanatot a cselekvésben.

Természetesen az értelmezésben törekedhetünk tárgyilagosságra és pártatlanságra, és törekszünk is, de mindnyájunknak vannak előfeltevéseink és érzelmeink, érdeklődési köreink és értékeink. Az elvárt objektivitás tekinthető az emberi tanulás

eredményének, ami a tudományos tevékenység célja és eszköze is, mivel lehetővé teszi a módszerek, eljárások megismételhetőségét és mások általi megismerhetőségét is. A politikai diskurzusok vizsgálata során azt tapasztaljuk, hogy a „teljes objektivitás” hangoztatása olyan, mint a „végső alapokra helyezés” vagy a „nézzünk végre a dolgok mögé” igénye: az érvényes beszédért való küzdelem retorikai eszköze. Valójában nem az a kérdés, hogy a kutató involvált-e abban, amiről ír és beszél, mert egyébként miért foglalkozna a dologgal, hanem az, hogy ezt milyen *szinten és színvonalon* teszi. Az átmenetek és a határok a fontosak.

Összefoglalva: a politikatudományban az értékmentesség problémája megkerülhetetlen. Max Weber szerint a kutató nem mellőzheti értékítéleteit, hiszen azok a kutatás kezdetétől minden mozzanatban jelen vannak. Ezért két feltételt követel meg a kutatótól: egyrészt azt, hogy legyen tisztában saját elkötelezettségeivel, és ha erre lehetőség van, tárja is fel ezeket; másrészt pedig azt, hogy kutatásai során a tényeket és az értékeket szigorúan válassza el egymástól. A kutató ugyan vizsgálhatja a létező értékeket, de nem foglalhat állást abban a kérdésben, hogy melyik a hasznosabb, célravezetőbb. Nem mondhatja meg a cselekvő embernek, hogy milyen értékeket kövessen, mert az már a politika területe.

A weberi gondolatmenetnek is van egy csapdája. Leo Strauss arra a következtetésre jutott, hogy a weberi társadalomtudomány ugyan bölccsé teheti az embereket a tekintetben, hogy egy cél eléréséhez milyen eszközök kelljenek, de képtelen eligazítást adni abban a kérdésben, hogy mely célok legitimek és igazságosak. Strauss szerint az ilyen tudomány abból a célból született, hogy bármely hatalom vagy érdek kiszolgálója lehessen (Strauss 1994). El kell tehát utasítani az értékítéletektől tartózkodó (politika)tudomány gondolatát, az értékalkötelezettség a politika egyik legfontosabb adottsága a társadalommal szemben. Az előfeltevémentses tudás illúzió, az értékmentesség látszólagos, mert kritikátlanul újratermel. A „módszertani tisztaság”⁶ elve éppúgy, mint ahogy az „értékmentesség” követelménye megengedhetetlen módon leszűkíti a tudományos vizsgálódás tárgyi területét, az elméletnek a módszer alá rendelése a tudomány értelmét fordítja meg (G. Fodor 2006). A politikatudomány központi feladata az „elveszett valóság” visszanyerése, pontosabban az értelmezések során a „valóság nyitottságának” helyreállítása. Ugyanakkor azt is el kell ismerni, hogy a társadalomtudományi ismeretek és a kutatások nagy része érdekkötött.

Módszertani szempontból létezik még egy sokak által nyitottnak tekintett kérdés: az ismeretek ellenőrizhetősége. És a dilemma nem alaptalan: hiszen az ellenőrizhetőség a folyamatok megismételhetőségét feltételezi – miközben a társadalmi folyamatok soha nem ismétlődnek meg tökéletesen azonos feltételek mellett. Ha egy közpolitikai döntési eljárásról alkotunk modellt, igaz voltát miként értelmezzük, ha az ellenőrizhetőség kérdése relatív? Figyelem, nem a politika döntéseinek, intézményi működésének a társadalom általi ellenőrzése a kérdés, ezt a demokrácia megoldja. Hanem a politikatudományi tételek igazságtartalmáról és ellenőrizhetőségéről van szó. Itt viszont könnyen összeecsúszhat két szint: a társadalmi folyamatok megismételhetősége nem jelenti a kutatási feltételek megismételhetetlenségét. És a tudományos választ az összehasonlító politológia révén kapjuk meg. A politikai rendszer dinamikusan változó rendszer, melyet környezete és belső alrendszerei egyaránt meghatároznak. Vizsgálatát az összehasonlító politikaelmélet (komparatiztika) végzi. Ennek során vagy a politikai alrendszer egy-egy elemét hasonlítják össze (pl. pártrendszer, alkotmány), vagy egy folyamatot vizsgálnak (pl. hogyan történik az érdekérvényesítés vagy a konfliktusmegoldás az adott rendszeren belül), vagy pedig, ami csak az 1970-es évektől terjedt el Nyugat-Európában, az eredményességet (output jellegű szempontok) kísérelik meg összevetni a politikai rendszerek működésében. Akár a hason-

lóságokat vetik össze, és keresik a különbségeket, akár a különbözőket hasonlítják össze, és megnézik a hasonlóságokat – az eredmény kísérletinek mondható.

A téveszme

■ Kerestem könyvtárban, de (vidéki feltételek között) nem is reménykedhettem abban, hogy Vámbéry Ruzstem könyvét a téveszmékről kézbe vehetem. Pedig *Az élő múlt. Politikai téveszmék – társadalmi babonák* című, a Pantheon Irodalmi Intézet által 1931-ben kiadott mű alighanem az egyedüli a magyar szakirodalomban, amely címében is a témánknak szentelt. Talán nem meglepő, hogy a téveszme irodalma nem mondható gazdagnak, internetes kereséssel sem sikerül két tucatnál több jelentésszerű találatot összegyűjteni. Természetesen nem a pszichotikus állapotként definiálható téveszmékről kerestem elérhető szövegeket. Minden bizonnyal a leghíresebb „téveszmés” könyv Richard Dawkins az isteni téveszmének szentelt munkája, amelyben összefoglalja a vallások, vallásos hit általános kritikáját (Dawkins 2007).

A téveszmékről máig érvényes első fontos megállapításokat Francis Baconnek köszönheti a filozófia. Legnagyobb hatású művében, az arisztotelészi módszerre visszautaló *Novum organum*ban fogalmazza meg téziseit a tudományos megismerés hibáiról és ezek kiküszöbölésének a módjáról (Bacon 1995). Központi kérdése: a tudományos megismerés miként lehet megalapozott? Bacon tudománya megfigyelő tudomány. Nem mond semmit arról, hogy mi felé kell törekednünk; egyforma értékű és jelentőségű tényeket ismer; megfigyeli, magyarázza ezeket a tényeket, ám nem mond ítéletet róluk. A kutatás gyakran összekeveri egymással a tények két csoportját: azokat a tényeket, amelyek olyanok, amilyeneknek lenniük kell, a nem normálisakkal: a normális jelenségeket egybemossák a patológikusakkal.

A gondolkodásra, ismeretszerzésre *idolumok*, *ködképek*, *téveszmék* jellemzők. Feladat, hogy feltárjuk, ezek miben állnak, hogy ne akadályozzák a világ helyes megismerését. Négy ködképet ír le: törzs, barlang, pénz/piac és színház. Az elsőbe tartoznak mindazon tévedések, melyek ember mivoltunkból fakadnak – ezek közös tévedéseink. Az érzékelésre és a gondolkodásra is vonatkoznak. Az ember hajlamos saját természetét, jellemzőit rávetíteni a világra. Ezt antropomorfizmusnak nevezik. Tipikus tévedés: értelemmel megerőszkolja az ember a világot, a tökéletest rávetíti a világra. Például tökéletes a körmozgás, ezért egykor a tudósok azt állították, a bolygók biztos körpályán mozognak. A második csoportba tartoznak az egyén saját tévedései. Mindenki saját barlangba van bezárva: kapott személyiség plusz a neveltetése során kapott személyisége hat a világnézetére. Téveszméit le kell győznie. Bacon tanácsa: helyes a középút követése. A harmadik csoportba az emberi kommunikációból fakadó tévedéseket sorolja: az érintkezés, a nyelv mint tévedésforrás. Használunk szavakat, melyek nem létezőket jelölnek meg, pl. a végtelen. Vagy pontatlanul jelölő szavakat alkalmazunk. Lényeg tehát a helytelen szóhasználat. A negyedik, a színház: filozófiai hagyomány. A filozófusok valóságosként egy maguk által teremtett világot mutatnak be.

A tévedéseknek három alapesetét különbözteti meg: szofisztikus (kevés tény), empirikus (kevés kísérletből következtet), babona (a teológia keverése a filozófiával). A megoldás: az axiomatikus deduktív gondolkodással szemben a helyes módszer az indukció. Az egyes esetek kísérletes megvizsgálása a kezdet, ezekből levonni/felépíteni és végül ellenőrizni kell a következtetést. Az empirizmus Bacontól származik.

Megjegyzendő: a téveszmék nagy oszlatójának is volt téveszméje: Bacon szerint a technikai fejlődés együtt jár a humánus fejlődésével, s ezt a 20. század gondolkodói megkérdőjelezték, mára elvetették. Ma már látjuk, hogy a tudomány és a technika fejlődése nem jelenti a humánus fejlődését.

Émile Durkheim a szociológiát illetően foglalkozott a megismerhetőség kérdéssel, megállapításai vonatkoztathatók a politikatudományra is. Durkheim egyértelműen Baconre utal vissza, amikor meghatározza a téves fogalomtípusokat: ezek a valós tények helyébe lépő közönséges fogalmak (*notiones vulgares*) és téveszmék (*praenotiones*), illetve a valós tényeket eltorzító ködképek (*idola*). A magyarázat szerinte, hogy az emberek a szociológia kialakulása előtt is alkottak fogalmakat, mert a fogalmak nélkülözhetetlenek voltak életükhöz. Emiatt a szociológiában sok, a valós dolgok helyét elfoglaló téveszme létezik. Durkheim elemzi a szociológia nagyjainak módszertani hibáit (*Comte* hibája, hogy tételezte: az emberiség folyamatosan, egyenes vonalon halad előre, fejlődik, ami ellen Durkheim több ellenérvet is felhoz: nincs bizonyítva, hogy tényleg fejlődünk; *Spencer* hibájának alapja sajátos társadalomértelmezése: szerinte társadalomról csak akkor beszélhetünk, ha az egymásmellettséget az együttműködés egészíti ki, de állítása csak akkor lenne helyes, ha a kollektív lét összes megnyilatkozását illetően bebizonyítottuk, hogy ezek valamennyien az együttműködés különböző formái, ami Durkheim szerint szinte lehetetlen). Durkheim módszertani elvárása, hogy addig ne alkalmazzuk a fogalmakat, amíg azok nincsenek tudományosan felépítve: mivel csak akkor állapíthatjuk meg, hogy van-e a tényeknek valamilyen céljuk, és hogy mi az, ha már meglehetősen előre jutottunk a tények magyarázatában – elég nehezen volna teljesíthető.

Valami hasonló történt a politikatudományban a *módszertani nacionalizmussal*. A módszertani nacionalizmus arra az előfeltevésre épül, miszerint a modern állam természetes szociális és politikai formája a nemzetállam. Ma már jelentős szakirodalma van ennek a téves módszertani előfeltevésnek, de amikor Ernest Gellner az 1980-as évek elején leírta: „A nemzet nélküli ember gondolata, úgy tűnik, feszültségre is bírhat a modern képzeletben. Ahogy orra és füle van, az embernek nemzetiségre is szüksége van. Mindez magától értetődőnek tűnik, csak sajnos nem igaz” (Gellner 1997, 17.) – akkor még kevesen figyeltek rá. Gellner sokszor idézett meghatározása szerint a nacionalizmus lényegében *politikai alapelv*, amely azt tartja, hogy a politikai és a nemzeti alapegységnek kongruensnek kell lennie, tehát a nemzetet mint közösséget egyértelműen az ipari társadalom strukturális szükségleteivel hozza összefüggésbe, és a modern állam államigazgatási célokból történő homogenizációs erőfeszítéseinek az eredményeként fogja fel. Napjainkra változott némileg a helyzet, Rogers Brubaker módszertanilag közelíti meg a kérdést. Szerinte: „Nem azt kell kérdeznünk, mi a nemzet, inkább azt, hogy a nemzeti lét mint politikai és kulturális forma hogyan intézményesül az államokon belül és az államok között. Hogyan működik a nemzet mint gyakorlati kategória, mint osztályozási séma, mint kognitív keret” (Brubaker 2004, 390.).

A módszertani nacionalizmus – mint a társadalomtudományok fősodra által elfogadott, de hibás módszertani keret – ismeretelméleti alapok és program tekintetében szorosan kapcsolódott és igazodott a modern nemzetállamok kialakításának a tapasztalatához. A modernitás klasszikus elmélete holtpontra jutott, amikor a nemzetállamok, valamint a nacionalizmus és az etnicitás kérdéseinek a feldolgozására került sor (Wimmer – Glick Schiller 2005). Bár a 20. század történelmét a nacionalizmusok, etnikai-nemzeti háborúk alakították, a politikatudomány ezeknek a folyamatoknak a tanulmányozását „átengedte” a történelemnek, nem tudatosult az ok-okozati összefüggés. Csak Gellner és követőinek a munkássága hozta el a nacionalizmusnak mint a társadalomelmélet tárgyának és paradigmatis voltának az elemzését, és mondatott ki a kollektív tévedés ténye az állammal kapcsolatos elemzések keretét illetően. Az idézett szerzők megállapítják: a módszertani nacionalizmus elfojtotta a modernitás természetének és korlátainak a helyes megértését, s szisztematikus vakságot eredményezett.

■ Durkheim megállapítása, miszerint az emberek élethelyzeteik értelmezésére fogalmakat alakítanak ki a szaktudományos fogalmak megjelenése előtt, a politika/politikatudomány vonatkozásában fokozottan érvényes. Az egyes embert nem érdekli sem az állam működése, sem pedig a politikát meghatározó kérdések és eszmék mi-
benléte – pl. közjog és közhatalom, a politikai-hatalmi viszonyok általános össze-
függései –, viszont az mindenki számára életbevágóan fontos kérdés, hogy ki és mi-
ként dönt a közösségi/társadalmi javak elosztásáról. Még szó sem lehetett a politi-
kai jelenségek tudományos értelmezéséről, de a politikatudomány napjainkra
klasszikussá vált kérdései – kik, milyen megbízatás értelmében, milyen felhatalma-
zással, milyen elvek szerint döntenek a közösség számára létező, örökösen szűkös
források elosztásáról – folyamatosan léteztek, éspedig azóta, hogy a politikai/dönté-
si szféra önállósodása elkezdődött; amióta a döntéseket nem a *kell* (Sollen), hanem
a konkrét társadalmi folyamatok határozzák meg. Weber szerint a politika jelenté-
se: törekvés a hatalomból való részesedésre vagy a hatalomelosztás befolyásolására
akár államok, akár olyan embercsoportok között, amelyeket egy-egy állam foglal
magában (Weber 1995).

A politika alapfogalmainak ismerete különböző szintű lehet, annak függvényé-
ben, hogy a társadalmi kapcsolatok során milyen tapasztalatra, mennyire egyértel-
mű információra van kilátás. A politika fogalmaihoz való hétköznapi viszonyulás-
ban négy szint elkülönítését látom lehetségesnek.

1. *Helyes értelmezés – helyes használat.* A mindennapi élet mindenkit rákényszerít bizonyos helyzetek és viszonyok (politikai) olvasatára, annak is vannak politi-
kai/politológiai ismeretei, aki soha nem készült külön arra, hogy a jelenségek mozga-
tórugóit és összefüggéseit elemezze, megértse. Egy sor politológiai fogalmat az embe-
rek helyesen használnak: ráéreznek, a gyakorlat közvetíti a helyes értelmezést. Példá-
ul a jóléti állam fogalmát helyesen használja a közéletben valamennyire jártas, s ha
nem is fedezi fel a meghatározás – olyan állam, amely a népesség nagy tömegének
gazdasági és szociális jólétét demokratikus társadalmi berendezkedés mellett biztosít-
ja – minden egyes elemét, alapjában képes nemcsak a helyes fogalomhasználatra, de
a társadalmi vonzatokat is érzékeli. Ilyen fogalomnak mondható többek között a régió
(bár ennek van nem politológiai értelmezése is) vagy az anarchia.

2. *Részben helyes értelmezés – helyes használat.* A következő kategóriát azok a fo-
galmak képezik, amelyek értelmezése, tartalmi leírása felkészültség nélkül nem sike-
rül, de a mindennapi kapcsolatokban, a politika folyamatainak értelmezésében ez
nem okoz gondot. Ilyen fogalomnak tekintem a méltányosságot, a legitimitást, de akár
az identitást is. Az egyes polgár tudja, hogy a méltányosság valami plusz, valamilyen
hátrány kiegyenlítése, és nem foglalkozik azzal a különben nem mellékes kérdéssel,
hogy a méltányosság okán elvárhatjuk azt is, ami több a jognál – a társadalmi igazsá-
gosságot. Vagyis a fogyatékosnak több támogatást kell nyújtani, hogy az egészségessel
azonos esélyei legyenek. Az identitás definiálása igen komoly elméleti feladat, még-
sem okoz gondot a – nem világosan értelmezett – fogalom helyes használata.

3. *Helytelen értelmezés – részben helyes használat.* A hétköznapi politológiai tu-
dás harmadik kategóriáját azok a fogalmak alkotják, amelyekről a polgárnak világos
véleménye van, ezt meggyőződéssel vallja, de a használat során kiderül, hogy mások
másként látják, ekként az egyéni értelmezés feszültség forrása lehet. Ilyen fogalmak a
demokrácia, a párt, a társadalmi rendszer, a civil társadalom, a bürokrácia és a sor
folytatható. Egykori parlamenti képviselő hirdette nagy buzgósággal, hogy a demok-
rácia értelmezése *világos*: mindent szabad, ha másnak nem ártasz vele. Atlagpolgári
gondolkodásban a demokrácia fogalma a „szabadság” fogalmával vált szinonim jelen-

tésűvé, mely szerint minden ember nemcsak jogilag, hanem rang és lehetőség tekintetében is egyenlő a társadalomban. Csakhogy a demokratikus jogegyenlőség messze nem azonos a gyakran hozzágondolt és általa megvalósíthatónak vélt vagy inkább sugalmazott és aztán követelt általános egyenlősdivel, „szabadsággal”. A demokrácia a hatalomgyakorlás módját illető általános előírás: állam- és kormányforma. Többek között megmutatja, miként lehet hatalmat gyakorolni érdekluralizmus esetén.

4. *Nincs értelmezés – nem használt fogalmak.* Végül pedig a negyedik kategóriába olyan fogalmak tartoznak, amelyeknek nincs köznapi olvasata, ezek a mindennapi kapcsolatokban alig vagy soha nem fordulnak elő, de a társadalmi folyamatok megértését illetően jó és fontos volna ismeretük. Ilyen fogalom például az anómia: a normavesztés. Olyan társadalmi szituáció, amelyben a régi normák már nem, az újak pedig még nem működnek. Sajátos formája az *elidegenedés*, amely egyfajta hatalomnélküliséget, az élet értelmetlenségét, az elmagányosodást, végül az érintett személy önmagától való elfordulását, azaz önértékelésének elvesztését és számára ezáltal norma-nélküliséget jelent. Ilyen kifejezés még a történelmen kívülség, a paradigma.

Tévedések, tanítások, pogromok

■ Tele vagyunk ellenőrizhetetlen (eredetű) információkkal és értelmezésekkel: tévedésekkel, előítéletekkel, koholmányokkal, politikai programmá előléptetett úgynevezett tanításokkal. Vegyünk sorra néhány példát.

A *tévedések* és *koholmányok* mindenféle rész- és féligazságokból, közhelyekből és sztereotípiákból állnak össze. A sztereotípiák – merev képzetek, amelyek összefoglaló képet nyújtanak egy csoport tipikusnak tartott vonásairól – szerepe felemás. Mivel egyszerűsíténeket, elősegítik a világban való eligazodást, a tájékozódást, viszont ha túlságosan formalizálódnak, könnyen előítéletekké válnak, és gátolják a valós összefüggések feltárását. Idézzünk egy idevágó példát: „Minden demokrata liberális.” Vitathatatlan, hogy a demokrácia térnyerésében a liberális ideológiának, a liberalizmus értékeinek hatalmas szerepe van – a társadalmi demokratizáció első jelentős kérdéseit éppen a liberalizmus fogalmazta meg –, az viszont nem közismert, hogy már a klasszikus J. S. Mill rámutatott a liberalizmus és a demokrácia közti feszültségekre is. Ugyanis a liberálisok minden hatalmat korlátozni kívánnak: nemcsak az államét, de a népét is. A liberalizmus elsősorban az államhatalom korlátozásának technikája, míg a demokrácia a néphatalom beengedése az államba. A liberalizmus számára a politikai, a demokrata számára a társadalmi és gazdasági demokráciának van prioritása. Az egyenlőség vízszintesen szétteríti a társadalmat, a szabadság függőleges lökést ad neki, a demokrácia a társadalmi integrációval foglalkozik, a liberalizmus az egyéni kezdeményezést és az újítást értékeli.

A 19. század első felében Tocqueville vetette fel az emberek természetes egyenlőtlenségére építő arisztokratikus erkölcsiség és a demokratikus politikai-társadalmi rend szükségszerű összeférhetetlenségének kérdését. A liberalizmus fogalmazta meg a francia forradalom eseményeinek hatására az egyenlőség eszméjét, és ez sokáig nem került kapcsolatba a szocialista eszmékkal. A forradalom nyomán alakultak ki a liberális demokrácia vívmányai, a liberális demokratizmusban összekapcsolódott a népszuverenitás elve, az alkotmányos parlamentarizmus, az egyetemes emberi jogok, a bírói függetlenség, az ellenzék, a közigazgatás bírói ellenőrzésének eszméje. Ezekhez kapcsolódnak azok az intézmények, amelyek a mai politika kötelező összetevői: az általános választójog, az egyenlő képviselőlet a törvényhozásban. A liberális egalitarizmus legfontosabb előfeltevése, hogy az emberek egyenlők a morális felelősségvállalás képességében, ugyanakkor felelősek tetteikért, de nem felelősek egy sor

rajtuk kívül álló körülményért. A politikai hatalomnak egyenlő feltételeket, méltányos esélyegyenlőséget kell biztosítania az emberek számára.

Bár a társadalmi különbségeket tagadó egalitarizmusnak nincs semmiféle alapja, mégis (majdnem) mindenki úgy tesz, mintha az egalitarizmus tételezései nyilvánvaló és lapidáris igazságok lennének, amelyeket tüzzel-vassal kész megvédeni. Az emberek között jelentős különbségek vannak, bár egyesek ezt tagadják, például ekképpen: (általában) minden ember tud beszélni, s ez olyan jelentős különbség az összes többi lényhez viszonyítva, amelyik nem tud beszélni, hogy ehhez képest az emberek közti különbségek elenyészőek, szinte említésre sem méltóak. Az egyenlőségi elv hirdetése mögött egy módszertani csapda áll, erről írja Segesváry Viktor: „A ma elfogadott egyenlőségi elv értelmében minden egyénnek joga van azokhoz a jogosítványokhoz és lehetőségekhez, melyek mások rendelkezésére állnak, mivel minden emberi lény egyenlő ontológiai és társadalmi szempontból. Ez azonban egy hamis tétel, mert *semmiféle logikai bizonyítás nem vezet az igazságosság morális követelményétől minden ember teljes azonosságához vagy hasonlóságához, vagyis de facto egyenlőségéhez.* Az általános emberi egyenlőséget lehet és kell erkölcsi alapon követelni, de nem lehet biológiai, társadalmi vagy bármely más tulajdonság alapján bebizonyítani. Végső fokon, az egyenlőség ma uralkodó elve nem más, mint a [természet]tudományok módszerének [...] az emberi világra való alkalmazása” (Segesváry 2006, 31.).

A téveszmék leggyakoribb és mégis alig ismert csoportját képezik az *előítéletek*. Ha egyszer létrejöttek, szívósan öröklődnek, a történelem tényeivé válnak, és alapot szolgáltatnak előítéletes megnyilvánulásoknak. Az előítéletek alapja az emberi megismerés osztályozási, fogalomalkotási gyakorlata, miáltal kategorizálhatóvá, megjegyezhetővé, kommunikálhatóvá válik az ismeretlenségében fenyegető és borzongató világ. Az előítéletek érzelmi beágyazódásuk, egyszerűségük és egyértelműségük folytán a társadalmi megismerés hatásos, elterjedt, tömeges jelenségeinek sorába tartoznak. Az előítélet egy más csoport tagjaira vonatkozó értékítélet, alapját a saját csoport – másik csoport közötti szembenállás képezi, és sem érvényes tapasztalatra, sem racionális érvre nem támaszkodik, viszont érzelmi telítettségű, nem változik, és érzéketlen az egyéni különbségekre. Az előítéletek merev sztereotípiákból származnak, ezek alapja valamilyen érdek, történelmileg örökölt frusztráció, ellenőrizetlen eszme – leggyakoribb forrásuk az etnocentrizmus és az idegengyűlölet. Bibó István szerint az előítéletes megismerés egy-egy társadalmi helyzet foglyainak kényszerű megismerési pótléka, ahol a helyzet résztvevői egymást egy jól meghatározott viszony optikájából kényszerülnek szemlélni (Bibó 1986).

Az előítéletre irányuló kutatások két fontos mozzanatra utalnak: személyes és strukturális tényezőkre. A bűnbakképzés egy olyan attitűd vagy ideológia része, amely révén egy csoport a saját problémáinak okát egy hozzá viszonyítva kiszolgáltatottabb egyénre vagy csoportra hárítja. A bűnbakképzés jellegzetesen olyankor fordul elő, amikor egy csoport tagjai veszélyeztetve érzik magukat, de képtelenek a veszély valódi okát megszüntetni. Theodor Adorno szerint az előítélet a személyiségben gyökerezik (1998), megalkotta az előítéletes személyiség elméletét, amelynek elemei a konformizmus, az intolerancia és a bizonytalanság. Az előítélet lényege, hogy a benne foglalt sztereotip képen a valósággal való szembesülés sem változtat, az ellentmondó tapasztalat sem módosítja a képzet merevségét. Mivel az előítélet szavai a gyűlölet szavai, példák felidézésétől eltekintek, ugyanis a többség–kisebbség viszony által kínált példatár darabjai igen sokunk mindennapi tapasztalatát képezik.

Végül és egyáltalán nem utolsósorban említeni kell azokat az előítéletre épülő *tanításokat*, amelyek akkora tragédiáknak voltak az okozói, mint az übertemersch elméletre alapozott népiirtás. Nietzsche gyilkos eszméket elindító bölcséleti munkájának magyar fordítását már korabeli recenzensei is vehemens bírálattal fogadták (őrült el-

me zűrzavaros szentenciái; senki meg ne vegye ezt a könyvet, nincs benne se tudomány, se szellem, hanem csak káromkodás; aki megvette, dobja a tűzbe, egyébre nem méltó – írta Platz Bonifác 1909-ben), az *Im-ígyen szóla Zarathustra* a politikában meghatározó folyamatoknak lett a forrása. Nietzsche az *államot* a leghidegebb szörnyetegnek, új bálványnak, a népek halálának tekinti, mert a modern állam egyéniségesség mindenhatósága az emberhérosz akadály. Az állam szerinte a jó és gonosz minden nyelvén hazudik, s ha valamije van, lopta azt. Csak ahol az állam megszűnik, ott kezdődik az ember, ott látható a szívárvány, onnan vezet a híd az emberfeletti emberhez. Nietzsche „emberfölötti embere” a jövő embere: számára nincs Isten, nincs lélek, nincs erkölcsi jó és rossz. Számára jó az, amit akarhat, s megtennie hatalmában áll; rablás, gyilkolás, önzés, bosszúállás – mindmegannyi elfogadott dolog. Nietzsche az emberiség történetének céljává az übermenschet, az akarat, cselekvés, nagyra törés, uralkodás és alkotás *egotheista* emberét állítja oda. Az emberi történetnek voltaképp nem a *létért*, hanem a *kiválóságért* való küzdelemnek kellene lennie; a névtelen tömeg, a nyomorultak, a törpék pusztulása árán csak a legerősebbeknek, legenergiusabbaknak szabadna fönny maradniuk, kiválasztódnuk. A többiek sorsa – a pusztulás.

Ez az emberállat filozófiája lehet csak.

És lett a tanításból pogrom.

■ JEGYZETEK

1. http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=30&na_step=30&t=9117202&na_order (2010.06.25.)
2. Uo.
3. Erről Skinner a 1969-es *Meaning and Understanding in the History of Ideas, illetve Visions of Politics I-III.* (2002) című munkáiban ír. Lásd J. G. A. Pocock: *Quentin Skinner – A politika története és a történelem politikája.* BUKSZ 2005. Tavasz, 86–94.
4. Az apolitikus fogalom értelmezése olykor vitát ébresztő. Az apolitikus nem azonos a pártatlannal. A pártatlannak – bár érdekli a politika, és személyesen részt is vesz benne – „nincs választott pártja”, miközben az apolitikus azért nem választ magának pártot, mert általában nem foglalkozik a politika történéseivel, és így a közvetlen részvétel sem érdekli.
5. Annak függvényében, hogy a politika világának megismerését illetően milyen módszertani alapokra helyezkedünk, beszélünk semlegességről, pártatlanságról, illetve vitathatóságról, interszubjektív ellenőrizhetőségről.
6. Az eltérő módszerrel kapott eredmények összehasonlíthatóságára vonatkozó módszertani elv.

■ IRODALOM

- Adorno, Theodor W.: Típusok és tünetegyüttesek. In: Erős Ferenc (szerk.): *Megismerés, identitás, előítélet.* Új Mandátum, Bp., 1998. 68–87.
- Bacon, Francis: *Novum Organum.* Aforizmák a természet magyarázatáról és az ember uralmáról. Fordította Csatlós János. Nippon Kiadó, Bp., 1995.
- Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok. 1945–1949.* Magvető, Bp., 1986. 621–797.
- Brubaker, Rogers: A nemzet mint intézményesült forma, gyakorlati kategória, esetleges esemény. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek.* Rejtjel, Bp., 2004.
- Dawkins, Richard: *Isteni téveszme.* Nyitott Könyvműhely, Bp., 2007.
- Durkheim, Émile: A szociológia módszertani szabályai. In: Felkai Gábor – Némedi Dénes – Somlai Péter (szerk.) *Olvasókönyv a szociológia történetéhez.* Új Mandátum, Bp., 2000. 272–313.
- G. Fodor Gábor: *Voegelin for beginners.* Kommentár 2006. 6.
- Gellner, Ernest: *Naționi și naționalism.* Antet, Colectia CEU, Oradea, 1997.
- Habermas, Jürgen: *A társadalomtudományok logikája.* Atlantisz Kiadó, Bp., 1994. 278–345.
- Körösényi András–Tóth Csaba–Török Gábor: *Ki a politológus? Tudós, elemző és más szerepek.* Politikatudományi Szemle, 2008. 2. 7–27.
- Mill, John Stuart: *A szabadságról.* Magyar Helikon, Bp., 1980.
- Nietzsche, Friedrich: *Im-ígyen szóla Zarathustra.* Fordította dr. Wildner Ödön. Bp., 1908.
- Palonen, Kari: *Küzdelem az idővel. A cselekvő politika fogalomtörténete.* L'Harmattan, Bp. 2009.
- Szegesváry Viktor, 2006: *A globalizációs álmok után egy szétöregedett világ felé.* Mikes International, Hága, 2006.
- Strauss, Leo: *Mi a politikai filozófia? Világosság.* 1994. 7.
- Szabó Márton: *A diszkurzív politikatudomány alapjai.* L'Harmattan Kiadó, Bp., 2003.
- Tocqueville, Alexis: *A demokrácia Amerikában.* Gondolat, Bp., 1983.
- Weber, Max: *A politika mint hivatás.* Kossuth, Bp., 1995.
- Wimmer, Andreas–Glick Schiller, Nina: *Módszertani nacionalizmus és azon túl: nemzetállam-építés, migráció és társadalomtudományok.* Magyar Kisebbség, 2005. 3–4. 164–210.

CSALÁSOK, HAMISÍTÁSOK, PLAGIZÁLÁSOK

■ Napjainkban egyre több hír jelenik meg tekintélyes szaklapokban a tudományos kutatásban dolgozó szakemberek által elkövetett csalásokról és hamisításokról. Egyre több tudományos fórumon hangzik el, hogy a tudomány régi nagy tekintélyét fokozatosan kezdi elveszíteni. Számos szakember és tudománytörténész cikkezik a témáról, határozottan elítélve a tudományos kutatás etikáját megsértő szakemberek munkáit.

Mint a természet- és élettudományok területén dolgozó kutató jómagam is figyelemmel követem a csalásokkal, hamisításokkal, a tudományos eredmények kisebb-nagyobb módosításaival kapcsolatos állásfoglalásokat. Arra próbálok magyarázatot találni, mi készíthet egyeseket arra, hogy megsértsék a tudományos kutatás erkölcsi alapelveit.

A 20. században az állami és magánegyetemek, kutatóintézetek, üzemek, gyárak száma több ezerszeresen megnövekedett. Ennek megfelelően a kutatók száma is milliókra emelkedett. A robbanásszerűen fejlődő ipar és technika, a korszerűsödő oktatásügy, az egyetemek és akadémiák sokasodása és gyarapodása gyakorlatibb értelmet adott a tudományos kutatásoknak is. Aránylag rövid idő alatt a tudomány több ága az önzetlen megismerésből profittermelő ágazattá kezdett alakulni, ez pedig rendkívül felgyorsította a fejlődést. Az új helyzetben az állam (egyetemek, akadémiák, kutatóintézetek), illetve magánbefektetők (részvénytársaságok, gyártulajdonosok, vállalkozók stb.) fedezik a kutatóműhelyek költségeit. A kutatók a támogatók pénzén fedeznek fel új vegyszereket, gyógyszereket, műszereket, munkagépeket és élelmiszeripari termékeket, vagyis mindent, ami hasznos és sikeres. Csakhogy miközben tudományos munkájuk eredményeivel megfizetnek anyagi támogatottságukért (tudományos beosztásukért, rangjukért, hírnevükért), számolniuk kell azzal: a megrendelő dönti el, hogy mikor és kinek akarja átadni, illetve eladni az új tudományos értékeket és termékeket.

Mindez a piacgazdaság által teremtett versenyhelyzetben zajlik, erős konkurencia közegében. Ami egyik legfőbb indítéka lett a tudományos csalásoknak, hamisításoknak és sok más etikátlan megnyilvánulásnak is. Szende Gábor professzor, a tudomány és etika kérdésének kiváló ismerője és kutatója így fogalmaz: „Tudomásul kell vennünk, hogy ma a tudomány *foglalkozás* és *megélhetés*, vagyis kialakult a *megélhetési tudomány*. A megélhetési tudomány önmagában nem tűnik nagy veszélynek, inkább csak a minőség rovására megy. Ám ha a kutatóknak az állása, a fizetése, életük szubjektív sikeressége az elnyert pályázatok számától és összegétől, cikkek számától, idézettségétől, impakt faktorától függ, akkor millió és millió kutató juthat egy nap arra a következtetésre, hogy megéri csalni, hisz a lebukás esélye minimális, és a szankciók nevetségesek.”

Az az általános vélemény van kialakulóban, hogy a kutatók önállóságát, kutatási szabadságát, önmegvalósítási lehetőségeit, elismertségét és anyagi támogatottságát döntően a megélhetési tudomány egyre keményebb törvényei határozzák meg. Az állami kutatóhelyeken (akadémiák, egyetemek, kutatóintézetek) a kutatók viszonylag több függetlenséget és kutatási szabadságot élveznek, mint a kizárólag profitorientált gyárakban és magán kutatóintézetekben, ezért az előbbieknél az etikátlan megnyilvánulások száma is alacsonyabb. Sok szempontból elfogadható, hogy az egyre fokozódó verseny, amely jelen van az akadémiai és az ipari-gazdasági kutatások területein, döntően befolyásolja a kutatók etikai magatartását is.

Van olyan nézet is, amely a kutatók emberi gyengeségében, morális tartásában, kutatásmódszertani felkészültségük elégtelenségében látja a magyarázatát ezeknek az etikátlan megnyilvánulásoknak. Akik ezen a nézeten vannak, azt mondják: a tudományt is emberek

művelik, mint ilyenek, nyilván nem mindenben tökéletesek. Időnként tévedhetnek, sőt kényszerhelyzetben tudatos csalást is elkövethetnek. Teszik ezt egy magasabb fizetés és magasabb beosztás, egyszerűen: anyagi jólétük és tudományos karrierük érdekében.

És hát nem feledkezhetünk meg a szkeptikusokról sem, akik szerint a csalás egyidős a tudományos kutatással. Mint minden emberi tevékenységben, ezen a területen is megmutatkoznak az emberi erények, és szembeszökővé válnak a gvarlóságok.

Nem könnyű feladat reálisan és objektíven megmagyarázni, meghatározni az etikátlan tudományos megnyilvánulások tényleges okait. A tudomány eleve feltételezi, hogy hibák történhetnek, mert valójában történnek is, és nem kis számmal. Ezeket minden esetben maga a tudomány leplezi le és javítja ki. A csalásokról, hamisításokról, plagizálásokról – még a jóindulatú tévedésekről is – beszélni kell, mert nagyon káros lenne elhallgatni ezeket. Ugyanakkor nem mindegy, hogy ki és hogyan mérlegeli a feltárt csalásokat. Éppen ezek az objektív kritikák mutatják meg, hogy a tudományos kutatók képesek felfedni és leleplezni a csalásokat, hamisításokat, esetleges tévedéseket. A csalások nem maradhatnak sokáig észrevétlenül, sem kijavíthatatlanul.

A csalás és hamisítás a tudományos életben nem megbocsátható, ellenkezőleg: elítélendő, üldözendő és büntetendő cselekedet. Az etikátlan tudományművelés a tudomány elárulásának tekinthető. Az etikai elvekbe ütköző kutatás megkérdőjelezi a kutatók munkájának a létjogosultságát, és ezért minden lehetséges fórumon fel kell lépni ellene.

A tudományetikai alapelvek egyébként az egyetemes erkölcsi elvekből vezethetők le. E szabályokat a Nürnbergi Kódex (1947), Helsinki Deklaráció (1968, 2000), a Belmont Report (1979), az EU-törvény VIII. fejezete, az Európai Tanács Bioetikai Konvenciója (2002), az European Science Foundation és az All European Academies (2009) határozatai alapján a Code for scientific Integrity (2009) ülésein fogalmazták meg. Ezek figyelembevételével készítették el a különböző országok tudományetikai kódexeit, köztük a Magyar Tudományos Akadémiáét is, amelynek hatálya novembertől kötelező módon kiterjed az MTA valamennyi tagjára. (www.mta.hu).

Uray Zoltán

ERŐS VILMOS

HÓMAN BÁLINT ÉS A HISTORIOGRÁFIA

■ Az alábbi írás témája Hóman Bálint historiográfiai nézeteinek elemzése, amelyet eddig így e formában még nem tárgyalt a Hómannal foglalkozó (nem különösebben terjedelmes) irodalom.¹ Ez többnyire azért van így, mert könnyebbnek tűnik (főként valamilyen politikai álláspontot érvényesítve) Hóman politikai nézeteit „megítélni”, értékelni, mint konkrét szaktudományos eredményeit saját kontextusukban elhelyezni és interpretálni. Hozzátenném ugyanakkor, hogy azt sem tartom helyesnek, ha Hóman szaktudományos nézeteit mereven elválasztják politikai felfogásától, mondván, hogy ő maga is mindig megtette ezt, s így igazán elfogulatlan és objektív történetírást művelt. Azt is szeretném hozzátenni, hogy nemcsak Hómannak (főként a magyar) történetírást érintő nézeteivel kívánok foglalkozni, hanem utalnék (szoros összefüggésben) mindennek történetírása egészére való hatására, más, korabeli történészekre való viszonyára, valamint az utókor ítéletére is, azaz magának Hómannak a historiográfiai recepciójára úgyszintén (lassan ez utóbbinak is kikerekedik a története).

Genetikus szempontból kiindulva mindenekelőtt leszögezhető, hogy Hómannak pályája kezdetétől roppant erős volt a historiográfiai érdeklődése. Ezzel kapcsolatos munkáit alapjában tematikailag három korszak köré lehetne elrendezni. A tematika első része a magyar történetírás első korszakát felölelő írásokat jelenti.² Hóman ilyen jellegű tanulmányai mindenekelőtt a húszas évek első felében, például a szellemtörténet vezető folyóiratában, a *Minervában* jelennek meg, s egyik fő eredményük, hogy a magyar ősgesta egészen László király gestájáig vezethető vissza, azaz a *Gesta Ladislai regis*

a középkori krónikaszerkesztmény első darabja. (Ez azért azóta alapvetően megkérdőjeleződött.³) Hóman e munkáiban mindamelllett egyéb kérdésekre is kitér, például átfogó képet ad a teljes középkori történetírásról, annak fő műfajairól stb., s ebben kísérli meg elhelyezni a magyar krónika(értsd gesta-)irodalmat. Mindezekon kívül határozottan állást foglal az Anonymus-kérdésben (III. Béla jegyzőjének tekinti őt), a II. Géza-kori gesta problémájában (Madzsar Imrével szemben állítja, hogy nem ez az ősgesta);⁴ leginkább látványos elemzései azonban a hun hagyomány és a hun monda kérdésköréhez (azaz Kézai Simonhoz) kötődnek, amelyek kapcsán harcos pengeváltásokat is folytat az alapvetően a *Nyugat* köréhez tartozó, legalábbis ott publikáló Király Györggyel.⁵ Itt kifejtett (s alapvetően Gombocz Zoltán nézeteit elfogadó) álláspontjának veleje: bár természetesen cáfolandó a hun–magyar azonosság tézise, nem helytálló az ún. hiperkritika, azaz önálló magyar alkotásnak s így „valóságosnak” kell tekinteni a hun–magyar azonosság hagyományának tézisének, amely tehát nem a németektől vagy a szlávoktól kölcsönzött tradíció. Hozzá kell tenni kiegészítésül mindehhez, hogy Hóman – természetesen – rendszeresen összegzi a magyar őstörténetre vonatkozó kutatásokat, valamint az erre vonatkozó régebbi szakirodalommal is szembesül.⁶

Nem ennyire gazdag és szerteágazó, ugyanakkor (mint később kifejtem) – pl. R. Várkonyi Ágnes értékelésével gyökeresen ellentétben – legalább ekkora jelentőségű Hómannak a 16–18. századi magyar történetírást elemző munkássága. Ilyen jellegű tanulmányai közül legfontosabbak az általa kezdeményezett és szerkesztett, *A Magyar*

Történettudomány Kézikönyve számára készített *A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon*, illetve a *Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században* című nagy ívű írások.⁷ Szintén ehhez a korszakhoz köthető a *Kishevenesi Hevenesi Gábor*, valamint például az *Adalék a XVIII. századi magyar nyomdászat történetéhez* című munkák. Igen beszédes, hogy ezek közül van olyan, amelyik a Szent István Társulatban hangzik el, illetve ekkor olvassa fel a *Történelem és katolicizmus* című előadását is.⁸ Itt kifejtett álláspontjának egyik tétele, hogy a modern, európai szintű, az eredeti források összegyűjtésén és kritikáján alapuló történetírás lényegében a 16–18. századi jezsuita történetírók, Hevenesi Gábor, Timon Sámuel, Kaprinai István, de legfőképpen Pray György, Katona István, Kollár Ferenc Ádám és mások érdeme. Hóman persze nem hallgatja el a protestánsok, így Bél Mátyás, Benkő József, Bod Péter, Czwittinger Dávid vagy Sinai Miklós jelentőségét sem. Az igazán katolikus „átértékelés” ebben a tekintetben a 18. század és az ellenreformáció pozitív minősítése (vö. pl. a magyar nyomdászatról szóló tanulmányát⁹), szemben ugyanis a dualizmus korában uralkodó (és a két világháború közötti korszakban is fontos pozíciókat betöltő) nemzeti-romantikus iskolával, amely közismerten hanyatló és nemzetellenes kornak tekintette azt.

Hóman historiográfiával kapcsolatos munkáinak utolsó, harmadik nagyobb egységét végül a többé-kevésbé saját korára vonatkozó, valamint a történetelmélet terére is kirándulást tevő elméleti, de mindenképpen teoretikusabb/összegzőbb jellegű munkái képezik. Ezek közül is kiemelkedik a szintén általa szerkesztett és részben kezdeményezett *A magyar történetírás új útjai* című kötetbe írt tanulmánya (*A történelem útja*), valamint a korábban már említett *Történelem és katolicizmus*, a *Történelmi átértékelés*, a *Történelem népszerűsítése* vagy a *Történettudomány és numizmatika* című esszék.¹⁰ Jelentősek és elemzendők ebben a tekintetben a Hóman–Szekfű agyonidézett bevezető sorai, a *Társadalomtudomány* 1921-es évfolyamában megjelent *Társadalomtörténeti terminológia* című tanulmány,

illetve mondjuk a Magyar Történelmi Társulat elnökeként elmondott felszólalásai, amelyek közül az egyik legbeszédesebb a *Századok* 1943-as évfolyamában jelent meg, s amely szembeszáll mind a mályuszi alapon művelt népiségtörténet, mind a Baráth Tibor által reprezentált, faji alapú történetírói iránnyal.¹¹

Hozzá lehet még fűzni mindehhez, hogy Hóman historiográfiai nézeteinek rekonstrukciójához még számos más forrást is hasznosíthatunk. Feltétlenül utalnunk érdemes például a nemrégiben szintén újra közzétett, történészekről/történetírókról való beszédeire és megemlékezéseire. Ezek névsora roppant árulkodó, hiszen ezekből nyilvánvaló, hogy Áldásy Antal, Tasnádi Nagy Gyula, Csánky Dezső, Fejérfatya László, Sörös Pongrác, Tagányi Károly, Zsinka Ferenc, Angyal Dávid bizonyosan Hóman mestereinek tekinthetők.¹² Úgyszintén roppant lényegesnek gondolom mindezek vonatkozásában Hóman egyéb történészekkel, társadalomtudósokkal folytatott polémiáit, amelyek közül utaltam már például a Király Györggyel, Madzsar Imrével, Baráth Tiborral és Mályusz Elemérről folytatott vitákra, de elemzendők még természetesen az Erdélyi Lászlóval a földberről való pengeváltás, a Marczali Henrikkel való összeütközés¹³ vagy a német történészekkel a harmincas években, a *Königreich Ungarn* és más művek kapcsán kiobbant összetűzés is.¹⁴ Számos szempontból megvilágítják mindezeket különböző recenziói, mondjuk Dománovszky Sándor, Szekfű Gyula (*Szerviensek és familiárisok*), Mályusz Elemér (*Turóc megye kialakulása*), Eckhart Ferenc, Lukinich Imre vagy C. A. Macartney műveiről.¹⁵ Természetesen alapvetőnek tekinthető igencsak kiterjedt levelezése is, amelyet lényegében az említett történészekkel, vagy például tanítványával, Deér Józseffel, illetve Hajnal Istvánnal folytatott, s amelyből a Szekfű Gyulával való teljes levélváltás igencsak megérett a publikálásra.¹⁶

Milyen kép bontakozik ki az elmondottakból, hiszen az eddigiek alapján bizvást igazolható, hogy Hóman igen mély érdeklődést tanúsított a historiográfia, még ha nem is kifejezetten a történelem elméleti kérdé-

sei iránt, s mint láthattuk, ezzel kapcsolatos írásai az egész magyar historiográfia fejlődéséről kíséreltek meg képet alkotni?

Mivel a rendelkezésemre álló idő érthetően korlátozott, a következőkben pontokba szedném az itt felvetett kérdésekkel kapcsolatos mondanivalómat. A pontok illetően felvetését részben a Hómanra vonatkozó általános „lőzungok” és hívószavak, részben ezek kiegészítésének szánt saját felvetéseim indokolják.

1. Első pontként önként adódik a kérdés: *szellemtörténész* volt-e Hóman Bálint? Hiszen a vele foglalkozó irodalom túlnyomó része őt így aposztrofálja, ami már a két világháború közötti időszakban (azaz saját korában) megkezdődött, s ő magát is alapjában annak tartja a húszas évek végétől kezdődően. Természetesen a döntő kérdés itt (a részben speciálisan magyar) szellemtörténet fogalmának „kolligációja”, illetve az arról alkotott „szinoptikus ítélet” (W. Walsh és L. Mink kifejezéseivel¹⁷), amelyeknek további részletezésére jelen keretek között nincs lehetőség. Az azonban leszögezhető, hogy ilyen alapon számos szempont megfogalmazható, amelyek alapján Hóman ehhez a tradícióhoz/irányzathoz/iskolához köthető. Itt van mindjárt a *szintézis* iránti igény, azaz a korábbi, dualizmus kori, többnyire adatgyűjtő történetírással szemben például a *Magyar Történet* Hóman által írt része is átfogó igényű, ráadásul nemcsak a politikára és a politikai eseménytörténetre koncentrálnak, hanem – Hóman egyéb műveit is hasznosítva – kitér a gazdaság, társadalom, kormányzati berendezkedés, a művelődési viszonyok (például lovagkor, illetve lovagi művelődés) bemutatására; tehát kifejezetten és egyenesen *társadalomtörténeti* szempontokat érvényesít. Alá szeretném húzni, hogy maga ez a társadalomtörténeti, szociológusztikus megközelítés Hóman egész történetírásában érvényesül, kezdve doktori értekezésétől (*A magyar városok az Árpádok korában*¹⁸) vagy például az Erdélyi Lászlóval folytatott vitájától, de legfőképpen a pénz történetével a lehető legszorosabban összefüggő *Károly Róbert gazda-ságpolitikáján*¹⁹ (illetve ezzel összefüggő egyéb tanulmányain – pl. *A XIV. századi aranyválság*) keresz-

tül egészen a negyvenes évek őstörténeti szintéziséig.²⁰

Itt az egyik döntő kérdés az, hogy több újabbban megjelent s lassan már „rögeszmeszerű” ismétléseken alapuló interpretációval szemben a szellemtörténet és társadalomtörténet nem egymással ellentétes, hanem egymást kiegészítő, egymásra építő fel fogás, hiszen mindkettő szemben áll az egyoldalú politikai eseménytörténettel. Mindez egyébként már a harmincas években, az éppen a Hóman szerkesztette *A magyar történetírás új útjai* kötet kapcsán kirobbant szellemtörténet-vitában is egyértelmű, melynek során Babits Mihály a szociológusztikus-szintetikus szempontokkal azonosította az irányt.²¹

Felvetődhet persze a szellemtörténetnek olyan értelmezése is, amelyben a szociológusztikus látásmód mellett/helyett inkább annak irodalmias, az irodalmat és az irodalmi forrásokat preferáló jellegére mutatnak rá. Természetesen Hóman sok tekintetben így is szellemtörténészként értelmezhető, s itt éppen alapvető historiográfiai munkájára, *A magyar történetírás első korszaka* című, a szellemtörténet par excellence folyóiratában, a Thienemann Tivadar által szerkesztett *Minervában* megjelent írására (illetve egyéb krónikatanulmányaira) kell hivatkoznunk, amelyeknek megállapításait (mint ezt korabeli recenziójában Török Pál is megállapította²²) szinte maradéktalanul beépítette a *Magyar Történet* fejezeteibe. Ilyen jellegű tanulmányainak egyik fő konklúziója egyébként a magyarság, a magyar szellemi élet és művelődés európai, keresztény-katolikus kultúrkörbe való tartozásának, integrálódásának gondolata volt (ami szintén kifejezetten szellemtörténeti alapállás).

(NB. Az már egy másik kérdés természetesen, hogy magának a szellemtörténeti szempontok alkalmazásának is megvan a maga genezise, s Mályusz Elemér több-kevesebb joggal mutatott rá arra²³ – amit ő már a harmincas években, egyetemi előadásában roppant elmélyültséggel kidolgozott –, hogy Szekfű és Hóman nem egyenlő mélységgel/következetességgel alkalmazza a művészeti/világnézeti kategóriákat [ez a szel-

lemtörténet egyik *Leitmotivja* ugyanis]. Hóman például nem applikálja a görтика fogalmát, holott ez – például a román művelődéssel antitetikusan szembeállítva – kitűnő szintetizáló kategória lehetne, főként hogy a Magyarországon különösen nyomon követhető lovagi művelődéssel hozható a lehető legszorosabb összefüggésbe. Ehhez csak az a megjegyzés fűzhető, hogy a lovagi művelődésnek nagy szerepet tulajdonít Hóman is [vö. *Szent László, Nagy Lajos*²⁴], másrészt címszerűen tűnnek fel e kategóriák – lehet persze, hogy Mályusz kritikájának hatására is – az *Egyetemes Történet* Váczy Péter által írt fejezeteiben, akinek Hóman volt az egyik mentora, mint ahogy az összefoglalásnak is.)

2. Egy következő szempontként felvethető, hogy Hóman historiográfiai álláspontja nem volt-e egyoldalúan *katolikus* beállítottságú, azaz nem érvényesített-e túlzottan katolikus szempontokat. Kritikusai közül ugyanis jó néhányan, például R. Kiss István, Németh László, Mályusz Elemér, részben pedig Marczali Henrik felekezeti szempontból is bírálták, mondván, hogy – amint Hóman *Történelem és katolicizmus* című tanulmánya is alkalmas ad e felvetésre – lényegében számukra (Szekfűvel együtt) a szellemtörténeti „átértékelés” a magyar történelem katolikus szempontból történő, elfogult interpretációját jelenti.

Ide mindenekelőtt az a megjegyzés kívánkozik, hogy Hómannak számos olyan barátja és pozitív interpretátora volt, aki a protestáns felekezethez tartozott, a névsor Török Páltól Deér Józsefen keresztül egészen Kosáry Domokosig vagy Benda Kálmánig terjed. Kétségtelen persze, hogy volt több olyan pártfogoltja (Belitzky János és Tóth László különösen²⁵), akik inkább katolikus voltak, mint szakmai kvalitásuknak (persze azért teljesen ez sem elhanyagolható) köszönhették szakmai előmenetelüket.

Hozzá kell tenni ugyanakkor, hogy – mint ez az előző pontból kiderül – a magyar szellemtörténet annál lényegesen több, mint a magyar történelem katolikus alapon történő újraszabása. Másrészt nem felledhető, hogy például *A magyar történetírás első korszaka*, illetve az ezzel összefüggő tanulmányok egyik fő mondanivalója (ahogy

erről szintén esett szó) a magyar művelődés európai voltának bizonyítása volt, azaz Hóman esetében is (mint Szekfűnél) – s nyilván ebből a szempontból van nagy jelentősége 1938-as „Szent István”-könyvének is²⁶ – katolicizmus és európaiság elválaszthatatlanok egymástól. Az már egy másik kérdés, hogy az európaiság sajnálatos módon Hóman esetében is egyenlő a kultúrfőlény gondolatával, azaz Hóman semmilyen formában nem osztja (ellentétben Szekfűvel, a harmincas években sem) a szomszéd népekhez való közeledés, a bartóki–kodályi, Németh László-i és Szabó Dezső-i Kelet- vagy Közép-Európa gondolatot, s élete végéig ragaszkodik az 1931-es, *A magyar külpolitika fő irányai* című történetpolitikai tanulmányában²⁷ kifejtett elképzeléseéhez. Eszerint történelmi tapasztalat (s így a jelen számára is, esetenként politikát orientáló üzenet), hogy a magyar külpolitika Nyugat irányában védekező, Kelet felé viszont expanzív, hódító célokat követ, ami egyértelműen igazolni is kívánja e hódító törekvéseket. (Az persze tisztázandó kérdés, hogy ennek valóban az lett volna a politikai, aktuális üzenete – ezt Mályusz Elemér állítja²⁸ –, hogy a magyarok Lengyelországgal, Olaszországgal, Horvátországgal és Ausztriával alkossanak egy katolikus államszövetséget, és hogy ennek mi lett volna a politikai realitása. Ha viszont ez igazolható, akkor mégiscsak van egyfajta közeledés Kelet- vagy Közép-Európához. Hómannál, másrészt az elmentett koncepció, a közép-/kelet-európai összefogás gondolatának politikai realitása is megkérdőjelezhető.)

Rá szeretnék mutatni ugyanakkor arra, hogy Hóman katolikus elkötelezettségének szűkebb historiográfiai szempontból volt egy kifejezetten előnyös hozadéka: ez nem más, mint a 17–18. századi magyar jezsuita történetírás korszakos és európai jelentőségének a felismerése.²⁹ Itt felfogásom gyökeresen ellenkezik R. Várkonyi Ágnes és mások interpretációjával,³⁰ s a historiográfiai szakirodalom újabb megállapításai néha megdöbbentő módon igazolják Hóman kijelentéseit. Eszerint az ún. „Verwissenschaftlichung” folyamatában³¹ a 16–18. századi jezsuita, erudita, kritikai történetírás a

felvilágosodás egyoldalú, ahistorikus, redukcionista naturalizmusához képest lényegesen szakszerűbb, a 19. századi professzionizmust döntően megalapozó időszak. Ebben a magyar jezsuiták szinte azonos időben követték Európát (Hóman egyébként, mint szó esett róla, rámutat a protestánsok – Bél Mátyás, Debreczeni Ember Pál, Benkő József, Bod Péter, Czwittinger Dávid, Sinai Miklós – azonos fajsúlyú törekvéseire is ebben az időszakban), s így bár kifejezett felvilágosodásról (s szociologisztikus törekvésekről) nem beszélhetünk a 18. századi Magyarországon, ez a kritikai történetírás mégis a magyar historiográfia első európai mértékkel mérhető korszaka.³²

Hóman ezt egyébként a genetikus történet szemlélet/történetírás kialakulásának tekintti, amelynek folytatása a dualizmus kori – szintén európai léptékű – Paulerben, Tagányiban, Marczaliban, Fejérpatakyban stb. tetőződő, ma professzionálisnak nevezhető történetírás, illetve saját kora szellem-történeti iskolája. Ezzel szemben különböztet meg egy másik, naturalista-szociologisztikus irányt, melynek reprezentánsai: felvilágosodás, pozitívizmus, polgári radikálisok, Ágoston Péter, történelmi materializmus/marxizmus – amely az egyoldalú, történetietlen, redukcionista, a történelemben természettudományhoz hasonlóan törvényeket kereső racionalizmus és így történelmi szempontból „dilettantizmus” megtestesítője – felfogása szerint.³³

3. Harmadik pontként vetődhet fel, hogy Hóman történetírása nem minősíthető-e túlságosan is nemzeti beállítottságúnak, *nacionalistának*, hiszen számos írásában fejtekte ki (vö. *A magyar tudományosság jövője*, a Király Györggyel való vita stb.³⁴), hogy az igazi történetírás nemzeti elkötelezettségű, és így képvisel erkölcsi és idealisztikus értékeket.

Itt mindenekelőtt az a megjegyzés tehető, hogy Hóman alapjában követte a történetírás európai irodalmát, munkáiban (különösen a fiatakoriakban) felfedezhető a német, francia, olasz nyelvű (gyakran gazdaságtörténeti) szakirodalom eredményei, tehát ezeken a nyelveken olvasott is, s ezenfelül görögül, az obligát és jól birtokolt latin

mellett. Mindezek folyományaképpen a magyar történelemmel kapcsolatos munkáiban (a historiográfiáiban, de egyébként is, ahol ez bizonyos esetekben – Károly Róbert, Nagy Lajos, Mátyás stb. – egyenesen elkerülhetetlen) igen gyakori a nemzetközi kitekintés, s nem feledhető, hogy az ún. „külpolitika elsőbbségéről” való tézis (már Szekfű esetében is) a nemzetközi viszonyokkal való állandó szembesülést sugallja.³⁵ Az egyoldalúan hungarocentrikus nézőpontot kívánja meghaladni egyébként a Hóman–Szekfű pandanja, a négykötetes *Egyetemes Történet*, amelynek (Bisztray Gyula számos adalékkal szolgál ehhez³⁶) Hóman tevékeny szerkesztőbizottsági tagja volt. Igaz, e szerkesztőbizottsági működésnek (vö. szintén Bisztray) az egyik leginkább látványos „pengeváltása” – amelyet még nem elemzett a szakirodalom – a Váczy Péterrel való összezőrdülés volt. Ennek kapcsán Hóman egyenesen le akarta vetetni a nevét a szerkesztők névsorából, mert Váczy szerinte az egyetemes történeti keretekben nem megfelelő mértékben foglalkozik a magyar históriával, sőt egyenesen kihagyta azt onnan. (A „hibát”/lapsust majd Hajnal Istvánnak kell helyrehoznia.³⁷)

Összességében e problémához két szempontot ajánlok megfontolásra. Az egyik a Szekfű Gyulához (illetve persze Szekfű nézeteihez) való viszonyának a kérdése. Ebben az összefüggésben ugyanis szinte teljesen egyértelműnek tűnik, hogy Hóman Szekfűhöz képest szinte már a kezdetektől követhetően jobbra állt (jóllehet baloldali barátai is voltak: Grexa Gyula, Benedek Marcell³⁸), és bizonyos időszakokban vele szemben is egyenesen *faji* szempontokat érvényesített, illetve kevésbé volt kritikus a köznemesi szemlélet és a nemesség képviselte történeti, rendi-alkotmányos állásponttal szemben. Ez a szempont már megjelenik a *Szerviensek és familiárisokról* írt ismertetésében, részben felvetődik a *Magyar Történetben*, de különösen a harmincas évek közepétől erősödik meg, amikor Hóman miniszter a Gömbös-kormányban. Igaz, hogy Szekfű a *Mi a magyar?*-ban megjelent tanulmányában³⁹ éppen Hómantól kölcsönzi a magyarság három alapvető jellemvonását (vitészég, szabadságszeretet, po-

litikai szervezőképesség); ugyanakkor olyan antiszemita kijelentéseket, mint Hóman ekkor (harmincas évek vége, negyvenes évek eleje), Szeckfű az utókor által leginkább antiszemitának aposztrofált korszakában (*Három nemzedék*) sem tett. Historiográfiai szempontból jól tükrözik a köztük lévő (már a húszas évek elejétől fennálló) különbséget Hómannak a hun–magyar kérdéstről (és részben az őstörténetről) írt tanulmányai, amelyekben – mint erről szó esett – például Király Györggyel szemben s nem utolsósorban Gombocz Zoltánra hivatkozva, védi a hun–magyar hagyomány történeti jogosultságát, s jelentős energiákat mozgósít az őstörténetben a török-kelet-ázsiai rokonság érzékeltetésére. (Szeckfű ekkor is óvatos ebben az értelemben, amint ezt a Takáts Sándorral szembeni kritikája, a *Történetpolitikai tanulmányok* című könyvének tanulmányai, a Sebestyén Gyulával való összeütközése, sőt a *Magyar Történet* általa írt fejezetei bizonyítják.)⁴⁰

Nyilvánvalóan mindezekkel a lehető legszorosabb összefüggésben áll Hóman ismert politikai szerepvállalása, ugyanakkor Hómant egyértelműen faji alapokon álló történetírónak beállítani bizonyosan nem lehet. Hiszen már az 1910-es években jelentős harcokat folytat⁴¹ a faji szempontoknak a társadalomtörténetben való alkalmazása ellen (pl. hogy a magyar arisztokrácia nemzetközi jellege zsidóságból adódna), s általában is ellentmond a faji szempontok alapján álló gondolkodásnak a korábban vázolt társadalom- és szellemtörténeti, valamint katolikus szemlélet.⁴² Különösen fontosá mindez persze a harmincas években válik, amikor valószínűleg Hóman ilyen megfontolások miatt sem támogatja teljes mellszélességgel a Mályus kezdeményezte népiségtörténetet. Alapvetőnek tartom ebben az időszakban egyébként a Deér Józseffel való kapcsolatát, hiszen számos bizonyítékunk van arra, hogy Deér Hóman megbízására írta ekkori, a német nemzetiszocialista történetírással szembeszálló cikkeit.⁴³ Ezekben harcosan cáfolja – ismétlem: Hóman megbízásából – Brackmann nézeteit, aki szerint a Szent Koronát István a német császártól kapta, azóta fennáll tehát a hűbéri-alattvalói

függés (lengyel mintára) a Német Birodalom és a Magyar Királyság között. Egyértelműen leszögezi egyébként mindezen kérdésekkel összefüggő (szerintem egész életművén végighúzó) álláspontját a Magyar Történeti Társulat 1943. évi közgyűlésén:⁴⁴ itt kifejtett nézete szerint a magyarságot mindenekelőtt történeti-politikai-kulturális egységnek/közösségnek tekinti, azaz nemzetfogalmának alapja a *politikai nemzet*, amit antitetikusan, sőt antinomikusan állít szembe a saját korában uralmi szerepre törekvő s Mályusz Elemér, de még inkább Baráth Tibor által (persze a kettőt Hóman sem keveri össze) reprezentált, sőt követett, döntően a magyarságot faji alapon meghatározó *népi nemzet* fogalmával⁴⁵. Nyilván ezért hunyhaltott szemet Hóman a Teleki Intézetben a Deér József által vezetett Történettudományi Intézet tevékenysége felett, amit leginkább Benda Kálmán és Kosáry Domokos folytatott, de véleményem szerint ez a politikai nemzet fogalom a végső összekötő kapocs Hóman és Szeckfű, valamint mondjuk az angol történész Macartney között is.⁴⁶

Természetesen historiográfiai szempontból is még számos összetevőjét lehetne elemezni Hóman történetírásának. Így ki lehetne térni forráshasználatára (nem igaz, hogy „csak” okleveleket és törvényeket használt), stílusára (ami azért nem annyira problémamentes, mint Baráth Tibor sugallja), egyáltalán ilyen jellegű nézetei pontos genezisére vagy például a rokon tudományokkal – néprajz, nyelvészet, antropológia, archeológia – való kapcsolatra (interdiszciplinaritás), ami a legmodernebb történettudományos irányzatokkal való párhuzamra hívja fel a figyelmet.⁴⁷

Befejezésként csak egy kérdést szeretnék felvetni. Újabbban (de részben korábban is így volt) megfigyelhető az a görcsös igyekezet, amely megkísérli leválasztani az úgymond kiváló, európai szintű történészt, medievistát a sajnálatos módon politikai vizekre evezett és ott a szélsőjobboldal felé orientálódó politikustól (mondván, hogy Hóman szigorúan szét tudta választani a kettőt⁴⁸). Mindezeknek a felfogásoknak az a hallgatóságos vagy nyílt előfeltevésük (amit a középkorászok is osztanak), hogy a törté-

nészek munkáiban megfogalmazott retorikus, Szekfű Gyula kifejezésével, homiletikus, ékesszóló, diszkurzív elemek valamilyen véletlenül odakeveredett, zavaró tényezők, amelyeket előbb-utóbb le fog vetkőzni a tudomány. Meglátásom szerint erre a szétválasztásra sem szükség, sem lehetőség nincsen, a narratív, retorikus elem, azaz a saját korának kulturális-politikai-szociális-tudományos kontextusával való összekapcsolódás (mint például Hóman esetében a katolikus szempont vagy a politikai nemzet fogalma és persze az egész szellemtörténet) a történeti munkáknak integráns összetevője. Amiből pedig az következik, hogy nem mindezeknek az elhallgatása, letagadása jelent a történeti életmű jelentőségének a felismerését (persze nem is pusztán a jelen eredményeivel való összevetés), hanem annak magyarázata, elemzése, az említett kontextusban/diszkurzusban való elhelyezése (Foucault-val szólva monumentalizálása⁴⁹).

Azon persze lehet vitatkozni, hogy mit is jelent igazából a politikai nemzet fogalma, s valóban európai mértékkel nézve is modern, társadalomtudományos szempontokat alkalmazott-e Hóman, vagy például hogy milyen volt a német tudományossággal való viszonya (általában az egész szellemtörténet-kérdést újra lehet gondolni, például jelentett-e előrelépést a két világháború közötti magyar

történetírás a dualizmus korihoz képest), és így az általam felvetett szempontokat is lehet vitatni, valamint egyebekkel kiegészíteni. Egy dolgot nem lehet tenni, ami pedig megtörténik a Hóman-retró legújabb fejezetében, amikor (mindenekelőtt az Attraktor Kiadónál⁵⁰) Hómannak és pályatársainak szinte számolatlanul nyomják újra a műveit, mindenféle bevezetés, kísérő-eligazító tanulmány nélkül (NB. tele technikai hibával), aminek következtében néha az sem derül ki, mikor jelent meg az eredeti írás, nem beszélve az említett diszkurzusokról (amellyel pedig e művek szaturálva vannak), s mindezek folytán egy kalap alá kerülnek olyan semmi-féle (de főleg nem szakmai) alapon közös nevezőre nem hozható történetészek, mint Hóman Bálint, Eckhart Ferenc, Deér József, Mályusz Elemér, Alföldi András, Eckhardt Sándor (ő persze irodalomtörténész), a másik oldalon pedig Ferdinandy Mihály, R. Kiss István, Timon Ákos vagy Zoványi Jenő⁵¹ (ráadásul van még egy „szürke zóna” is, akik persze szintén nem jelentenek azonos minőséget Hómanékkal, így Asztalos Miklós, Karácsony János vagy Jancsó Benedek).⁵²

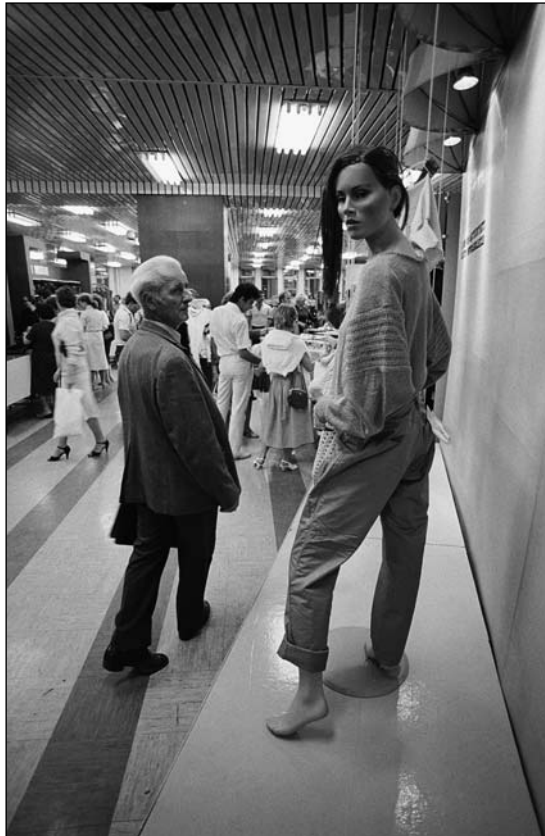
Utolsó mondatként megemlíthető, hogy Hóman Bálint születésének 125. évfordulója alkalmából több rendezvényt is tartanak a történész életművéről, amelyek – remélhetőleg – segíteni fognak több, a fentiekben felvetett kérdés további tisztázásában.

■ JEGYZETEK

1. Hómanra vö. például Tóth László: Hóman Bálint a történetíró. Különnyomat a Pannónia 1938–39-es évfolyamából. 22.; Kerékgyártó Kálmán: A magyar szellemtörténeti iskola. Új Hang 1939. 77–840; R. Várkonyi Ágnes: A pozitivistá történetiszemlélet a magyar történetírásban. II. (A pozitívizmus gyökerei és kibontakozása Magyarországon. 1830–1860.) Akadémiai Kiadó, Bp., 1973; Glatz Ferenc: Hóman Bálint. Németbarátság történelmi alapokon. Hóman Bálint 1944-ben. In: Uő: Nemzeti kultúra – kulturált nemzet. 1988. Bp., 304–328; Glatz Ferenc: Előszó a »Hóman–Szekfű«-höz. Maecenas, 1990; Horváth László Béla: Hóman Bálint utolsó évei. (1945–1951.) Sic itur ad Astra, 1993/3–4. 120–229; Ujváry Gábor: A politikus Hóman Bálint. In: Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára. Szerk. Ormos Mária. Osiris Kiadó, Bp. 2003. 261–285; Uő: A végtelenben újra találkozunk (Szekfű Gyula és Hóman Bálint párhuzamos, majd elváló életpályája). In: Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban. Szerk. Paksa Rudolf. Argumentum Kiadó–Eötvös József Collegium, Bp. 2007. 43–78; legújabban Gyurgyák János foglalja össze a Hómanról szóló irodalmat, illetve Hómannak a közelmúltban újból megjelent műveit részletesen. Vö. Gyurgyák János: Ez-zel lett magyar hazátok Osiris Kiadó, Bp., 2006. 625–626; Hóman műveinek új kiadásaira vö. például Hóman Bálint: Történetírás és forráskritika I–II. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 2003; Hóman Bálint: A történelem útja. Válogatott tanulmányok. Szerk. Búza János. Osiris Kiadó, Bp. 2002; Az összefoglaló munkák közül Tibor Baráth: L'histoire en Hongrie (1867–1935) Paris–Bp., 1936; Léederer Emma: A magyar polgári történetírás rövid története. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1969; Steven Bela Vardy: Modern Hungarian historiography. East European Quarterly, Boulder. Columbia University Press, New York and Guildford, Surrey, 1976; Gunst Péter: A magyar történetírás története. Csokonai Kiadó, Bp.1995.
2. Vö. Hóman Bálint: A magyar történetírás első korszaka. Minerva, 1923. 11–40.
3. Vö. Mályusz Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967; Kristó Gyula: Magyar historiográfia. I. (Történetírás a középkori Magyarországon.) Osiris, Bp., 2002.

4. Vö. Hóman Bálint: A II. Géza korabeli Névtelen. Századok 1931. 225–232.
5. Vö. Király György: A magyar–hun monda. In: Esszépanoráma 1900–1944. (Válogatta Kenyeres Zoltán). Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1978.
6. Vö. Hóman Bálint: Östörténetünk keleti forrásai. Századok, 1908. 865–883.
7. Vö. Hóman Bálint: Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században. Bp., 1920. Szent István Akadémia felolvasásai. I. 5; Uő: A forráskutatás és a forráskritika története Magyarországon. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1925.
8. Vö. Hóman Bálint: Történelem és katolicizmus. Beszéd a XVII. országos katolikus nagygyűlésen, 1925. október 13-án. Pallas, Bp., 1925.
9. Vö. Hóman Bálint: Adalékok a magyar nyomdászat XVIII. századi történetéhez. Magyar Könyvszemle 1920–21. 154–155.
10. Vö. pl. Hóman Bálint: Történettudomány és numizmatika. Numizmatikai Közöny 1926. 26–30.
11. Vö. mindezekre Erős Vilmos: A Szekfű–Mályusz-vita. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2000. (A továbbiakban Erős 2000.)
12. Vö. A történelem útja. 411–474.
13. Vö. Hongrie. Par Henri Marczali. In: Histoire et historiens depuis cinquante ans. (Méthodes, organisation et résultats du travail historique de 1876 à 1926.) Librairie Félix Alcan, Paris, 1927. 209–218. Erre válasz: Hóman Bálint: Hazai történetírásunk csődje. In: Uő: Történetírás és forráskritika. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1938. 537–542. (Eredetileg Magyar Szemle V. 1929. 131–134.)
14. Vö. erre Ujváry Gábor: A végtelenben újra találkoznak (Szekfű Gyula és Hóman Bálint párhuzamos, majd elváló életpályája) című idézett tanulmánya.
15. Nyilván alapvetők a Hóman munkáiról írt recenziók is. Ezek közül Erdélyi László, Domanovszky Sándor, R. Kiss István, Szabó Richárd, Török Pál, Tóth László, Kerékgyártó Kálmán (Bolgár Elek) írásait említeném.
16. Vö. mindezekhez még Erős 2000.
17. Vö. pl. William Walsh: Kolligációs fogalmak a történettudományban. In: Történetelmélet. I–II. Szerk. Gyurgyák János – Kisántal Tamás. Osiris Kiadó, Bp., 2006. II. 767–781, illetve Louis O. Mink: A történeti megértés önállósága. Uo. 709–730.
18. Új kiadására vö. Hóman Bálint: A magyar városok az Árpádok korában. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 2005.
19. Vö. Hóman Bálint: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Budavári Tudományos Társaság, Bp., 1921.
20. Vö. Hóman Bálint: Ösemberek-ósmagyarok. A szerző hátrahagyott kéziratát sajtó alá rendezte Szendrey Tamás és Clementis-Záhony Botond. A bevezetést írta Szendrey Tamás. Atlanta, 1985.
21. Vö. Erős 2000.
22. Vö. Török Pál: Hóman és Szekfű Magyar Története. Budapesti Szemle 1929. 213. kötet. 619. sz. 377–419.
23. Vö. Erős 2000.
24. Vö. Hóman Bálint: Szent László. In: Uő: Magyar Középkor. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1938. 279–285. (Eredetileg a Cél 1910. évfolyamában. 1910, 18–26.); Uő: Szent László. Kincses Kalendárium. 1933. 119–122.
25. Vö. Erős 2000.
26. Vö. Hóman Bálint: Szent István. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1938.
27. Vö. Hóman Bálint: Külpolitikai irányok a magyar történetben. Franklin, Bp., 1931.
28. Vö. Erős 2000.
29. Vö. a korábban említett tanulmányok.
30. Vö. R. Várkonyi Ágnes: A pozitívista történetelmélet a magyar történetírásban. I. 255–258. és passim.
31. Vö. erre például Horst Walter Blanke: Historiographiegeschichte als Historik. (Fundamenta Historica 3.) Stuttgart-Bad Canstatt., 1991.
32. Vö. Erős Vilmos: A XVI–XVIII. századi történetírás. II. A magyar történetírás a XVI–XVIII. században. Világosság 2009. 3. 127–137.
33. Vö. Hóman Bálint: „A történelem útja.” In: A magyar történetírás új útjai. Szerk. Hóman Bálint. Magyar Szemle Társaság, Bp., 1931. 7–52.
34. Vö. Hóman Bálint: A magyar tudományosság jövője. Budapesti Szemle 1920. 127–161.
35. Vö. Hóman Bálint: Külpolitikai irányok a magyar történetben. Franklin, Bp., 1931.
36. Vö. Bisztray Gyula: A négykötetes Egyetemes Történet kiadásának krónikája. Egyetemi Könyvtár Kézirattára. G 635/56.
37. Vö. Hajnal István: Az újkor története. A Magyar Szemle Társaság kiadása, Bp., 1936.
38. Vö. Hóman ismertetése Grexa Gyula: A Csaba-monda és a székely hunhagyomány című könyvről. Irodalomtörténeti Közlemények 1922. 159–160.
39. Vö. Szekfű Gyula: A magyar jellem történetünkben. In: Mi a magyar? Magyar Szemle Társaság, Bp., 1939. 489–556.
40. Vö. például Erős Vilmos: Sebestyén Gyula bírósi pere Szekfű Gyulával. Történeti tanulmányok XVII. Debrecen, 2009 (megjelenés alatt), valamint Szekfű Gyula: Történetpolitikai tanulmányok. Magyar Irodalmi Társaság, Bp., 1924; Uő: A török korszak történetpolitikai értékelése. Keresztény Politika 1923. 597–604.
41. Vö. Hóman Bálint: Semigotha. Weimarer historisches-genealogisches Taschenbuch des gesamten Adels jüdischen Ursprunges. I–III. Turul 1912. 138–141; 1915, 49–50.
42. Vö. Hóman Bálint: Szent István. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1938.

43. Vö. Erős 2000; Deérhez még Deér József emlékezete. Tanulmányok Deér József (1905–1972) professzor születésének centenáriumára. Szerk. Koszta László. JATE Press, Szeged, 2006, valamint Deér József: Királyság és nemzet. (Tanulmányok 1930–1947.) Attraktor Kiadó, Móriabesnyő – Gödöllő, 2005; Uő: A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. Attraktor Kiadó, Móriabesnyő – Gödöllő, 2003.
44. Vö. Hóman Bálint: Elnöki megnyitóbeszéd. Századok 1943. 137–153.
45. Baráth-hoz vö. Paksa Rudolf: A történetírás mint propaganda. Baráth Tibor útja a szaktörténet-írástól a mítoszgyártásig. Kommentár 2006. 5. 69–79.
46. Vö. mindezekről Erős 2000.
47. Nyilván elemezhető lenne még Hóman irodalmi műveltsége is. Ez – úgy tűnik – azért messze nem vehető össze például Szekfű Gyuláéval, s talán ennek is köszönhető, hogy nála teljességgel hiányzik az irónia, illetve nyelvezete némelykor kifejezetten avítottként hat.
48. Vö.pl. Ujváry Gábor: A végtelenben újra találkoznak című idézett tanulmánya.
49. Vö. Sutyák Tibor: Michel Foucault gondolkozása. Attraktor Kiadó, 2007, valamint pl. Jörn Rüsen: A történelem retorikája. In: Történetelmélet. I–II. Szerk. Gyurgyák János – Kisantal Tamás. II. 986–998.
50. Vö. pl. Ferdinandy Mihály: Az Árpád-ház mítoszai. Attraktor, Móriabesnyő – Gödöllő, 2005.
51. Vö. pl. Rugonfalvi Kiss István: Bethlen Gábor. Attraktor, Budapest – Gödöllő, 2008.
52. Vö. Asztalos Miklós: A magyar nagyhatalom. I–II. Attraktor, Móriabesnyő – Gödöllő, 2004.

A TUDOMÁNYOS KUTATÁS ERKÖLCSI ÉS ETIKAI ALAPELVEI

■ A Magyar Tudományos Akadémia közgyűlése május 4-én elfogadta a *Tudományetikai kódexet*. Ez „nem törvény, nem jogi norma, hanem a tudományos világ önszabályozásának eszköze” – olvasható a 180. közgyűlés elé beterjesztett dokumentum preambulumban. A legfontosabb szabályok, amelyeket a tudományos kutató magára nézve kötelezőnek, a külvilág felé pedig képviselendőnek tart, az alábbiak a 2. fejezetben megfogalmazottak szerint:

1. Tisztetség a tudományos célok és a kutatási szándékok ismertetésében, a tudományos módszerek, eljárásmodok és megalapozott értelmezések szabatos bemutatásában, továbbá az eredmények alkalmazásában rejlő lehetőségek, veszélyek és jogosnak tekinthető igények világossá tételében.

2. Megbízhatóság a kutatás végzésében, az adatok rögzítésében és tárolásában, továbbá az adatok közlésében. A gondatlanság és a figyelmetlenség kiküszöbölése. Teljes körű beszámolás a kutatás kivitelezéséről és eredményeiről.

3. Objektivitás: az értelmezések és a következtetések levonása kizárólag tényeken vagy elfogulatlan és logikus bizonyításon alapulhat, valamint olyan adatokon, amelyek helyessége legalább elméleti szinten ellenőrizhető.

4. Pártatlanság és függetlenség bármely érdekelt féltől vagy csoportérdektől, ideológiai vagy politikai nyomásyakorlótól, gazdasági vagy pénzügyi befolyástól.

5. Nyitottság az eredmények más kutatókkal történő megbeszélésekor és az eredmények publikálása során, hozzájárulva a közös tudáskincs gyarapításához. A nyitottság feltételezi a tudományos közleményben közzétett eredményeket alátámasztó adatok nyilvánosságát és hozzáférhetőségét minden érdeklődő kutató és a közvélemény számára. Ezt az alapelvet indokolt esetben korlátozhatják a kutatás jellegéből adódó speciális szempontok (iparjogvédelem, személyiségi jogok védelme stb.). Korlátozott a nyitottság a folyamatban lévő kutatások során is.

6. Gondosság a kutatásban részt vevőket és annak tárgyait illetően, legyenek azok emberek, kísérleti állatok, a környezet vagy a kultúra termékei. Az embereken és állatokon végzett vizsgálatok mindig a többnyire jogszabályokban is rögzített eljárásokon, tiszteletlen és figyelmességen kell hogy alapuljanak.

7. Elfogulatlanság a mások munkájának bemutatásában, a referenciák megadásában. A kutató kollégák szakmai integritását tiszteletben kell tartani, eredményeiket becsületesen kell kezelni.

8. Felelősség az eljövendő tudományos nemzedékek iránt: A fiatal kutatók irányítása, oktatása különös figyelmet és az etikai normák közvetítését és fokozott tiszteletben tartását követeli meg.

9. Önzetlen és elfogulatlan részvétel a tudományos közéletben: a bírálati folyamatokban, a tudományos testületek és a bizottságok munkájában.

K. HORVÁTH ZSOLT

THIS SIDE OF PARADISE

A társadalmi képzelet kronotoposzai a Mészga családban

És ha figyelembe vesszük azt is, hogy a mese mint forma a vágyvilág megformázása, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a mese lényegében a saját kalandja annak, aki átéli: aki költötte, aki elmondja, aki hallgatja. Aki a mesét átéli, azonosítja magát a hőisével, különben a vágyvilágnak nem volna jelentősége, élmény-súlya.

HONTI JÁNOS

■ 1. A magyarországi közbeszédben általánosan tartja magát az a nézet, hogy 1989 nemcsak a politikai és társadalmi berendezkedés tekintetében jelentett változást, de igen jelentős kulturális átrendeződést is eredményezett. Csakúgy mint az előbbieknél, melynek eredményeit szinte azonnal a saját bőrén tapasztalhatta a posztszocializmusban élő állampolgár, az utóbbi váltásnak is értelemszerűen számtalan következménye lett, ám jóval kevésbé látható módon, s hatásai is inkább a hosszabb időtartamban mutatkoztak meg. Két évtizeddel a rendszerváltás után azonban, mikor az 1989 környékén született gyerekek már felnőttek, adott esetben egyetemre járnak, ez a kulturális értékátrendeződés sokkal jobban kitapintható: egyértelműen hiányoznak a közös kulturális vonatkoztatási pontok. Másképpen fogalmazva, azoknak, akik 1989 előtt szocializálódtak, többé-kevésbé van egy közös kulturális élményviláguk, melyet kisebbrészt az akkori magaskultúra, nagyobb részt pedig a populáris kultúra teremtett meg. Szinte egyre megy, hogy az illető az 1950-es évek elején született, vagy az ebben a tekintetben korszakhatárt jelentő hetvenes évek közepén, mindegy, hogy falun vagy a fővárosban, sőt tulajdonképpen még az is közömbös, hogy milyen társadalmi státuszt töltött be, *A Tenkes kapitánya* vagy *Doktor Bubó* éppúgy hozzátartozott a széles

értelembe vett kultúrájához, mint ahogyan az iskolában el kellett sajátítania Radnóti vagy Petőfi költészetét. Ez a meglepő folytonosság azért maradhatott fenn, mert az akkori Magyar Televízió műsorpolitikájában megnyilvánuló hivatalos műveltségcsökkentés körülbelül három évtizeden keresztül fenntartotta, újratemelte és rutinizálta a tudást; ezért maradhatott fenn egészen 1989-ig szinte meggingathatatlanak tűnően ez a populáris kultúrát illetően csaknem *homonogén* tudásszociológiai környezet. A rendszerváltást követően ez az evidencia felszakadt, de nem azért, mert mondjuk *A Szabó család* című, 1959-től folyamatosan jelentkező rádiósorozatot vagy a *Szomszédok* című teleregényt egyik pillanatról a másikra levette volna a rádió vagy a televízió a műsoráról (ez csak jóval később következett be), hanem azért, mert az akkor felnövekedő nemzedéknek ez a tudásszociológiai milió meglehetősen gyorsasággal érthetlenné és értelmezhetlenné vált.¹

Persze a társadalomtörténeti kutatások sokszor rámutattak már arra, hogy még a gyors és mélyreható ideológiai, társadalmi, politikai változásokat kísérő kulturális váltás sem ismer olyan éles cezúrát, mint amilyennel a jog-, a politika- vagy az intézménytörténet dolgozik, mert egyrészt mindig vannak olyan formák és tartalmak, melyek tovább élnek, másrészt meg, mert a

mindennapjainkat alapjaiban meghatározó kulturális normákat jóval lassabban változtatjuk meg, mint absztrakt jószágokhoz való viszonyunkat. Erre a jelenségre már a háromléptékű történeti időfogalommal dolgozó Fernand Braudel is rámutatott 1949-ben megjelent monográfiájában, s jóllehet időszemlélete sok bírálatot kapott, mégis úttörő maradt abban a tekintetben, ahogyan a történeti idő morfológiáját különböző egymás mellett élő *ritmusaként* gondolta el.² Persze a hosszú időtartamban (*la longue durée*) gondolkodó francia társadalomtörténész elképzeléseihez mérten ugyancsak rövid az a néhány évtizedes időszáv, melyet itt vizsgálunk, annak többszintű morfológiája és ritmusa mégiscsak haszonnal alkalmazható, amennyiben az 1989 előtti és utáni időtápasztalathoz a fentebb kivonatolt tudásszociológiai keretet hozzárendeljük.

Ennek alapja az, hogy – nem számítva 1988–89-et és a világútlevel lehetőségét (melyet honfitársaink túlnyomó többsége maximum Bécsig vett igénybe) – a szocializmus időszakának egyik közös alaptapasztalata az utazás jogától s így a külföldtől való elzártság volt. Ez a társadalmi tény a mindennapok világában – ahogyan az előző részben (*Ex occidente lux*) utaltunk erre – *élményközösséget* hozott létre, melyet megerősített, konszolidált az erre történő utalások (gyakran közhelyek, fordulatok) rendszere. Az „idegenbe szakadt hazánkfia” vagy az erre felelő „ittthon maradtam kalandvágyból” kifejezések az unásig ismertek az ancien régime-ben szocializálódtak számára, ám azt hiszem, még ha szemantikailag érthetők is a később születettek számára, szociokulturális helyi értékük aligha ugyanaz. S jóllehet fentebb ebből az eltérő értékvilágból, szocializációból származó kulturális különbözősége helyeztem a hangsúlyt, illő hangsúlyoznunk, hogy a folytonosság elemei is megtalálhatóak. A Magyar Televízió retróműsorait, ismétléseit nem számítva, melyek jellegükből fakadóan egy életkorilag jól körülírható, idősebb csoportot érnek el, a populáris média – talán egyetlen – nemzedékeken átívelő, máig eleven szelete az – elsősorban a Pannónia Filmstúdióhoz köthető – magyar animációsfilm-gyártás.

Ezt nem néhány szórványos tapasztalatra próbáljuk alapozni, hanem arra az igyekezetre, ahogyan a rendszerváltás után majdnem két évtizeddel újra és újra felmerül Dargay Attila *Vukjának* (Gát György: *A kis Vuk*), Ternovszky Béla *Macskafogójának* (*Macskafogó 2.*) vagy éppen a Nepp–Ternovszky-duó *Mézga családjának* újraalkotása. Bármilyen formát (folytatás, remake stb.) is öltön egy évtizedekkel korábban született mű felélesztése, az a mai, piaci körülmények között jelentős befektetést igényel, így maguk a gyártók és az alkotók is emiatt érdekeltek abban, hogy törekvéseik anyagi és erkölcsi megtérülését felmérjék.³ A szándék, a befektetés ténye – az anyagi sikertől függetlenül – tehát önmagában is árulkodó arra nézve, hogy az alkotók mit gondolnak folytathatóknak, felélelhetőnek, újra felhasználhatónak egy letűnt korszak, a szocializmus népszerű kultúrájából. Erre a rendszerváltás után elsősorban a két háború közötti népszerű filmek remake-jei (*Meseautó*, *Két szoknya, egy nadrág*, *Hyppolit*, *a lakáj*) szolgáltak például, ám sem színvonaluk, sem sikerességük nem igazolta létjogosultságukat a kortárs kultúra közegében. Az esztétikai minőségtől persze nem függetlenül, de kultúratudományi értelemben egy remake sikeressége vagy sikertelensége éppen arról tanúskodik, hogy az adott mű komplex környezete (története, értékvilága, szereplői) mennyire tud illeszkedni a politikai, társadalmi környezet változását követően a kulturális emlékezet kánonjához. Beláthatjuk, hogy egy olyan komplex (gazdasági, politikai, ideológiai, társadalmi, kulturális) változás esetében, mint amilyen az 1989-es rendszerváltás volt, ez korántsem egyszerű feladat.

2. Az előző részben szoltunk róla, hogy a megváltozó tájékoztatás- és szórakoztatáspolitikai elveknek megfelelően milyen centrális helyzetbe került a (televíziós) népszerű kultúra, s ezek közül minden bizonnyal kiemelkedik a Pannónia Filmstúdió által gyártott animációs filmek sora. Ezek közül szigorúan politikai, gazdaságpolitikai értelemben minden bizonnyal a *Magyará-zom a mechanizmust* című rajzfilmsorozat

és benne dr. Agy figurája volt a legérdeke-
sebb, amely az 1968-tól elindított új gazda-
sági mechanizmus egyes jellegzetességeit,
jelentőségét mutatta be tíz részen ke-
resztül.⁴ A Pannónia animációs produkció-
it – nyilván több, itt nem részletezendő ok-
ból – ugyanis már a korszakban „európai
színpontjának” emlegették, jóllehet a stú-
dióon belül csak 1968-tól alkottak önálló
egységet Rajz- és Bábfilm Főosztály néven
– ez tulajdonképpen a bővülés időszaka. A
létszám fokozatosan nőtt, az 1968-as 100
főről tíz év alatt körülbelül 300 főre, így ki-
alakulhatott egy az alkotáshoz szükséges,
mind anyagi, mind szellemi tekintetben
megfelelő műhely.⁵ Bacsó Zoltán operatőr
ezt úgy fogalmazta meg, hogy amikor 1967
márciusában a Pannóniába érkezett, még
egy leharcolt, feltehetően a háború előttről
ott maradt technikai apparátussal kezdett
dolgozni, ám néhány éven belül korszerű
kamerákat szerzett be a stúdió, s ennek
egyik betanulási szakasza az ekkoriban in-
duló Mészga család volt. „1967–68-ban in-
dult meg egy nagyszabású fejlesztési folya-
mat – mondja Bacsó –, akkor kezdtünk dol-
gozni a Mészgán. A sorozatfilmek arra na-
gyon jók voltak, hogy az ember olyan ma-
nuális gyakorlatot szerzett, ami később el-
engedhetetlen volt. A Mészgánál például
120 méter is lejött egy nap alatt a gépről. És
három műszakban dolgoztunk.”⁶ A szó-
rakoztatáspolitikai irányváltás kedvező
volt a Pannónia számára is, mivel a – ko-
rábban a műfajtól némiképp idegenkedő –
Magyar Televíziótól is kapott fix megbíza-
tást. E megállapodás első darabja a Mészga
család első szériája volt 1968–1970-ben. A
finanszírozás azonban csak az első 4 rész
elkészítéséhez volt elegendő, ám a Mészgát
Budapesten megtekintő francia producer,
Georges de la Grandier-nak annyira meg-
tetszett az ötletes, több műfajt keverő csa-
ládi sorozat, hogy biztosította a gyártót a
franciaországi forgalmazásról, s előleggel
pótolta a gyártáshoz szükséges összeget.⁷ A
Mészga család sikere épp abban rejlett, hogy
a családtörténeten keresztül több nemze-
déket is elért, pont úgy, ahogyan a megbí-
zást adó Matolcsy György stúdióvezető an-
nak idején megálmodta.

A gyártás és a készítés körülményein
vagy a família bohókás karakterein túl azon-
ban érdemes szemügyre venni a családot
magát és társadalmi státusát is. Rigó Béla
utal is arra, hogy a Mészga család nem az
ideáltipikusnak megálmodott szocialista
család volt, amennyiben a Mészga Aladár
szájába adott kései vallomás így hangzik:
„apám lehetett volna munkás, anyám pa-
raszt, akik gyermekeikből dolgozó értelmi-
ségit kívánnak nevelni. Akkoriban »egyéb«
kategóriás származással nehezen tanul-
hattam volna tovább, és még örülhettem
volna, hogy úrhatnám anyám miatt nem
dugnak »osztályidegen« kategóriába.”⁸ Ez
meglepő, a Mészga család néhány éve megie-
lent utószava azonban jelentősen félreérti
mind a család társadalmi helyzetét, mind az
azt ölelő ideológiai környezetet, amennyi-
ben Mészgáképpenséggel a konszolidációt
és a kádári társadalmi kiegyezést jelenítik
meg. A nevéből következően dzsentricsa-
ládból származó feleség, leánynevén
Rezovits Paula, valamint a bérelszámoló kis-
értelmiségi Mészga Géza ugyanis a „tisztes
szegénységben” élő, ám mindig többre vá-
gyó keresztény kispolgári családot képvisel-
lik. A társadalmi és városi térben elhelyezve
ugyanakkor a *Vakáción a Mészga család* nyi-
tójelenetéből arra lehet következtetni, hogy
a VII. kerületi (ámbátor fiktív) Ökörcsíny ut-
ca – a templom teret uraló környezetéből
következtethetően – valahol a Rózsák tere
környékén, kőhajításnyra a századforduló-
tól a kiségzisztenciák lakhelyeként számon
tartott ún. Csikágóban található.⁹ Kicsit
sommásan fogalmazva: a Mészga család egy
letűnt, a szocializmus időszakában anakro-
nisztikus kort jelenít meg, amit egy fiktív,
Mészga Géza nevében íródó, valójában
Romhányi József által jegyzett önéletrajz
egyértelműen ki is mond: példaképének a
két háború közötti időszak csetlő-botló kis-
pogárának Kabos Gyula által szeretettel-
gúnnyal megjelenített figuráját tartja.¹⁰ Ez-
zel csak az a probléma, hogy ha a médiában
megjelent szimbolikus társadalompoliti-
ka felől nézzük, akkor – szemben a Szabó
családdal – a Mészgáképpenséggel a család vol-
tak, mely a kihívásoknak megfelel. Kelemen
Tibor tanulmánya is érezteti ezt, mondván

„a megszokott tömegkommunikációs (rádiós és televíziós családi sorozatok) elvárásoknak megfelelően olyan alapkiindulást kell keresni, amelyet a legtöbb ember el tud fogadni”.¹¹ Vajon az 1960-as évek végén – a rádiós *Szabó család* angyalföldi Lapály utcájával szemben – mennyiben felelt meg a VII. kerületi Mézga család ennek a szimbolikus térbeli és társadalmi konszenzusnak?

Azt vélelmezzük, hogy az alkotók éppenséggel ellenpélda gyanánt teremtették meg Mézgaékat, mert ha jobban belegondolunk, történetük, kalandjaik inkább arra szolgálnak például, hogy miképpen nem állják meg a helyüket a *saját idejükben és helyükön* – ezért van okvetlenül szükség egy azon *túli* világra. Nepp, Romhányi és Ternovszky így a humorban találta meg azt a közeget, melyben egy ilyen atipikus családról beszélni lehet, ugyanakkor – ahogy a Kelemen-tanulmány is rámutat – a szatírárt kerülni akarták, hogy ne legyen bántó az imaginárius család és a valós befogadó között kialakított viszony. A gyerekek „nevelletlensége” hasonló fogás volt, nem akartak mintagyerekeket, hanem – ahogyan Romhányi ki is mondja – „a káröröm közismert jóézését szerettük volna táplálni a szívükben”.¹² A família anakronisztikusságát az is emfatikussá teszi, hogy a sorozat három folyama (*Üzenet a jövőből*, *Mézga Aladár különös kalandjai*, *Vakáció a Mézga családdal*) közül egyik sem a valós térben és időben megfogalmazott Magyarországon játszódik. Az 1970. január 11-én, vasárnap, főműsoridőben, az *Esti mese* után és a *Híradó* előtt, fél 8-kor sugározott *Üzenet a jövőből* ugyan mindig egy élethű, kortárs problémából indul ki, de a megoldást mindig a jövő technológiai világképe nyújtja. A második folyam végképp elrugaszkodott a realitástól, s az alkotók az akkoriban már kedvelt sci-fi műfajhoz közelítettek az 1973. január 7-én, vasárnap, 18 óra 10 perckor bemutatott *Mézga Aladár különös kalandjaival*. Mint a Kiricsi Zoltán által jegyzett cikk megjegyzi, Nepp és Ternovszky közvéleménykutatást végeztek a Magyar Televízióval azt feltárandó, hogy ki a család legnépszerűbb tagja; így esett választásuk Aladárra és Blökre, valamint a sorozat gyors kiégesét

elkerülő: a tudományos-fantasztikus műfajra.¹³ Bár nem volt rossz az új széria forgatása, az 1977–78-ban forgatásnak induló harmadik folyamban ismét az egész családé lett a főszerep, valamint még egy módosítás: az alkotók visszahelyezték a valós térbe és időbe a szünet történetét – de nem Magyarországra. Mindhárom folyam sajátossága tehát, hogy térben és időben elvonatkoztat a mindenkori jelen evidenciájától, másképpen fogalmazva: a kortárs Magyarország terétől és idejétől eloldott – bahtyini értelemben vett – kronotoposzokat alkalmaz, s ezzel fontos művelési területet nyit meg a társadalmi képzelet elemzése számára.¹⁴ A képzelet, az imagináció emfatikus jelenléte, valamint a kortárs Magyarország homogén tér-idejének megbontása szimptomatikus tehát a sorozatban, s akaratlanul az egyik oldalon affirmatív, a másik oldalon kritikai szemléletet hordoz. Az ideológiát és az utópiát a kulturális képzelet két közvetítőjeként értelmező Paul Ricœur fogalmaz úgy, hogy az adott rendszer legitimitásának szempontjából mindkettőnek van pozitív és negatív oldala, mellyel lényegében a rendszer strukturális feszültségeire rezonálnak.¹⁵ Úgy véljük, hogy az utazás szabadsága híján az idegenység, a külföld tapasztalata ilyen strukturális, gyakorlatilag az egész magyar társadalomra érvényes probléma volt, így ugyancsak hasznosnak tűnhet ebből a szempontból elemeznünk a Mézga családot. Most már csak az a kérdés, mit rejt a reprezentáció?

3. Számunkra a legtöbbet mondó, legizgalmasabb értelmezési terepnek a fikciós történetészövést és a korabeli valóságot (annak sztereotípiáit, elképzeléseit, hiteit stb.) leginkább ötvöző a harmadik folyam, az 1980. június 15-én bemutatott *Vakáción a Mézga család* ígérkezik. E sorozat legfontosabb sajátossága a kronotoposzhoz képesti emberábrázolás, amennyiben az útra kelő szereplők *nem eleve* rendelkeznek jó vagy rossz tulajdonságokkal, vagyis nincs önazonosságuk, hanem a helyszín és a történet alakulásának függvényében változik jellemábrázolásuk. A sztori fejlődése pedig maga az illúzió, pontosabban fogalmazva a Nyu-

gatról, a gazdagságról, a jólétről alkotott előzetes elképzelések dinamikus rendszerében alakul; így válik például a család hol ellenségévé, hol kényszerű segítőjévé, hol barátjává – az amúgy az első sorozatból már ismert – Máriss szomszéd, akiről – mily szimpotomatikus – csak az utolsó részben derül ki, hogy keresztneve Ottokár.

A történet kezdőpontja egy Ausztráliából érkezett meghívólevél, melyben a feleség, Paula első udvarlója, az azóta külföldön élő Huffnágel Pisti meghívja az egész családot, s szándéka komolyságát bizonyítandó öt darab jegyet is küld a családnak. Mézgaék a történetben nem törődnek azzal, vajon kiutazhatnak-e, másképpen fogalmazva, kapnak-e útlevelet családostul a távoli Ausztráliába, az animációs film „evidenciaként” kezeli a szabad utazás jogát. Már az úti cél megválasztása is roppant árulkodó, amennyiben nem valamelyik baráti szocialista országba igyekeznek, hanem a – geopolitikai értelemben – Nyugatnak számító Ausztráliába. „Nincs ingyen ajándék”, juttatja eszünkbe a javak szimbolikus körforgásáról és a reciprocitásról szóló Marcel Mauss-i tétel a történet morális záradéka. A család utazásával „fizet” naivitásáért és hiszékenységeért, mivel az ajándékjegyet fedezetlen csekkel ellentételező Huffnágel az első pillanattól cserbenhagyja a családot, s azok az Antarktison, Dél- és Észak-Amerikán, Ázsián és Afrikán keresztül érkeznek vissza az utolsó részben Európába, majd végül Budapestre – a „Pisti” által kifosztott lakásaikba.¹⁶ Míg Maussnál és később Bataille-nél a mondanivaló centrumában az anyagi javak feltétlen uralma alóli szabadulás és az eldologiasodás tagadása áll, addig a *Vakáción a Mézga család* éppen a végtelenségig eldologiasodott, az anyagi javak hajszolására szűkülő társadalmi képzeletet ostorozza, mely még a legemibb emberi kapcsolatokat (barátság, szomszédság) is megmérgezi.¹⁷

Ebben az értelemben a történet egy fordított Bildungsroman, Mézgaéknek gyakorlatilag semmilyen tapasztalati tény nem volt elég annak belátásához, hogy távoli barátjuk az első pillanattól átveri őket, mindvégig mennek utána, s szinte minden alkalommal hisznek neki. A következtetést, a történet-

hez tapadó morális szentenciát mindvégig nem látják be, a formszervező – az occidentalizmus jegyében fogant – illúzió megtevesztő ereje a végsőkig büvkörében tartja őket. A történet tehát nem más, mint a – Huffnágel Pistiben testet öltő – *illúzió* különböző kronotoposzokban való *üldözése*. Huffnágel ebben az értelemben valóban megszemélyesíti azt: emberi szem nem láthatja, nem közelítheti meg, és nem is érheti el. Negatív értelemben a *Vakáción a Mézga család* rokonítható a – Bahtyin által is a fókuszpontba helyezett – antik görög regénnyel, pontosabban annak egyik típusával, a próbatétel alapuló kalandregénnyel is, amelyben az idegen világban kóborló hősnek az erényesség, a hűség, a nemesség próbáit kell kiállni. Nos, Mézgaék egyetlen ilyen kihívásnak sem felelnek meg, elárulják, becsapják, átverik egymást Márissal; ha segítenek, akkor is pusztán érdekből teszik. Géza, a férj, mint fentebb utaltunk rá, tipikus antihős, nemhogy a feleségét és a családját nem tudja megmenteni, de még önmagát is állandóan bajba sodorja.

A görög regényről írja Bahtyin, hogy „világa absztraktnak idegen, méghozzá minden porcikájában idegen, mert sehol sem világítja be a hazai világ képe”, a hős így a szó legszorosabb értelmében bolyong. S „ezért ebben a világban – folytatja ugyanott – semmi nem korlátozza a véletlen abszolút hatalmát, s ez az oka, hogy benne oly hihetetlen gyorsan és könnyedén követik egymást az emberrablások, a menekülések, a fogságok és a kiszabadulások, a tetszhalál, a feltámadás és egyéb kalandok”.¹⁸ Bármilyen különösnek is tetszik első ránézésre, Bahtyin a görög regény világára vonatkoztatott, idézett példái egytől egyig igazak a Mézga családra is, mind az idegenség, mind a véletlennek kiszolgáltatott kalandok (emberrablás, 5. és 6. rész; menekülés, fogság, kiszabadulás – szinte minden részben; tetszhalál, feltámadás, 9. rész) tekintetében. Mi lehet ennek a mélyebb oka? Minden bizonnyal az a morfológiai – utóbb Lévi-Strauss gondolkodása nyomán általánosabb elméletté fejlesztetve – strukturális analógia, mely a történetzővés *mintáiban* jelentkezik, s mely – mint a korai formalista és strukturalista mese,

folklor- és mítosz kutatások kimutatták – tér-
től és időtől függetlenül, különböző variáci-
ók formájában vissza-visszatérő formakin-
cse az emberi kultúrának. Vagyis a kérdés
nem annyira műfaji, vagyis hogy minek te-
kintsük az adott epikus alkotást (regény, me-
se, mítosz, legenda, saga stb.), mint inkább
a történetészövés elemeire, összetételére és
mélyebb formaszervező elveire vonatkozta-
tott. „A mítosz lényege – fogalmaz a francia
etnológus – nem a stílusában, se nem az el-
beszélés mikéntjében, se nem a mondattan-
ban, hanem magában a benne elmesélt *tör-
ténethet* van. A mítosz nyelvezet; ám olyan
nyelvezet, amely igen magas szinten műkö-
dik, s ahol az értelemnek sikerül, ha *mond-
hatjuk így, felszállnia* arról a nyelvi alapról,
amelyen először gurulni kezdett.”¹⁹ Már
Kerényi Károly rámutatott, hogy a mítosz
szó alapjelentése önmagában nem sokat
mond, Homérosznál a tett ellentétét jelenti;
„a benne – a beszélésben – tanúsított ügye-
séget szembehelyezik a tettekben [...] való
ügyességgel.”²⁰ Egyszerűbben fogalmazva,
mondja Kerényi, az egyik ember „ékes sza-
vakkal arat győzelmet, a másik pedig –
dárdával”;²¹ utóbb a *müthosz* a *logosszal*
áll szemben, tudniillik az „első puszta elbe-
szélés, bizonyítás nélkül, nyílt elismerésé-
vel annak, hogy nem feltétlenül érvényes.
A másik lehet ugyan szintén elbeszélés,
lényegében azonban mégis érvelés,
megokolás.”²² Lényegében már Kerényi gör-
ög mitológia-értelmezésénél találkoztunk
azzal a felfogással, hogy voltaképpen a sza-
bad, empirikus igazolást nem igénylő törté-
netszövést nevezi mítosznak,²³ s innen tá-
gítja tovább Lévi-Strauss komparatív, struk-
turalista szemlélete oda, hogy egy állandó
struktúrával bíró narratív társadalmi funk-
cióként értelmezi, mely szerinte a modern
politikai ideológiák működési mechaniz-
musára hasonlít leginkább.²⁴

E gondolatmenetet csak oda szerettük
volna kifuttatni, hogy bennünket ebben az
esszében kevésbé érdekel a *Vakáción a Méz-
ga család* műfajának meghatározása (hiszen
az animációs film ebben az értelemben a ké-
szítés technikájára vonatkozik), mint in-
kább annak a szerkezetileg meglévő elbeszé-
lő egységeknek, funkcióknak, tulajdonképpen

„mitémának” a feltárása, mely téren és időn
kívül megtalálja analógiáit. Persze nem ér-
dektelen az alkotók, itt elsősorban is
Romhányi József intenciója, amely szerint a
Mézga család voltaképpen *mese*, mely több
életkori befogadói szinten megtalálja közön-
ségét – ezt hivatott szolgálni az első és a har-
madik folyamiban az egész család jelenléte,
tudniillik hogy a képernyő előtt ki-ki megta-
lálja a saját karakterét. (Ez az indíttatás a
pannóniai művek esetében művészi straté-
gia volt, talán a *Dr. Bubó*-sorozat aiszóposzi
és La Fontaine-i igénnyel megfogalmazott
bölcsségei voltak csak nehezebben követ-
hetők a gyerekek számára.) Szándéka tá-
volról sem megalapozatlan, hiszen ahogyan
Honti János már 1937-ben megfogalmazta,
„ha a mese világa a való világ korrigálása,
akkor a mesének az az előfeltétele, hogy *van
mit* korrigálni. Így tartja a mese a kapcsola-
tot a való világgal [...]. A mese azzal kezdő-
dik, és a meseélmény pillanata azzal áll be,
hogy a mesehallgató érzi az ellentétet a való
világ és a mese világa között.”²⁵ A Mézga
esetében ez a feltétel maradéktalanul telje-
sül; csak a harmadik epizódnál maradvra,
a meseszöveg már a kezdet kezdetén – mint
fentebb rámutattunk – eloldódik a realitás-
tól, s a további részek is előszeretettel alkal-
maznak ilyen effektusokat. A mese egyik
legfontosabb jellegzetessége kell hogy le-
gyen a szilárd erkölcsi világrend megfogal-
mazása, s annak a különböző kalandok, ne-
hézségek általi helyreállítás. Ebben ugyan
hasonlít más műfajokhoz (például a legen-
dához), ám annyiban el is tér tőle, hogy a
mese világában emfaticusan meg kell jelen-
nie az emberi alázatosságnak, mivel az em-
ber, a hős kiszolgáltatottja a világrend jóin-
dulatának, mely alaphelyzetben nem kifeje-
zetten jótékony vele szemben.²⁶ Így hangsú-
lyosan *külső segítségre* utalt. A jelen idejű
médiafolklor olyan darabjában, mint a *Vaká-
ción a Mézga család*, e támogatás nem érkez-
het, mondjuk, istenektől, itt a véletlen révén
odasodródott helyiek, bennszülöttek nyújt-
hatnak segédkezet, vagy vethetnek gáncot –
ám e viszonyban már kifejeződik az utas és a
helyi társadalom viszonya.²⁷ De hogyan lehet
érintkezni velük, ha – Márist nem számítva –
senki sem beszél idegen nyelvet?

Visszakanyarodva a Bahtyin kapcsán is felvetődött idegenség kérdésköréhez, a különböző kronotopozokban azt a kommunikáció lehetetlenségének centrumba állításával folyamatosan újratermeli a sorozat meseszövege, mégpedig annak legtriviálisabb formájával, a nyelvtudás hiányával. Számátalan helyzetkomikum épül a nyelvi félreértésekre: például a repülőn véletlenül megrendelt 8 db vizski („ – milyen ügyes az a lány, egyszerre mennyi poharat visz ki” – „oh, whiskey” – „semmit le nem ejt” – „oh, eight”) vagy az Egyesült Államokban elrabolt egymillió dollárt rejtő bőrönd elrablása után Paula „genszter, bummm-bummm” kifejezésekkel magyarázza el a történeteket az amúgy segítőkész rendőröknek. Ez a nyelvi és kifejezésbéli képtelenség ugyanakkor méltatlan, alárendelt, infantilis helyzetbe hozza Mézgaékat, növelve ezzel az idegenség taszító tapasztalatát, ugyanakkor a család mindezért mindig rá is szorul Máris szomszédra vagy a külföldön élő magyarokra. Az előbbi, ugyancsak alárendelt viszonyról részben már szóltunk, ám érdemes alaposabban szemügyre venni az utóbbit, vagyis az „idegenbe szakadt magyarok” mítoszát és reprezentációját. Huffnágelen túl ugyanis számtalan sokatmondó karakterjeggel látják el az alkotók a család útjába került külföldön élő magyarokat. Az első figura Szamek, Huffnágel csendestársa Ausztráliában, akinek borostás, elhanyagolt kinézete, valamint az a tény, hogy a Práter utcából, vagyis Budapest kevéssé elegáns VIII. kerületéből érkezett, már sejteti, hogy kétes egzisztenciával találták magukat szembe. Szamek ráadásul semmit sem segít, sőt alkalomadtán rájuk is szabadítja két vérébét. A második, még Ausztráliában játszó-dó részben futnak össze egy szintén kétes kinézetű férfivel, aki a strandon cápának öltözve riogatja a fürdőzőket, hogy a kabinos korai zárórát csinálhasson. Bővebbet róla sem tudunk meg, mindössze annyit még, hogy „apáca voltam Márianosztrán”, ami minden bizonnyal az ottani börtönre utal. Dél-Amerikában a maffiózók között tűnik fel egy honfitárs, aki viccesen úgy mutatkozik be, hogy „váci cellatársai X. Priusznak hívták, mert pápai születésű”; azaz megint

egy szökött vagy szabadult bűnöző. Az Egyesült Államokban pedig Púpos Billel találkoznak, aki saját bevallása szerint 1932-ben már majdnem villamosszékre került, vagyis a rovott múlt, hovatovább a büntetett előélet itt is magáért beszél. Afrikában egy magyar orvos siet a segítségükre, aki a kivétel kedvéért a felesége elől menekült el ott-honról, ám Marseille-be már megint csak egy menekült magyar vámtiszt segítségével tudnak belőgni, aki saját bevallása szerint szintén nem a „főkapun” érkezett Franciaországba. A külföldre szakadt magyar reprezentációja tehát alapvetően és eléggé egyöntetűen *negatív*, már-már azt sugallja a sorozat, hogy minden idegenben élő magyar bűnöző volt, s az országhatáron való átkelés egyben egy morális határ átlépését is jelentette. (E kérdéskörre a következő két részben fogunk bővebben kitérni.)

Ha megpróbáljuk összefogni e szálakat, jól láthatjuk, hogy a *Vakáción a Mézga család* ugyancsak erős állításokat fogalmaz meg az idegenségről és „a” határon (értsd: a Falon, a Vasfüggönyön) túli életéről s mindazokról, akik innen oda telepedtek, vagyis a hidegháború *másik* társadalmi-politikai rendszerét választották. A két világrend közötti küzdelmet tehát nem valamiféle absztrakt ideológiái, politikai küzdelemként jeleníti meg a sorozat, hanem *morális* természetűnek tételezi fel. Egyfelől amellet érvel, hogy a Nyugathoz automatikusan társított gazdagság és a jólét fogalma látszólagos, valójában vagy tisztességtelen úton szerezhető komoly vagyon (Púpos Bill), vagy egyáltalán nem létezik, csak illúzió (Huffnágel). Másfelől éles bírálattal illeti a korabeli magyar társadalom azon részét, s ezt jeleníti meg voltaképpen az atipikus, butácska Mézga család, mely a reflektálatlan occidentalizmus bűvöletében nem ismeri fel a „haza édességét”. Elismeri, hogy ez az élet nem túlzottan gazdag errefelé, ám ezzel szembeállítja a biztonság, az igazságosság és az egyenlőség fogalmait. Amíg a *Vakáción a Mézga család* leszámol egy eutópiával, mely a Nyugatot eszményi helynek feltételezi, addig bizonyos értelemben ideologikussá is válik. Ricœur kapcsán fentebb már utaltunk rá, hogy az *ideológiának* mint a társadalmi és

kulturális képzelet egyik prizmájának vannak negatív és pozitív oldalai. A marxi értelemben torzít, mert nem hitelesen adja vissza a valóságot (az ideológia „bő, sűrűn redőzött lepel”, mely eltakar – mondja Paul Veyne²⁸), hanem érdekektől átitatva, s ezzel hamis tudatot eredményez. Ám Clifford Geertz ezzel azt állítja szembe, hogy a valóságról szóló, trópusokkal átitatott szimbolikus beszéd értelmet ad a körülöttünk lévő kusza világ tapasztalatának, vagyis funkcióját tekintve integratív. Ricœur javaslata a kettő kombinációja, Max Weber uralom (*Herrschaft*) fogalmának beépítésével.²⁹ „Az ideológia megpróbálja biztosítani a legitimitás iránti igény és a legitimitásba vetett hit integrációját, de ezt azáltal próbálja elérni, hogy igazolja a hatalom fennálló rendszerét. A weberi legitimitás-fogalmat értelmezve te-

hát felfedhető az ideológia harmadik, közvetítő szerepe is. Az ideológia legitimációs funkciója az összekötő kapocs az ideológia mint torzítás marxista fogalma és az ideológia Geertznél talált integratív fogalma között.”³⁰ Azonban ne legyünk igazságtalanok: mert ami az egyik oldalon a rendszer legitimációja, az a másik oldalon hozzájárulhat a társadalom szimbolikus formáiban kapott magyarázatokkal a feszültségek enyhítéséhez, s ezzel utat mutathat a zárt rendszer morális túléléséhez. Korántsem valószínűtlen, hogy a *Vakáción a Mészga család* világgépének végkicsengése az, hogy a szocialista Magyarország még tisztességesével is jobb hely, mint a világ bármely másik zuga, ám ez az ajánlat azt is magában foglalja, hogy van, lehetséges tisztességes élet az Éden innenső oldalán is.

■ JEGYZETEK

1. Lásd Antalóczy Tímea: Szomszédok közt. Szappanoperák az ezredforduló Magyarországn. PrintX Budavár – Médiautató Alapítvány – Antenna Könyvek, Bp., 2006 és Voloncs Laura: Rólunk szól. A Szabó család mint a kádári Magyarország kordokumentuma. Médiautató, 2010 tavasz.
2. Lásd Fernand Braudel: A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. Akadémiai – Osiris, Bp., 1996. I. kötet, 4–5. Bírálathoz a teljesség igénye nélkül lásd Jacques Le Goff: Le changement dans la continuité. Espaces Temps 1986. 34–35. 20–22. és Paul Ricœur: Temps et récit. Tome 1: L’Intrigue et le récit historique. Seuil, Paris, 1985. 363. skk.
3. [szl]: Visszatér a Mészga család. Index (hálózati közlés: <http://index.hu/kultur/media/mezga2951/>) 2005. május 24. (Letöltve: 2010. július 2.)
4. Kalmár Melinda: Az optimalizálás kísérlete. Reformmodell a kultúrában, 1965–1973. In: A hatvanas évek Magyarországon. Tanulmányok. (Szerk. Rainer M. János) 1956-os Intézet, Bp., 2004. 161–197.
5. Kelemen Tibor: A magyar animációs film történetének vázlatja. In: Tanulmányok a magyar animációs filmről. (Szerk. Horányi Özséb – Matolcsy György) Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum, Bp., 1975, különösen 85. és 94. A műhely kivételes minősége több szinten is kitapintható, tudniillik a Pannónia nemcsak a populáris műfaj keretei között számított elsőrangú helynek, de az animációs filmművészet kitűnő szerzői darabjai is innen kerültek ki, itt dolgozott például az utóbbi hónapokban reflektorfénybe került Kovásznai György is. Vele kapcsolatban lásd Iványi-Bitter Brigitta: Kovásznai. Vince, Bp., 2010. Összefoglalóan: Matolcsy György: A magyar animációs filmművészet története. Pannónia Film-, Rajz- és Animációs Stúdió, Bp., 1985. Ugyancsak érdekes, hogy a pesti undergroundhoz tartozó alkotók a rendszerváltást követően önálló folyóiratot indítottak Élesztő címmel, melyben saját, belső történetük is megjelenik: Végh László: Az Aczél-korszak illegális művésze. A mi undergroundunk és avantgárdunk az 1960–70-es években. Élesztő, 1990. október I. évf. 2. lapszámozás nélkül.
6. Dizseri Eszter: Kockáról kockára. A magyar animáció krónikája. 1948–1998. Balassi, Bp., é. n. [1999] 39–40.
7. Dizseri Eszter: i. m. 47.
8. Rigó Béla: A Mészga család. Képernyőképes krónika. Móra Kiadó, Bp., 2008. 3. kiadás, 137.
9. K. Horváth Zsolt: Városi táj és irodalmi képzelet: adalékok a bp.i Csicágó képéhez. In: Thomkasymposion. Ünnepi kötet Thomka Beáta köszöntésére. (Szerk. Kisantal Tamás, Mekis D. János, P. Müller Péter, Szolláth Dávid) Kalligram, Pozsony, 2009. 122–130.
10. Romhányi József: A Mészga család mindent kibír. Önéletrajz mellékelve. Film, Színház, Muzsika, 1970. február 14. 7. sz. 30–31.
11. Kelemen Tibor: i. m. 92.
12. Romhányi József: i. m. 30.
13. Kiricsi Zoltán: Sorozatklasszikusok: a Mészga család. comment.blog.hu (hálózati közlés: http://comment.blog.hu/2009/07/08/sorozatklasszikusok_mezga_csalad_i)
14. Mihail Bahtyin: A tér és az idő a regényben. In: A szó esztétikája. Válogatott tanulmányok. (Szerk. Könczöl Csaba) Gondolat, Bp., 1976. 257–302.

15. Paul Ricœur: L'idéologie et l'utopie. Seuil, Paris, 1997. 16–17. Lásd még Clifford Geertz: Az ideológia mint kulturális rendszer. In: Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások. (Vál. Niedermüller Péter) Osiris, Bp., 2004. 2. javított kiadás, 26–71.
16. Vö. Marcel Mauss: Tanulmány az ajándékról. In: Szociológia és antropológia. Osiris, Bp., 2000. 195–338. Lásd még Mary Douglas: Foreword. No Free Gifts. In: Marcel Mauss: The Gift: the Form and Reason for Exchange in Archaic Societies. Routledge, London, 2002. IX–XXIII.
17. Lásd még Georges Bataille: La Part maudite. Essai d'économie générale. Minuit, Paris, 1967. A barátság és az ajándék összefüggéséhez pedig Berkovits Balázs: A nem viszonzott adomány: Georges Bataille. In: A barátság. (Szerk. Laczkó Sándor – Dékány András) Pro Philosophia Szegediensi – Librarius, Szeged–Kecskemét, 2005.
18. Mihail Bahtyin: i. m., 271.
19. Claude Lévi-Strauss: A mítoszok struktúrája. In: Strukturális antropológia. Osiris, Bp., 2001. I. kötet, 167.
20. Kerényi Károly: Mi a mitológia? In: Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok, 1918–1943. (S. a. r. Komoróczy Géza – Szilágyi János György) Magvető, Bp., 1984. 353.
21. Kerényi Károly: i. m. 353.
22. Kerényi Károly: i. m. 354.
23. A mítosz, mitológia fogalmának, természetének értelmezéstörténete természetesen ennél jóval összetettebb, ezt ismertetni nem célom, nem is tudnám. Fogalomtörténeti metszetben lásd Carlo Ginzburg: Mythe. Distance et mensonge. In: À Distance. Neuf essais sur le point de vue en histoire. Gallimard, Paris, 2001. 37–72.
24. Claude Lévi-Strauss: i. m. 166–167. Ebben persze nem kis szerepe volt V. J. Propp a mese morfológiai sajátosságairól írt könyvének, mely a folklór- és mítoszkutatások módszertanát forradalmasította. A hatás összefoglalásához lásd J. M. Meletyinszkij: A mese strukturális-típológiai kutatása. In: Vlagyimír J. Propp: A mese morfológiája. Osiris, Bp., 1999. 2., jav. kiadás, 155–197.
25. Honti János: A mese világa. Magvető, Bp., 1962. 110.
26. Honti János: i. m. 151.
27. Az ún. „kulturális fordulat” utáni médiaszociológia – elsősorban Durkheim a rítusok szerepére összpontosító etnológiai munkásságán keresztül – egyre hangsúlyosabban nyúl vissza a klasszikus szociálintropológiai, folklorisztikai és etnográfiai módszerekhez, amennyiben a késő modern média működésmódjában is a normaképzést és -bevését, az erkölcsi jó és rossz elválasztását és a rend megerősítésére irányuló törekvéseket fedeznek fel. Magyarul bővebben, gazdag bibliográfiával Császi Lajos: A média rítusai. A kommunikáció neodurkheimi elmélete. MTA – ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Bp., 2002. 60–85.
28. Paul Veyne: Foucault forradalmasítja a történetírást. In: A történelem anyaga. Francia történelemfilozófia a 20. században. (Szerk. Takács Ádám) L'Harmattan – Atelier, Bp., 2004. 157.
29. A „hamis beszéd” és „a hazugság politikai használata” révén Ginzburg is a legitimitációhoz köti a modern állam mítoszigényét, lásd Carlo Ginzburg: i. m. 70–71.
30. Paul Ricœur: Bevezető előadás. Tanulmányok az ideológiáról és az utópiáról. In: Politikai antropológia. (Szerk. Zentai Violetta) Osiris – Láthatatlan Kollégium, Bp., 1997. 123.

A KRÍZISKOMMUNIKÁCIÓ AMERIKAI ELLENPÉLDÁJA

■ Életünk meghatározó részévé vált a környezetünkért és a társadalomért vállalt felelősségünk. A nonprofit szervezetek, környezetvédelmi egyesületek és számos vállalat elengedhetetlen feladatként értelmezi a globális felmelegedés és a környezeti károk eleni tevékenységet. Az elmúlt néhány évtized során ez a fajta megnyilvánulás a társadalomban érezhető változást eredményezett: egyre tudatosabban próbálunk figyelni környezetünkre, igénnyé vált az is, hogy hasonló megnyilvánulást várunk el szűkebb – és most már tágabb – környezetünkől is. Ezzel

a folyamattal egy időben az üzleti szféra is fokozatosan figyelni kezdett arra, hogy részint neveljen, részint pedig megfeleljen ezeknek az elvárásoknak. A versenyszféra ezzel párhuzamosan nyomást gyakorol a cégekre, hiszen az ismertség, valamint az ügyfélkör növelésének egyik alapelemévé vált a felelős vállalatként való működés, amely értelemszerűen egyfajta követelményként csapódott le a vállalati kommunikáció szempontjából. Így az eddig ismert és használt közkapcsolati eszközök közé hangsúlyosan bekerült a vállalati felelősségvállalás (VTF,

Corporate Social Responsibility – CSR) is. Az új trend eredményeként világszerte több vállalat honlapján megjelent egy új CSR menüpont, amely a szervezet ilyen jellegű megvalósításainak gyűjteménye.

Ezek az olykor látszattervékenységek egy *Journal of Consumer Affairs* által 2005-ben közölt tanulmány szerint¹ a vállalatok megítélésében és a vásárlások tekintetében a környezeti felelősségvállalás szignifikánsan befolyásolta a vizsgálatban részt vevő felnőttek vásárlási kedvét. A kutatás során a másik változó a termékek és szolgáltatások árának csökkentése volt, amelyek azonban kisebb mértékben növelték a vásárlások arányát. A tanulmányban a szerző kitér arra is, hogy a VTF és a bevételek közti kapcsolatot vizsgáló felmérések jelentős része² rávilágított arra, hogy a társadalmi felelősségvállalás nem föltétlenül eredményes, illetve hatása csak hosszú távon észlelhető. Ezzel együtt azonban kijelenthetjük, hogy a vállalatok profilja jelentős mértékben befolyásolja azt, hogy mennyire indokolt a VTF megjelenése a közkapcsolati eszközök között. Az idei év – de talán nem túlzás kijelenteni, hogy a 21. század – eddigi legnagyobb természeti katasztrófája, a BP (korábbi nevén British Petroleum) olajvállalat által a Mexikói-öbölben okozott olajszennyezés romokba döntötte a cég eddigi felelős imázsát. Ezzel egy időben azonban kérdésessé vált az is, hogy mennyire tekinthető valóban felelősnek egy vállalat, ha ilyen mértékű pusztítást okozhat. Ugyanakkor a tiszta felelősség éppen a vészhelyzetekben tud megnyilvánulni, amely a BP esetében nem válik a vázolt téma iskolapéldájává.

A tények

■ 2010. április 20-án az amerikai parti őrség arról értesítette a hazai és a nemzetközi sajtót, hogy robbanás történt egy a Mexikói-öbölben fölállított Deepwater Horizon fúrótornyon. Két nappal később az olajkitermelő platform a tengerbe süllyedt. Akkor még nem tudtuk, hogy ezzel az Atlanti-óceán egyik legnagyobb környezeti katasztrófájával kell megküzdenie a világnak. A platformot a houstoni székhelyű Transocean nevű vállalat üzemeltette, amely emellett több

mint száz hasonló kitermelő egységet tart fenn. A kialakult helyzeten ugyan mit sem változtat, ám mégis érdemes megjegyezni, hogy a hírek, elemzések ennek ellenére elősorsban az európai cég felelősségét hangsúlyozták. A tragédia előtt egy kisebb robbanás már figyelmeztette a munkásokat, de a jelzést senki sem vette komolyan. Április végén még biztatóak voltak a helyszíni jelentések, valamint a kárelhárítási munkába bevont szakemberek nyilatkozatai. Ahogy teltek a napok, és ezzel párhuzamosan egyre csak nőtt az olajfolt mérete, a médiaüzenetek tartalma is erőteljes eltéréseket mutatott. Országtól és médiapolitikától függően jelentős eltérések jelentek meg a környezeti tragédiával kapcsolatos híradások hangnemében, érvrendszerében és megközelítésmódjában.

A BP kríziskommunikációja

■ 2009 szeptemberében még arról értesültünk, hogy a houstoni régióban amúgy is piacvezető brit olajtársaság újabb olajmezőt talált. A környezetvédők negatívan és aggódva fogadták a hírt, hiszen a térségben rengeteg platform működik, amelyek folyamatos veszélyforrást jelentenek a környezet élővilágára. Idén februárban szintén a cég által kiadott sajtóközleményből kiderült, hogy a BP a tavalyi év utolsó negyedében 20 százalékkal növelte bevételeit az előző év hasonló periódusához képest, így azok elérték a 73 milliárd dollárt.³ Mindeközben a szervezet honlapján folyamatosan követhetőek voltak az olajkitermelést enyhíteni próbáló törekvésekről szóló riportok, beszámolók.

Az Article 13 nevű brit cég számos vállalati felelősségvállalás-elemzést készített a világ nagyobb szervezeteinek tevékenységéről. A British Petroleum az Article 13 szerint⁴ szerteágazó VTF-akciókat szervezett, így bekerült a világ első 350 olyan cége közé, amelyek számára kiemelten fontos a tevékenységükből fakadó károk lehető legnagyobb mértékű enyhítése. 1990-es jelentésében a cég húszéves tervei közt szerepelt a kitermelés és az eladott termékek által előidézett üvegházhatást előidéző gáz 10 százalékkal való csökkentése, amelyet már 2001-ben teljesítettek. Emellett figyeltek ar-

ra is, hogy a vállalat szél- és napenergia-hasznosítással foglalkozó kutatásokat támogasson, és szorgalmazza a harmadik világ országaiban a mihamarabbi villamosenergia-ellátás megoldását. Érdekes módon a termelés helyszínei természetes állapotának megőrzése nem szerepel egyik jelentésben sem. Egy komolyan gondolt vállalati felelősségvállalás-projektben az ilyen jellegű tevékenységnek teljes mértékben helye van, hiszen ez az egyik leglátványosabb lehetőség egy szervezet közkapcsolati projektjeinek nyomon követésére.

Briliáns PR helyett szakszerűtlen lépések

■ Az olajfúró torony elsüllyedésének pontos oka máig tisztázatlan. Egyes források szerint túl mélyre fúrtak, a rendszerből hiányzott egy elzárócsap, és az egyik betonudugó sem zárt megfelelően.

A pontos okot homály fedi, azonban számos szerkesztőség megpróbálta feltárni azokat a tényeket, amelyek segíthetnek értelmezni a kialakult helyzetet. A *The New York Times* május 20-i címlapján megjelent írásban 9 millió 540 ezer literre becsülték a tengerbe ömlő napi olajmennyiséget. A sorra kudarcot valló megoldási próbálkozások tehát hetekkel a katasztrófa után is a cég és a munkálatokat végző szakemberek tehetetlenségét bizonyították, és mindeközben az olajfolt elérte a szárazföldet is, a Louisiana állambeli mocsaras vidék volt az első áldozat. Ezzel egy időben a környezetvédő csoportok arra kérték a BP-t, ismertessék a szennyezéssel kapcsolatos valós adatokat.

A szervezet és az amerikai parti őrség május végén egymást megerősítve nyilatkozta, hogy sikerült betömni az olajkút nyílását. A bejelentéssel párhuzamosan az amerikai elnök is sajtótájékoztatót tartott, amelynek során Obama óvatosabban fogalmazott: fontos lépésnek, de nem végsőnek nevezte a szivárgás elzárásában a BP erőfeszítéseit. Eközben a CNN élő közvetítést sugárzott a tengerfenékről. A képeken egyértelműen látszott, hogy az olaj továbbra is erős intenzitással ömlött a tengerbe. Érthetetlen, hogy a közkapcsolatokban oly sokszor emlegetett „mindj mondj igazat” sza-

bály miért nem jelent meg a BP kommunikációjában. A több mint egyhónapos katasztrófa-időszak alatt rendkívül esetlen, megtervezetlen lépések jellemezték a brit cég PR-lépéseit. Hiányzott egy jól felkészült kríziskommunikációs csapat és az általa kidolgozott kommunikációs terv, amely nagymértékben segítette volna a vállalatot az imázsát ért negatív hatások csökkentésében.

A szakemberek szerint krízis esetén az első és legfontosabb lépés a találgatások és valótlan állítások elkerülését megelőző hivatalos nyilatkozatok mihamarabbi közzététele és ezt követően az érintettek folyamatos és megfelelő szintű tájékoztatása a média révén.⁹ A kielégítő mértékű informálás mindenképpen hiteles, valós adatokkal kell hogy történjen. Noha a kríziskommunikáció alapvetően a megelőzést szolgálja, az esetek többségében mégis helyzetmegoldó funkciójában nyilvánul meg. Ez azt jelenti, hogy a tervezés, valamint a folyamatos monitoringtevékenység nem elegendő megoldás a szervezet kommunikációs igényeinek kielégítésére.

A nagy ellenség: a tényfeltáró újságírás

■ Romániában elfeledett sajtóműfajként kezelik a tényfeltáró újságírást. Ez a megálapítás a romániai magyar sajtóra is áll, amennyiben a „vélemény-műfajok dömpingje” még mindig háttérbe szorítja a jövőépítő tényfeltárást. Ezért gondolom, hogy a mintaértékű külföldi – elsősorban amerikai – példák nálunk is nagyobb figyelmet és mélyebb elemzést érdemelnek.

A legismertebb eset a Watergate-botrány kirobbantása volt. A Pulitzer-díjjal is jutalmazott írások mély nyomokat hagytak az amerikai társadalomban. Nem véletlen, hogy a *nola.com* és munkatársuk, Sheri Fink a Katrina hurrikán utáni helyzetet elemző cikksorozatának köszönhetően a New Orleans-i szerkesztőség is a figyelem középpontjába került. Rendkívüliségét elsősorban annak köszönheti, hogy a hagyományos felületet kiegészítették az online fórumokon és blogokon folyamatos, szinte azonnali tájékoztatással. A 2005-ös természeti katasztrófa ismertté tette a szerkesztőséget, ugyanakkor

komoly feladatot állított az újságírók elé: a közönség elvárásainak nehezebb volt megfelelni egy ilyen jelentős díj után.

A 2010-es olajszennyezés újabb témalehetőséget jelentett a New Orleans-i szerkesztőség számára. Kihasználva az internet adta lehetőségeket, valamint a téma jellegét, kitűnően tájékoztatták az olvasókat a Mexikói-öbölben történekről. A blogszerűen szerkesztett oldal folyamatosan élő közvetítést sugárzott a tengerfenékről, így a katasztrófaelhárítási tevékenység menete, a munkálatok különböző fázisai folyamatosan ellenőrizhetőek voltak az interneten. A több száz cikk, tudósítás, riport és rövid, blogbejegyzészerű írás révén könnyedén követhetővé vált a brit olajvállalat kommunikációja és a valóság közti szignifikáns különbség érzékelése. Míg a vállalat közleményeiben arról tájékoztatott, hogy teljes mértékben uralják a tenger mélyén kialakult helyzetet, az élő képek ennek ellenkezőjét mutatták: hetekig ömlő nyers kőolaj és az eredménytelen megoldási próbálkozások, a szervezet által kiadott sajtóközlemények, interjúk és beszélgetések cáfolták a BP által elmondottakat.

A *nola.com*-on megjelent fotósorozatok egyértelműen bizonyították, hogy a BP kríziskommunikációja nem valós információkra épült.⁶ A vállalat kommunikációs stratégiája sokkal inkább a „plasztikázott valóságnak” is nevezhető elvet követte: csupán részinformációkat közöltek a katasztrófa mértékéről, téves adatokat adtak meg a naponta tengerbe ömlő olaj mennyiségéről is. Nemrég pedig az internetes közösség lebukatta a brit céget. Kiderült ugyanis, hogy a BP egyik fotósa szignifikáns változtatások után jelentette meg a katasztrófa helyszínén készült képeket.⁷ A külső nyomás hatására Scott Dean, a cég szóvivője a CNN amerikai hírtelevízióban ismerte el a trükköt.

Az eddigi adatok szerint két képről van szó. Az egyik a brit cég szakemberei monitorokon követik az öbölben kialakult helyzetet. Az eredeti képen két képernyőn nem volt semmi sem látható, a harmadik pedig nem működött. A másik manipulált fényképen egy helikopter köröz a tenger, a szennyezett terület fölött. Kiderült, hogy az

eredeti fényképen a helikopter egy hajó fedélzetén állt. Az amúgy is érzékeny helyzetet a BP kommunikációs osztályának sikerült súlyosbítani azzal, hogy átlátható, szakembernek egyáltalán nem nevezhető magyarázatokkal próbálták menteni a helyzetet. Az eset után a BP hivatalos online fényképalbumából törölték az említett fotókat, viszont a negatív sajtóviszhangot már nem tudták megfelelően a pozitív imázs javára fordítani.

Ezzel szinte párhuzamosan fény derült a brit olajcég egy másik taktikai lépésére is.⁸ Az olajkatasztrófával kapcsolatos hirdetéseket vásároltak azzal a céllal, hogy a Mexikói öbölben történt környezetpusztításra rákereső internet-felhasználók ne a különböző hírportálok és egyéb oldalak tartalmait olvassák el először, hanem a BP saját írásait. A keresőmarketingnek ez az egyik legnagyobb előnye, hiszen így könnyedén irányíthatóvá válik a világhálón tájékozódó egyén. A cég lépésének előzményét az jelentette, hogy több korábbi kutatás is bizonyította: a két legismertebb internetes kereső, a Google és a Yahoo esetében is a felhasználtók általában csak az első oldalon megjelenő találatokat nézik meg. Ezért hatalmas feladatot jelent a világhálón megjelenő szervezetek számára, hogy a különböző keresőkön, amikor valaki a cég nevére vagy az olajkatasztrófa kifejezésre keresett rá, akkor elsőként a brit cég honlapja jelent meg. Számos más kifejezést is megvett a vállalat annak érdekében, hogy – amint Tody Odone szóvivő fogalmazott – az érdeklődők hiteles információkhoz jussanak a kárelhárítási műveletekről. A PR-fogás mindenképpen értékelendő lépés volt a vállalat részéről, azonban vélhetően nem sokat segített a brit cég imázs-törésének megoldásában. Talán nem túlzás azt állítani, hogy éppen az ellenkezőjét érte el ezzel a lépéssel a BP, hiszen a nagymértékű médiafigyelem és az általános negatív közhangulat miatt néhány ehhez hasonló taktikai lépés nem képes önmagában változtatni a helyzeten jól kidolgozott kommunikációs terv és stratégia nélkül.

A közelmúltban több szervezet kríziskommunikációja is igazolta, hogy sokkal tudatosabban kell váratlan, egy vállalat életé-

ben rendkívül kellemetlen periódusokra számítani és alaposan fölkészülni, hiszen a tragédia után nincs már idő tervet kidolgozni és azzal párhuzamosan a megoldási lehetőségeket életbe ültetni. Ezek az események a média számára egyértelműen csemegét jelentenek, és a hiteles tájékoztatás érdekében igyekeznek minden szálon elindulni.

A romániai magyar tényfeltáró újságírás egyelőre nem jelent a *nola.com* tartalmaihoz hasonló veszélyt a hazai szervezetek számára, azonban a megfelelő minőségű kommunikáció által a vállalatoknak mindenképpen érdemes lesz nagyobb odafigyeléssel kezelniük az esetleges krízishelyzeteket.

Zörgő Noémi

■ JEGYZETEK

1. D. J. Webbs: WEBB, D. J. (2005), The effects of corporate social responsibility and price on consumer responses. In: Journal of Consumer Affairs <http://www.allbusiness.com/sector-92-public-administration/administration/1183444-1.html> – 2010. 06. 05.
2. J. D. Margolis – J. P. Walsch: (2001) People and Profits? The Search for a Link between a Company's Social and Financial Performance. In: Webb (2005).
3. Nagyot nőtt a BP nyeresége. http://index.hu/gazdasag/blog/2010/02/02/nagyot_nott_a_bp_nyeresege/ – 2010. 06. 07.
4. CSR Best Practice – BP, http://www.article13.com/A13_ContentList.asp?strAction=GetPublication&PNID=940 – 2010. 06. 07.
5. D. Newson (1993): This is PR – The Realities of Public Relations. Wadsworth Publishing Company, Belmont; K. Fearn-Banks (2007): Crisis Communications – A Casebook Approach. Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey; W. T. Combs (2007): Crisis Management and Communications. Institut for Public Relations.
6. Newsom (1994), Fearn-Banks (2009), Coombs (2007) <http://topics.nola.com/tag/oil-spill-gulf-of-mexico-2010/photos.html> – 2010.07.12.
7. Kínos! Photoshopozta a fotókat a BP, http://www.hirado.hu/Hirek/2010/07/23/13/Kinos_Photoshopozta_a_fotokat_a_BP.aspx - 2010. 07.23
8. A BP hirdetésekét vásárolt a keresőkben, http://index.hu/tech/2010/06/06/a_bp_kifejezeseket_vasarolt_keresokban/ – 2010. 07.23.

EGYED PÉTER

TITKOS TÖRTÉNELEM ÉS FÁRADT FORRADALOM

*Ez hát az én országom?
Az én népem?
Ez, ez az ide-oda lökődő,
megfakult sokaság?*

CSOÓRI SÁNDOR: EZ HÁT AZ ÉN ORSZÁGOM?

■ Csoóri Sándor esszégyűjteményeinek sorában kiemelt hely illeti a *Nappali holdat*, hiszen nemcsak egy hosszúra nyúlt írói korszakot zár le az életében, hanem egy hosszúra nyúlt történelmit is: a negyvenhat évig tartó szovjet hódoltság korszakát – amint az *Előszó* bevezető soraiban megfogalmazza. Nagy a horizont, a történelem ama legnagyobb kerete tűnik fel, amelyet titokban tartott nemcsak a kor hivatalos történetírása, de amelyről oly keveset tudunk mind a mai napig. Illetve van egy tudásunk róla: a népi emlékezeté, amely a szovjet jelenlét, a ki nem fejezhető rettenet arculatát rajzolja be minden érintett családba, hiszen jó, ha a frontátvonulással érintettek „megúszták” a lovak elzabrálásával és az általános kifosztással, és amint egyik versében írja, nem maradtak ott a kis véres bugyogók. Félelmetes vizionárius versében emblematikusan foglalja össze a korszak központjának a *valóságát*: „Ajtók nyílnak ki előttem újra, / s nagy, szürke termeken lépkedek át. / Ismerős minden: a küszöb, a csillár / s a történelmi freskók is ismerősek. / De a zugokban itt-ott letördelt / kezek rémlenek, poros vattalólámpák / s kifakult vér a padlón. // Te árva Isten, a metszett / kristálypoharakból törpe hóhérok / ittak itt is; vedelték a vodkát éveken át, és énekelték a rekedt malachimnuszokat vörösödve.” (*Bolyongás egy hajdani pártházban*) A rekedt malachimnuszokat éneklő elvtársak a magyar népnek az a fele volt, aki tudatlan, de bűnös szövetségben kiszolgált a szovjet

rendszert, ők voltak a *kiszolgálók*. (Ez a nevük boldogabb országok történetírásában és a magyarénál olykor sokkal kegyetlenebb népi leszámolásában.)

Titkos történet, amelynek a jelenléte Csoóri *magyar történetének* alapképleteit is írja, és ennek még nagyobb súlyt ad az, hogy a hódoltság korának nevezi, annak a mintájára, ahogyan a török hódoltság képzetével társítjuk a százötven évig tartó magyar központi állami lét hiányát, a társadalmat alapelemeiben szétbomlasztó korszakot. Hangsúlyozza azt is, hogy a fél évszázadig tartó hódoltságnak minden jelképes pillanatát is látta. Ennek a korszaknak a valósága csak 1956 októberének–novemberének néhány hetében feslett fel, amikor a magyar politikai akarat és ami talán még ennél is fontosabb volt, a magyar társadalmi akarat (Munkástanácsok, Nagybudapesti Munkástanács!) ismét felírta a politikai égboltra a követendő irányt. Volt azonban a második világháború utáni magyar történelemnek is egy olyan pillanata, amelyről úgy tűnt, hogy a kibontakozás pillanata lehet: 1946. Bibó István is úgy vélte *Értelmiség és szakszerűség* című tanulmányában, hogy a népi gyökerű magyar értelmiség elindulhat egy saját, szabad úton – némi szkeptikus felhanggal: aligha van másik útja –, amelyen csak egy dolgot nem tehet, nem folytathatja a két világháború közötti korszak kurzusát, amelynek egészével (!) kapcsolatban Bibónak abszolúte nem voltak illúziói. Ilyen illúziótlan szomorúsággal ballag Bibó István, kezében a

krumplisszatyórral az őt megidéző szépséges Csoóri-versben (*Láttam arcodat*).

Bizonyos, hogy ezzel a történelmi vízióval a magyar irodalomnak ez a kiválósága szinte egyedülálló horizontot és követendő irányt jelöl ki a magyar történelemhez közelítő szakemberek számára is. Csoóri merészen értelmez, nem ódzkodik attól, hogy összefoglaljon és értékeljen – hányan merik ezt megtenni, még a történész szakírók közül is? –, és ez annak is köszönhető, hogy klasszikusan világos filozófiai alapokhoz nyúl, a késői modernitás értelmezéskísérleteiben szinte megkerülhetetlen szerzőkhöz. Például John Stuart Mill híres tanulmányára (*On Liberty*) hivatkozik: „Minden kor annak mértékében vált jelentékennyé az utókor számára, hogy mekkora volt benne a mozgáster.” (*Karácsonyi beszélgetés Alföldy Jenővel*) Nemcsak szabadsághiányos tehát ez a korszak, hanem *folytonossághiányos* is, fontos koncept, rimel Ady *örök újrakezdésével* vagy a sokszor idézett Nietzsche híres toposzával. Hiszen az utolsó harminc év is miről tud beszámolni? „Legkevésbé a folytonosságról. Az erkölcsi és történelmi láncolat áthúzódsásáról negyvenöt utánra. Utolsó kísérletünk, 1956, már csak főpróba-forradalom lehetett. Sejtjeiben, mozgásában kísértetiesen megmutatkozott a múlt hajdani kirobbanásainak genetikai öröksége, de gyors lezajlásába már a történelem kritikája is beleszervült: kész, vége, láttuk magunkat együtt tömegként, nemzetként, látott bennünket a világ, de a további előadások elmaradnak. Valami újnak kell jönnie, új dramaturgiának, új stílusnak, ha életben akarunk maradni.” (*A nemzet mi vagyunk I.*) Vélhetnénk, hogy ez a kis szkeptikus összefoglalás csak azért van, mert a történelem nagy dramaturgiájában ez az epizód oly keveset eredményezett, s kevés vigasz, hogy a szabadságszeretet nagy emléktárában fényes betűkkel van beírva (hivatalos emléknapp ez az Amerikai Egyesült Államokban is). Ennél fontosabb az, hogy a nemzetről szóló diskurzusban Csoóri megjeleníti az egyetlen lehetséges álláspontot, ami a nemzetkritikáé. Affirmatív állításokat ugyanis csak az tehet, aki képes a kritikára, ez a perspektíva biztosítja az erkölcsi álláspont legitimitását.

Csoóri Sándor egy pillanatig sem a független gondolkodó, szaktörténész stb. szempontjából viszonyul a nemzethez (nem pusztán a nemzeti kérdéshez), hanem a nemzethez tartozás alanyi jogán, olyan emberként és íróként, aki elől – sok esetben abszolút szándékossággal – fedték el a nemzet valóságát is. Elsősorban megismerési kérdés megint a nemzet, mint annak idején a népi írók programjainak a korában. Kimondja, hogy „az utóbbi harminc évben a nemzet teremtő gondolatok nélkül maradt”. Bátorság kell egy ilyen kijelentéshez, hiszen hányan érezhetik magukat találva általa? És e nélkül a bátorság nélkül nem lehet alanyi jogon kifejteni azt a szöveget, amelyben a mai magyar lakosság találkozik a nemzethez tartozás kérdésével, amely világkérdéssé változott, hiszen köztudomásúlag nincs e golyóbisnak egy sarka, ahol magyar emberek ne lennének. Itt megint szembe kell mennünk az ideológiai kérdéssel, hiszen a nemzeti problematikát a 20. században több minden sajátította ki és marginalizálta, a totalitárius ideológiák elsősorban. Nem kevésbé hatékonyan a *proletár internacionalizmus* ideológiájában, amely egy osztályhoz, a munkásosztályhoz kapcsolta a *szolidaritás* gondolatát, és ezzel felülírta azt a több évszázados – olykor persze nagyon is hipotetikus – elképzelést, hogy a nemzet tagjai is szolidarisak lehetnének egymással. Enélkül viszont valóban nincs megmaradás, hiszen erőfeszítésre, az erő megsokszorozására csak a nagyobb közösségek képesek. Jól tudta ezt már Platón, Arisztotelész és az athéni vitézek fölött emlékbeszédet tartó Periklész is. Az *elfedettségből* kell tehát életre hozni ismét a nemzetet (hogy ne éljünk a nemzetről szóló diskurzus *politically correct* és semleges formulájával), amely tehát megismerési és teremtési kérdés. A vállalkozás azért hatalmas és szinte reménytelen, mert a tárgy szegül ellen az akaratnak: „De hogyan számíthat teremtő gondolatokra az ember egy olyan országban, ahol a magunk megismerésének a szándéka – kihívás? Vagy ahol, szinte negyedszázadig bűn a határainkon kívül élő és a világban szétszórt magyarság ügyét létkérdésként összekötni a nemzetével. Nacionalizmus – vágták rá még

a fájdalomra is. Egy állam működött Magyarországon a nemzet helyén. S a nép helyett a lakosság.” (A *nemzet mi vagyunk I.*) Hajszálpontos látélet: minden önmegismerési kísérlet ilyen értelemben merénylet a hivatalos és hivatalosan üres állami szimboliztika, az uralkodó tematika ellen, mert az önazonosság kérdését veti fel, azt, hogy valóban azok vagyunk-e, akinek ábrázolnak, megmutatnak?! És most hadd hivatkozzak itt csak Berkovits György remek szociográfiai látéleteire: *Világváros határában* (1976), *Terepszemle* (1980) – *mondta Gabes – magyarárzta Gy. Bence* (1982), amelyek egy nemzedék látásmódját befolyásolták, sikerrel.

A nagy program, amely Csoóri nyolcvanas évekbeli szemléletmódjának mintegy az összefoglalása, az, hogy miként lehet a nemzetről újra érvényesen gondolkodni, újra instituálni, újratemeteni azt. Nyilvánvalóan csak kísérletről lehet szó, ezt minden ember csak megkísérelheti, de a koncentrált erőfeszítés többre vezethet. Ennek az alapállásnak vannak személyi feltételei: egy, a szó jó értelmében vállalt messianizmus, amelyről maga is beszél. Hogyan is ne vállalhatná valaki a messianizmust, ha a sokak gondját vállalja? Ady magatartása ez. Ehhez társul egy sajátos személyes írói attitűd is, amely nagyon is otthonos a magyar kultúrában, magyar művelődésben: a nemzet „bevállalása”, a nemzet írói képviselése. Csoóri Sándor ilyen értelemben Illyés Gyula írói magatartását vállalja tudatosan is, választja – jól lehet, mint nyilatkozta, írói pályája eshetett volna közelebb a Mészöly Miklóshoz vagy a Nemes Nagy Ágneséhez is, *de ez így alakult*. Nagyon merész dolog ezt be is vállalni, Csoóri Sándornak még sikerült, volt, aki nagyot, emlékeztetést bukott vele. De az, hogy neki sikerült – és e sorok írójának személyes véleménye is ez –, annak a hatalmas munkának és nagyszerű írói teljesítménynek tudható be, amely kivétel nélkül minden műfajban megmutatta, hogy milyen mélyen elkötelezett népének és nemzetének, valamint hogy írói eszközeivel legitim szószólója annak. *És annak is tartják.*¹ Alig hiszem, hogy a közeljövőben valakivel kapcsolatban még le lehet írni ezeket a szavakat, és ez talán nem csak a posztmodern kor fragmentu-

mokat, rész-embereket és rész-közösségeket preferáló magatartásmintáinak tudható be. (Mintegy: „kissé oda is tartoznék ehhez a nemzethez, kissé nem is, kissé városi is vagyok, kissé falusi is, kissé valóságos vagyok, de többnyire virtuális.”) Ő maga is elfogadja, hogy vannak olyan személyiségek, akik a nemzet opcióit a leginkább tudják kifejezni, hogy tehát lehetséges ez, vannak „meghallói a törvényeknek”, de ugyanilyen erővel tudja a népi emlékezet is beleírni a maga történelmi tapasztalatát. „Ahogy időnként meg-esik, hogy egy nemzet legbensőbb gondolatait két-három képviselője tudja csak kifejezni hitelesen s teljes érvénnyel, előfordulhat az is, hogy az országglakók egy része olyasmit él át a nemzet helyett vagy a nemzet nevében, ami kitörölhetetlen tanulság marad a »közös tudatban«. Azt hiszem, kevésbé értenék meg, mi magyarok, ezt a széldületes, de irgalom nélküli századot, ha hadifoglyaink – katonák és összefogdosott civilek – nem járták volna meg a szovjet légerek pokoli kálváriáját, amely minden bibliai s ördögi képzeletet fölülmúlt.” (*Szögesdrót a tudatban*) Tegyük hozzá, nemcsak a képzeletet, hanem az abszurdot is felülmúló abszurd volt. *A légerek népének* egyik történetében Örkény István azt meséli el, hogy egy éjszakai kísérletét (vizelesről van szó, a barakkon kívül, ami csak abban az esetben engedélyezett, ha a foglyok egymás kezét fogva sorban állnak kifelé) csak úgy tudja túlélni, hogy a puskát ráfogó őr kérdésére – mit keres ott, így? – azt válaszolja, hogy várja a villamost. Teremtéssel még az abszurd abszurdját is túl lehet élni – és ez az a dolog, amelyet aztán a látéletet megfogalmazó Csoóri a leginkább hiányol az utóbbi harminc év magyar életéből-történelméből.

Mindehhez járul egy stilisztikai változás is, amely a hetvenes évek esszéitől a nyolcvanas években írottakat megkülönbözteti: Csoóri egyre inkább belemerül a konkrétumokba, a történet-történeteket (még a kimondottan politikai eseményeket is) közvetlen közelből idézi, *szereplő*, aminek az a jellemzője, hogy a történet és esemény maga a tanulság, és a hitelességet nem a moralizáló távlat, hanem az eseményközvetlenség biztosítja. Ilyen például az a helyzetle-

írás, amelyben a Budapestre került magyar kisiúcskák a magyar nyelvű feliratokat olvassák: „Cukrászda! Óra- és ékszerüzlet! Virágbolt! Húsbolt! Patyolat! Behajtani tilos!” Olvassák örvendezve, és afelett riadoznak, hogy mikor fogynak el a feliratok. Nyilvánvaló, hogy ennek a kis részletnek a dramatismusát az biztosítja, hogy magyar gyerekek találkoznak magyar feliratokkal. Akkor pedig hol van a normalitás? Az ilyen és ehhez hasonló részleteknek a frappériájával Ady élt a publicisztikájában, a személyes percepció, látás, hallás nemcsak a korhűség élménytöbbletét jelenti mint fontos írói nyersanyagot, hanem annak a bizonyos belevettségnek, *odaadásnak* – *ego involvement* – a személyességi hitelét biztosítja. Ez a történelem alulról és belülről. Ezt a helyzetet aztán a politikai opciók, a politizálás mentén a legnehezebb képviselni.

Ha valaki a nemzeti gondolattal foglalkozik, akkor ezen a pályán előbb vagy utóbb beleütközik a szubsztanciális meghatározások bővületébe, a nemzeti tipológiákba. Hányan akarták megválaszolni azt, hogy mi a magyar karakter, míg nem aztán Hamvas Béla kitört a bűvös körből azzal, hogy *hányféle* magyar karakter van. Mert ennek a kérdésnek a csapdája mindig az, hogy ki nem magyar, kinek nincs magyar karaktere, és így tovább. Mondjuk azt, hogy a két világháború közötti nemzetkarakterológiákat az katalizálta, hogy sok volt a sérülés és kevés a reális gazdasági-társadalmi teljesítmény? Nem csak magyar elméleti opció ez: a román kultúra szélsőségeiben (Nae Ionescu, Nichifor Crainic), de legnagyobb teljesítményeiben (Emil Cioran, Mircea Vulcănescu, Lucian Blaga) is munkált az a vágy, hogy felmutassa a román lélek – misztikus, metafizikus – karakterét. *Ugyanakkor* oly kevés nemzeti projekt született: Németh László *kertmagyarországa* és Petre Țuțea félig ismeretlenségben maradt projektjei: *A nemzeti forradalom tervezete* és *A Nemzeti reform és együttműködés*. Baj lett volna a teremő gondolat? Avagy az egyszemélyes projekteket végképp anakronisztikusnak kell tekintenünk? Csoóri azonban nem a nemzeti karakter ügyes-bajos kérdéseivel kezdett el

foglalkozni, hanem inkább a diagnózis lehetőségéül használta a diskurzustípust. És ismét csak visszaért az alapvető összefüggéshez: szabadság nélkül nincs kezdeményezés, nincs teremtés. Az alapösszefüggésben ugyanakkor meglátta a maga kényszerpályáját is: „Ilyen körülmények között nem csoda, ha a mi a magyar?-kérdésre az emberből akkor, két évvel ezelőtt, noszogatas nélkül is ömlött volna a válasz. A türelmetlenség és a kritika. Hogy miért éppen ezek, azért, mert Magyarország utolsó harminc esztendejében [az esszé datálása 1989] talán semmit se vettek el olyan durván tőlünk, mint legalapvetőbb emberi képességünket: a kezdeményező erőt. Pörébben szólva: egyetlenegyszer se lehettünk szabadon cselekvő részei sorsunknak. Bármibe kezdtünk, néhány önfeledt mozdulat után kemény falakba ütköztünk rögtön. S így érthető, hogy ösztöneinkbe évtizedeken át szinte csak a sérelem és a kritika indulata vésődött bele. A cselekvő ember ugyanis – épp mert szabad – első sorban önmagával elégedetlen. A nem cselekvő viszont mindig a környezetével. Engem, mint író is, ez az együgyű buta korlátozás sodort kezdetől fogva a politikai ellenállás irányába. Politizálni, persze, még a legjobb pillanatában is csak úgy politizálhattott az ember, mint Deák Ferencbe oltott Rózsa Sándor.” (*Mi a magyar, ma?*) Ebben az esszében halhatatlan szavak hangzanak el a magyar *fáradt forradalomról* (a cseh *bársonyos*, a román *véres*, a magyar *fáradt*). Csoóri itt habozás nélkül leszögezi, hogy vállalta a politikai ellenállást, politizálást, a politizáló író szerepkörét, amelynek a buta szabadságkorlátozás volt a fő oka. (A „Deák Ferencbe oltott Rózsa Sándor mint politikus” metaforáján el lehet gondolkodni.) Sokszor említi – főleg a kulturális hatalomgyakorlás technikái, például a cenzorkérdés kapcsán –, hogy a magyarországi kommunista hatalom lágy is tudott lenni és emígy félrevezető. Ennek azonban soha nem kellett volna elfednie azt, hogy a politikai hatalom tekintetében a szovjet típusú kommunista hatalom volt mindig is legközvetlenebbül brutális eszközökkel bánó hatalomgyakorlási mód a késői modernitásban, és ami még fontosabb, a hatalomnak ezt a fel-

fogását örökítették át a posztkommunista államok elitjei. Eszerint, amennyiben hatalom van, minden van, a hatalom mindent megold és a többi. Húsz évnél kellett elteltie ahhoz, hogy rádöbbenjenek – de el ne fogadják –, hogy szakértelem nélkül sem megy, hogy a politikai eliteknek egyszer majd meg kell kötniük a történelmi kompromisszumokat a szakmai elitekkel. A kilencvenes évek elejének országos politikájában részt venni, arra hatást gyakorolni számos értelmiségi számára azért volt abszolút illúzió – még ha ideig-óráig választott képviselők is lehettek –, mert nem ismerték fel a posztkommunista hatalom és hatalomgyakorlás természetét. Marginalizálódtak, csatlódtak, a politika által megfertőzve és elhagyottan visszavonultak szakmáikhoz.

„Jobb lett volna magamat lánggal / etetnem s nem politikával – / Hozsánna, rózsák, ti nagyfejű / virág-kutyák s hozsánna, tetűk!” A *hozsánna, rózsák* tömör sorai összefoglalnak, meghatároznak egy lelkiállapotot is: 1990. július elsejével kezdődően Csoóri Sándor is végre sikerrel kivonja magát a politika, politizálás bűvköréből, s visszatér az irodalomhoz. Elszabadul Budapestről, ki az esztergomi dombok közé, és kedvenc témáival foglalatkosodik, naplót is ír erről. Akik Csoóri írói életművét jól ismerik, valóban tudják, hogy a kedvenc, mindig ihlető témákról van szó, Balassi, Zrínyi és a nyelvben élő, átmentett nemzet. Mellesleg azt is megírja, hogy mi volt a politika halálos hívása, és sokszor visszatér az utóbbi évtized magyarországi politikai mintáira: közbeszédben, cselekedetekben. De már röpködnek a lepkék, s a kedélyen átsejlik az egykor oly édes természet mindent gyógyító ereje, a szemnek oly kedves látások-látomások. Július negyedikén, szerdán írja: „Süt a nap, mint egy Jordán-közeli édenkertben. A Börzsöny fedetlenül maradt sziklai izzanak, akár a kemencebelső kenyérsütéskor. Ha egy fecske szalmaszálát ejtene rájuk, a szalma azonnal összepörkölődne és megfeketedne.” Szinte vers, szinte a Csoóri-féle természetlira ismerős, összefogó képi építkezése, amely aztán szinte mindig valamely tragikus sejtelen felé hajlik, annak a bevezetője. Heidegger metafora-filozófiájáról is beszél, az-

tán visszatér Che Guevara egy szokatlan álomban, amelyben Che egy szakadt katonaingben menetel a tömegben, és senki nem ismeri föl. (Ez is régi téma: emlékezzünk a híres versre, *Che Guevara búcsúja!*) Aztán hosszasan érdekesítően ír a Che Guevara-dramáról, eszelős szépfiúnak nevezve azt, akit kétszer is testközelből látott, s akinek a naplóját is olvasta. Mígnem a *július tizenegyedikre, szerdai naplójegyzetben* rátér arra a témára, amely az 1990-es esztendő egyik emlékezetes értelmiségi összecsapásává torzult, egy elfajult zsidó–magyar vitává² – avagy pontosabban: eldurvult magyar közéleti vitává –, amelynek egyik következménye volt a magyar közélet és részben az intézményi viszonyok újabb cezúrája és a magyar művelődési élet számos fontos szereplője személyes sorsának a megváltozása. A mából visszanézve, szinte hihetetlen energiákat mozgított meg, a *Nappali hold* előszavában jelzi Csoóri, hogy száznyolcvannál több írásban támadták meg miatta. 1990 őszén négy folytatásban közölte a *Hitel* a *Nappali holdat*, mígnem leállították a közlését. Mindenki helyzetben volt, és mindenki érintve érezte magát, és ez ebben az esetben azt az emberi valóságot jelenti, hogy alig akadt valaki, aki a vita tényálladékát az 1990-es évek magyar *politikai valóságától* elvonatkoztatva tudta volna értelmezni. (Annak idején engem is felkértek hozzászólásra, amit azért nem vállaltam, mert egyszerűen felismerem, hogy képtelen lennék áttekinteni az álláspontokat, másrészt a romániai viszonyok mást kértek: a demokráciáról írtunk, és Marosvásárhely véres márciusát, valamint az első két bányászjárás kegyetlen politikai tanulságát igyekeztünk értelmezni. De hát ami késik, nem múlik: nemesebb ez az alkalom, Csoóri Sándor 80 éve.)

Csoóri Sándor életművének fokozatosan és rendszeresen kidolgozott nemzeti tematikája, amely, hangsúlyozzuk: a proletár internacionalizmus által kiszippantott magyar tudat szempontjából szükségszerű és logikus volt, szinte magától vezetett oda, hogy egy adott politikai-kulturális helyzetben vihart arasson. Mondjam, hogy a kortársak nem voltak felkészülve a megújult nemzeti problematika témáiból? Egy régi vitát termé-

szetesen nem lehet abból a szempontból értékelni, hogy kinek volt igaza vagy sem, hanem sokkal inkább abból a szempontból, hogy volt-e tárgya az igazságának. Teoretikusan például igaza volt Radnóti Sándornak abban, hogy Csoóri nem vett figyelembe egy bizonyos megváltozott nemzeti összefüggérendszer, kontextust (amelyben inkább csak a pártpolitikai erővonalak voltak láthatóak, de az még nem, hogy az a bizonyos történelmi munkásosztály például kistuttyant a nemzetből), de aki emlékszik a kilencvenes éveknél a nemzettel kapcsolatos tudományos elképzeléseire, arra is emlékszik, hogy abban is nagyon sok volt a bizonytalanság, mígnem az akkori mérvadó és sokat citált tekintélyek (Isaiah Berlin, Ernest Gellner, Benedict Anderson) szinte egyhangzóan jelentették ki, hogy elképzeléseik semmilyen érvennyel és hatállyal nem bírhatnak már a 21. század szempontjából. Az esszénapló tanúsága szerint Csoóri sértett, defenzív állapotban gondolkodott el azon, hogy a kívülről irányított sugalmazások miatt magyarságán tulajdonképpen miért is kell szégyenkeznie. (Humor is kell, még a vitához is: miért van az, hogy például Karinthy derűs fricskáit, ha fanyar mosollyal is, de „érzi” minden derék magyar?) Nem kézenfekvő az sem a mai olvasó számára, hogy a magyar nemzetről írva a kulturális-etnikai nemzettesteket feltétlenül külön kell megjeleníteni a politikai nemzetet belül. Vállalnunk kell az abban rejlő intellektuális kihívást, hogy a talán legtöbbet citált és támadott megfogalmazásokat idézzük, azzal a megjegyzéssel, hogy minden egyes sorára és szavára elfogult vagy kevésbé elfogult, dühödött vagy egyenesen szomorú vitairatok épültek. „Élnek, miért is ne élne sokan az országban, akik unják az örök magyar sirámot: Mohácsot, Nagymajtényt, Világost, Trianont és még ezer másféle csapást. Lehet is unni őket – ettől persze még nem tűnnek el a megoldhatatlan gondjaink közül. Különös, de addig, amíg a magyarsághoz természetes módon lehetett idomulni – akár beleolvadással, akár szellemi azonosulással –, ezek az öröklött magyar nyavalyák nem zavarták, nem idegesítették – legalábbis érzékelhetően nem – például a századok óta ve-

lünk élő svábokat, cipszereket, sőt még a ki-egyezés óta betelepült zsidóságot sem. Adyt Hatvanyk, Révész, Jászik, Ignotusok állják körül, s képességeik szerint osztozkodnak is gondjaiban. Azt hiszem, talán Ady ideje az az utolsó pillanat, amikor a nemzet kérdései, a magyarság kérdései még átélhető egzisztenciális és történelmi problémaként lobbanhattak föl a zsidóságban. A zsidóság például nemcsak a nyelvet, a nyelvben megüledett fájdalmakat is megtanulta. A Tanácsköztársasággal, a Horthy-korszakkal, de különösen a Vészkorszakkal a szellemi-lelki összeforradás lehetősége megszűnt. Természetesen mindig voltak és lesznek is Szerb Antalok, Radnótiak, Sárközi Györgyök, Vas Istvánok, Harag Györgyök, Orbán Ottók, Konrád Györgyök, Faludy Györgyök és Zala Tamások, de ahogyan manapság egyre határozottabban érződik, fordított asszimilációs törekvések mutatkoznak az országban: a szabadelvű magyar zsidóság kívánja stílusban és gondolatilag »asszimilálni« a magyarságot. Ehhez olyan parlamenti dobbanót ácsolhatott magának, amelyet még nem ácsolhatott soha.” Ez a bekezdésnyi rész zseniális abból a szempontból, hogy minden érintett azonnal benne találja magát, bajos viszont abból a szempontból, hogy okvetlenül az egyik vagy a másik oldalon találja magát. És ez szöveglogikailag van így, nem pedig feltétlenül azért, mert elfogadható lenne (ez a vitatható álláspont), hogy a második világháború után a zsidóságnak a holokauszt után Magyarországon maradt túlélő része feltétlenül disszimilálódott, ami azt jelenti, hogy csak egyéneiben és esetlegesen vesz részt a nemzeti keretekben, kivonja magát a felelős kormányok által meghirdetett nemzetpolitikai célkitűzésekből, nemzeti kultúrából és így tovább. (Végül is, a Kertész Ákosnak címzett érzelmes válaszában Csoóri is sokkal analitikusabban kellett hogy szembenézzen a kérdések tömkelegével.) Szóval egyfelől minél körültekintőbb megfogalmazásokat választunk, annál inkább eltűnik a probléma – amely kétségtelenül megvan –, minél rövidebb kijelentésekben igyekszünk megragadni tárgyunkat, annál inkább kapcsolódhatnak majd hozzá nem kívánt judíciumok. Mert egyszerűen

csak abból a kijelentésből, hogy a magyaroknak és a zsidóknak lehetnek közös megvitatandó problémái, származhat az a megjegyzés, hogy e kijelentés alapja magyarok és zsidók eleve feltételezett és végletes különállása a magyar politikai viszonyokon és politikai történelmen belül. „A Tanácsköztársasággal, a Horthy-korszakkal, de különösen a Vészkorszakkal a szellemi-lelki összefordás lehetősége megszűnt” – állította sommásan Csoóri. Ezzel az álláspontjával azonban koránt sincs egyedül. „*Sorsnemzedékek és nemzedéki sorsok*” (*Zsidó származású írók a modern magyar kultúrában*) című tanulmányában³ Kiss Endre a következőképpen fogalmaz: „A zsidó származású magyar értelmiség új nemzedékei nagy számban váltak résztvevőivé a Tanácsköztársaságnak, miközben Horthy fehérterrorja nemcsak általában fogalmazott meg antiszemita célokat, de minden olyan szellemi és politikai iránnyal is le akart számolni, amelynek a dualista korszaktól kezdve a zsidó származású magyar értelmiség részben kezdeményezője, részben meghatározó követője volt. [...] Amíg ugyanis az 1918 előtti fejlődés kivételesen sikeres és eredményes volt a zsidó származású irodalmárok és értelmiség produktív kibontakoztatásában, addig 1919 után a hivatalos Magyarország számos módon próbálta kiiktatni a magyar zsidósá-

got az állam és a társadalom életéből.” A történelmet továbbra is sok szálon kell megírni, amelyben a „közösségi” történetek, az identitásválasztások és elválások – a viszonytörténet alkalmasint feltáró érdekességűek, és miért ne: okfeltáróak lehetnek. És ennek a történetnek a középpontjában vitán felül a holokausztnak, valamint a hozzá vezető okoknak, illetve következményeknek kell állaniuk mint ama megkerülhetetlen tényeknek, amelyekből a jelenkori magyar zsidóság alapvető opciói és önértelmezése is megérthető. Ilyen értelemben a Csoóri-vitának vannak hasznosítható tanulmányai is.

Lírájának szinte minden sora arról szól, hogy Magyarország otthona tud lenni mindazoknak, akik szeretni akarják és szeretni tudják ezt az országot, és így lelnek otthonra, sőt búvóhelyre is a természetében: „Nem indult el velem hajó / tengeren túlra, új hazákba, / elindulok hát hajó nélkül / tavaszba, télbe, őszbe, nyárba. // Zöld utak és mély földutak, / csapzott faluk, kökényes dombhát, / búvóhelyeim ti lesztek, míg / bűneimet összeírják.” (*Zöld utak és mély földutak*) Megkockázatom: az életmű egyik érvényes, fontos üzenete az lehet, hogy ezt a Balassitól is oly sokat idézett régi szép érzést igen sokunknak újra érdemes lenne megérezni, megtanulni.

■ JEGYZETEK

1. Varga Lajos Márton sokkal konkrétan fogalmaz Népszabadság-beli köszöntő írásában: Csoóri Sándor az utolsó nemzeti költő.
2. A vitát vázlatosan összefoglalja Görömbei András monográfiájában: Csoóri Sándor. Kalligram, Pozsony, 2003. <http://www.pim.hu/object.55E37F3A-EF55-46AE-A7A6-EC1A3A4589E9.ivy>, valamint Márkus Béla: „Egy cikk, egy ország, egy álom”. Kivonatos és hiányos emlékeztető a Csoóri-vita történetéhez. In: *Uő: Démonokkal csatázva*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1996. 31–59. További tájékoztatói lehetőség az antiszemitizmus.hu portálon: <http://www.antiszemitizmus.hu/a+demokracia+vadhajtasai+iii+3.html>
3. A huszadik század befejezetlen mondatai. Déry Tibor és vidéke. Logos Kiadó, Bp., 2008. 23.

CSOÓRI SÁNDOR – KÓNYA-HAMAR SÁNDOR

A JÓNÁSI KÖTELESSÉG LÁZBESZÉDE

Beszélgetésünk háromszorosan rendhagyó.

Rendhagyó egyrészt, mert erre végül is az 1992-es szököév utolsó februári napján került sor, a Holnap és Ady Endre városában, nem messze a százhetvenöt éves Arany Jánost ünneplő Szalontától.

Rendhagyó másrészt, mert Csoóri Sándort, a magyar költészet „rézbaltás szabadlegényét”, az esszé- és közírási bajnokát s legújabbban a magyar politikai élet választófejedelmét régóta szeretnénk megszólaltatni folyóiratunk hasábjain. Hiszen amint már harmadik folyamunk első, 1990. januári számában közölt hatvanadik születésnapjára köszöntőjében írtam: „...tőle tudtuk, hogy a kisebbségi lét mint metafora jelentős mértékben meghatározza a nemzetudatot is, magával hozva az állandó fenyegetettség, az egzisztenciális bizonytalanság és a szükségszerű alulmaradás nyomozó sztereotípiáit. S abban sem kis része van, hogy nem mondtunk le arról, amit nem vesztettünk el, a karamazovi háromságról s emberre ítéltségünk jussáról, a szabadságról. Hogyan maradhatott volna hát a Grúziától Amerikáig vállára vetett erdélyi ereklyeként kapott tarisznyában mindaz, ami immár az erdélyiség gravitációs tér- és időrabságának magyar nyelvű kordokumentuma [...]? S mert úgy áll a szavaiba öltözött igazság, akár hiúzkanadúr szemében a dómi láng, és indulata forrásvízében úgy rugaszkodik az a fénylő gerincű kék alak – ki a lényeg rejtőzködő ragadozója –, hogy a benne rostokoló tér vérzi át idejét az evidencia merénylő pillanatában; és mi a szép szó erkölcsét, az érv és tagolt kifejezés hitét s a megfogható elevenség szeretét kapjuk.”

És rendhagyó végül azért is, mert a Magyarok Világszövetségének, immár két és fél hónapja, jónási kötelességét teljesíthető elnökét is faggathatom.

■ – Kedves Sándor, úgy indítanám ezt a beszélgetést, mint aki maga is tudja, hogy a Szent Hal mindig közbejön, de hát nem felelheti a híres szentírásbeli toposzt (János 8:32), mely szerint: „...megismeritek az igazságot és az igazság szabaddá tesz benneteket.” Mert mi más segítene élni a múltból, ha nem az igazság? És mert tudom, hogy legalább húsz éve magad is ilyen éltető, új igazságok után kutakodsz, elmondanád-e, hogy melyek ezek az új igazságok?

– Hogy mik az új igazságok, azokat az író, azt hiszem, a maga alkotása, írása közben fedezi föl. Nagyon idevág Rilkének egy mondata, aki azt mondja: „Amikor alkotok, igaz vagyok.” Nem akarok kibújni a kérdésed elől, de legtisztábban és legőszintebben ezzel válaszolok. Mert akkor éreztem jól magamat, amikor dolgozhattam. Mindennap valamit fölfedeztem magamnak a környezetemben, a múltban, az irodalomban, és ezek sodró erővé változtak át. S amióta nem tudok dolgozni-írni, azóta egy kicsit rosszkedvű vagyok. De ez magánügyem, mert más tekintetben nagyon sokat dolgozom.

– Fogalmazhatok úgy, hogy az ember írás közben érzi olyanannak magát, amilyen a hétköznapokon sohasem lehet?

– Nagyon jól mondod, mert az ember írás közben mozgósítja különleges emlékeit, gondolatait, amelyek valamiképpen a mélyben össze is tartoznak, és új képződményeket hoznak létre. Néha egy gyermekkori élmény felnőttkori gondolattal társul, és egy pillanat alatt mássá lesz a világ. De ez csak igazi alkotásban képzelhető el, úgyhogy én alig várom, hogy a Világszövetség ügyei rendbe jöjjenek, talpra álljon egészen, elinduljon a szerveződés, s a nagy gépezet működni tudjon. Mert akkor talán azzal teszek jót magának a szervezetnek és magamnak is, hogy újra írni fogok. Egyébként, még mielőtt elvállaltam volna ezt a tisztséget, azelőtt igenis, nagyon határozottan arra készültem, hogy legutolsó kötetem, a *Nappali hold* után nekiállok egy nagy és különleges életrajznak, amelyik talán nem a szokásos önéletrajzokat utánozná, hanem egyben látomás lenne az én múltamról. Nem a gyerekkorral kezdeném és egyáltalán nem időrendben, hanem úgy, ahogy én megéltem ezt a húsz-

harminc esztendő. Egyrészt a sorsommal, másrészt az agyammal, harmadrészt pedig a politikába való belesodródásom révén. És ebben egyforma szerepe lenne az emlékeknek, az eszmefuttatásoknak, gondolkodásnak és elemzésnek, de magának a látomásnak is, hiszen az ember életét bizonyos pillanatokban ezek töltik ki leginkább. Így szabadul föl szerintem a legjobban az emberben a visszafordított író, mert egyáltalán fegyelmezni kellene magunkat, és én ezt alig tudtam elviselni, vagy alig tudom elviselni ma is. Éppen Ady városában jut eszembe, hogy milyen jó volt úgy politizálni, úgy írni a cikkeket, kötetlenül és szabadon meg nagyvonalúan, ahogyan Ady. Mert ő úgy írhatta cikkeit, ahogy mulatott is. Ült az asztal mellett, és mondta a magát. Nekünk ez nem adatott meg, mert állandóan ellenőrizni kellett a gondolatainkat. Nem véletlen tehát, hogy egy olyan metaforikus nyelvet alakítottunk ki, mely nagyon élénk e térségben mindenütt. S ez a bujkálásnak is anyanyelve volt, az elrejtés nyelve, hogy azok értsék igazából, akik a címzettek voltak. Meg is értették. És nem a félelem miatt történt így, hanem mert a fölfedezett igazságoknak egy biztosabb érvényesítési módja volt. Mert nem elég fölfedezni valóban őket, de érvényesíteni is tudni kell azokat, ugye? Mi lett volna például, ha Petőfi megírja a verseit, és közöltetni közülük egyet sem tud? Ezt még végig sem kell gondolni...

– *Az igazságok érvényesítési módja a nyílt kimondás is. Én nem akarok visszacsalni annak a kísérteties vitának a medrébe, melyet naplód (Nappali hold) egyik passzusa robbantott ki 1990 őszén, és tartott 1991 nyaráig, de sokadmagammal úgy éreztem, hogy „kőfálnak” futtatnak mindhárom felvonásában a színjátéknak. És mert köztudottan az első felvonás a Kertész Ákosnak írott válaszdal (A mélypont) zárult, otthon, de talán Erdélyben is elvárták volna, hogy a második, illetve a harmadik felvonás is így végződjön. Persze, mint ahogy a Korunk Erdély és a zsidóság című súlypontos számában is megírtam, újabb válaszaid parázusra vetett olajágként csak tovább lobogtathatták volna a vitát... Tennél erre egy kitérőt?*

– Igen. Nézd, én azt gondolom, hogy Magyarországon olyan politikai légkör alakult ki, amelyben ez a vita csak újabb rosszabb vitákat szülhetett volna. Ezért gondoltam – még rosszkedvűen és sértetten is –, hogy én mondtam valamit, és arról lehetett volna vitatkozni. De hogyha nem vitatkozna, hanem ösztüzet zúdítanak és még gyaláznak is? Tehát nem vették észre, hogy nem gyűlölet volt az én írásomban, hanem aggodalmaskodás. Valami olyasmi, amit meg kellett volna nézni, körül kellett volna járni. Hiszen azokkal, éppen azokkal az emberekkel, akik engem e miatt a dolog miatt megtámadtak, legalább harminc éve együtt dolgoztam, és ha legalább annyit mondtak volna, hogy „nézd, Sándor, itt véletlenül elvettél valamit, és talán nem úgy, hanem amúgy kellett volna megfogalmazni”, vagy: „mindenről lehet gondolkodni, csak most rossz pillanatban gondolkoztál” – akkor lehet, hogy válaszolok minden kérdésre, minden cikkekre. Sok lett volna, mert mintegy száznyolcvanhat cikk jelent meg, de akkor is. De ezeknek a zöme nem töprengő, hanem vádló, pocskondiázó, gőgös írás volt, s én azt gondoltam, hogy ezekre nincs miért válaszolnom. Valójában nem értettem sokak véleményét-szándékát. Persze én tudom az eredetét az egésznek, de nem tudom bizonyítani. Elmondom neked, de hát nagyon messzire vezet. 1985-ben talán, már nem emlékszem pontosan az évre, amikor Soros György Magyarországra jött, és összehívott ötünket, és közölte velünk, hogy szeretné megalapítani a Soros Alapítványt a Magyar Tudományos Akadémiával közösen, hát ott ült mellettem, és egyszer csak odaszólt hozzám, és azt mondta, hogy „téged szeretnélek beválasztani a kuratóriumba, de nem tehetem meg, mert te, ti a kisebbségi kérdések miatt meg fogjátok buktatni Kádárt és Aczél”. 1985-ben tehát bizonyos fokig védte, féltette őket. S én azt mondtam neki: „Gyuri, sajnos nem tudjuk megbuktatni őket a kisebbségi kérdések miatt.” Erre azt mondta, hogy „hát lehet, hogy nem, de egyébként is nektek nem a kisebbségi kérdéssel kellene foglalkoznotok, hanem az emberi jogok kérdésével, azzal, ami a mai európai politikában, a világpolitikában érthető, közérthe-

tó forma”. Mondom neki, hogy „nem egészen úgy van ez, mert hát, hogyha ismernéd a kisebbségi helyzetben lévő magyarokat, de másokat is, akkor tudhatnád, hogy ez egy nagyon komoly dolog, és igenis beszélni kell a kisebbségiek helyzetéről, sorsáról”, és így tovább. Erre azt mondja Soros: „meg különben is azt mondta az anyám, te Gyuri, ha a magyarok Erdélyt emlegetik, akkor másnap viszik a zsidókat.” Mondtam neki, hogy „Gyuri, édesanyádat megértem, aki szörnyű időköt élt át, és hogy jogosan jut eszébe minden emlék a múltjából, minden fájdalom és minden rémület, de téged már nem értelek meg, aki ezt földidézi, és ezzel még érvelni is akarsz”. Jó, hát a beszélgetésünk ott maradt a levegőben, de valamilyen ügy kapcsán a választások idején, 1990-ben Pécsen valaki fölhozta, szóba került a Soros Alapítvány, s az a támogatás, amelyet ő adott bizonyos politikai köröknek, ha nem is köröknek, hanem személyeknek, akik tagjai voltak azoknak. És én erre válaszoltam, és elmondtam ezt a történetet. Gyanútlanul mondtam el, mert azt gondoltam, hogy ami Magyarországon és velem történik, azt miért ne mondhatnám el. És hát ettől egy fergeteges indulat szabadult el, mert kimondtam azt, amire még Soros sem számított, hogy ő 1985-ben még védte Kádárt és Aczélt. Ez olyan hátteret adott annak az ösztűznek, ami rám zúdult, hogy én erről már nem beszélhettem, s kedvem sem volt róla beszélni. Annál is inkább, mert én a naplón belül megírtam egy hosszabb részt, amelyikben érzékeltetem, hogy kényes témát érintettem, de mint egy töprengő, és elmondom, hogy miért foglalkoztam az ötödik részben ezzel a kérdéssel. Az most megjelent a könyvben is (*Nappali hold*) ugyanúgy, ahogy megírtam, s a másik is ugyancsak, ahogy megjelent annak idején a *Hitel*ben. És hát azóta semmiféle támadás nem ért, pedig nyugodtan érhetett volna. Azt is kérdezhetnék, hogy Csoóri miért is adta ki így az egészet? Lehetséges, hogy már sokan olvasták a könyvet, és megértették, hogy milyen indokaim vannak. Azt viszont semmiképpen sem tudtam elviselni, hogy bizonyos emberek a *New York Times*ban szidják a magyarságot. Ha azok az értelmiségiek, ellenzéki barátaim teszik ezt, akik az ott-

honi helyzetek miatt háborognak, és teljesen jogosan háboroghatnak, hiszen Ady is szidta a magyarokat, miközben ő szerette is őket, akkor minden rendben volna. De az, hogy mindig fölényesen, fölülről lebecsülve őket, azt nagyon nehéz elviselni. Mert ha az a radikális társaság értelmesebb, mint mondjuk a magyarság, s ha ők mégis magyaroknak tartják magukat, akkor tessék, emeljék magukhoz, világosítsák föl, segítsenek neki. Na, de csak szidással, állandó korhórással? Éppen a választások idején, amikor amúgy is bizonytalan ez a nép magában? Ezt én elviselhetetlennek tartottam. A legfőbb dolog volt egyébként is az én elképzelésem szerint, hogy adjunk már valami önbizalmat a magyar népnek, valami belső tartást, hiszen az veszett el leginkább 1956 előtt és után is. Olyannyira elveszett ebből a népből a tartás, hogy észre sem vette már: katonái gimnyasztyorkában járnak, hogy a régi katonazubbonyokon nem ott volt a csillog, mint régen, hanem a váll-lapjukon, s ugyanolyan prémsapkát viselnek, mint az orosz (szovjet) katonák. Észre sem vette, hogy olyan a címere, mint valamelyik szovjet tagköztársaságnak, vagy ha észrevették némelyek, nem szóltak egy szót sem. De még továbbmegyek. Annyira elveszítette ez a nép a saját személyiségét, hogy borívó nemzet voltunk, és ez alatt az idő alatt mindenívó, sör-, konyak- és vodkaiívó néppé változtunk át. Pedig mindnyájan tudjuk, hogy mindegyik nemzetnek megvan a sajátos itala, és azon nemigen változtattak. Na most, ha egy nép elbizonytalanodik, akkor a reflexei is eltorzulnak. És én azt szerettem volna, hogyha a választások után mindegyiknek ezeket a dolgokat szabadítjuk föl közösen, azok, akik ellenzékiek voltunk, de mielőtt ez sikerülhetett volna, megtörtént a teljes hatalmi megosztás. Úgyhogy nem tudom, mikor lehet majd megint a szálakat összecsomózni. Én készen vagyok mindig mindenféle párbeszédre, mert büntudat nélkül cselekedtem. Ha büntudatom lenne, akkor kerülném az embereket, de most is mindenkinék a véleményét várom. Persze tudom, hogy ha egyszer abbahagyják az emberek a köszönést, akkor nehéz újrakezdeni. Ezt most jelképesen is értem, arra, hogy ha

egyszer megszakad a régi éltető és eleven gondolat- és eszmecsere, azt nagyon nehéz újramegteremtés, mert lehetséges, hogy ott vannak mögötte a sötét foltok, és mindig van egy mellékgondolat. Ezért szerettem volna közvetlenül a *Nappali hold* megjelenése után nekiállni az emlegetett új könyvnek, és mert meggyőződésem, hogy soha ilyen szükség nem volt irodalomra, mint amilyen most van. Hiszen a politika olyan mértékben előzőnlötte a közéletünket, hogy a szellemi életünk teljesen háttérbe szorult. A kultúra helyébe pedig az újságírás és -olvasás lépett. Szívesebben olvasnak manapság interjúkat, mint igaz, eredeti műveket. És ha elolvasnak egy interjút, akár Konrádtól, akár Cseres Tibortól, már azt hiszik, ismerik a szerzőt és műveit is. Talán nem hiába gondolom, hogy ha öt-hat igazi, eszméletető könyv megjelenne egy esztendőben, akkor az újságírás s az egész politika, mely valóban csak tarajokat és habokat loccsantott a szemünkbe, valamiképpen megváltozna. Mert egy igazi könyvben, legyen az regény, dráma- vagy akár verskötet, a szerzők önmagukkal is szembesülnek, szinte naponta. És ki az az író, aki nem legjobb ellenfele saját magának? Írás közben is, hiszen választani kell, hogy mit ír, ezt vagy azt. Önmagával szembeül, és amit mond, az már a döntés eredménye. Kétségtelen, hogy ez a könnyed, felületes politikai vita csak a hatalmi harc melléktünete. Egyébként is Magyarországon az volt az általános gyakorlat, hogy minden politikai gondolat előbb az irodalomban született meg, aztán vagy lett belőle politikai cselekvés, vagy sem, de valamilyen módon ott maradt mint tény, mint olyan sugalmazó anyag, melyhez bármikor hátra lehetett fordulni, s újra be lehetett kapcsolni a jelen idejű vérkeringésbe. Ezért volt az például, hogy a két világháború között Németh László fölfedezte magának a 17–18. századot, mert úgy érezte, hogy a nemzeti megújuláshoz az igazi hőforrások azokban a századokban tárhatók föl, s buzoghat belőlük olyan szellemi energia, mely nemcsak a nyelvre, de a gondolkodásra s az emberi nagy vállalkozásokra is vonatkozik...

– *Érted ezen Németh Lászlónak a 17–18. századi erdélyi irodalom felé fordul-*

lását? Apáczai Csere János, Árva Bethlen Kata, Bethlen Miklós emlékiratait, melyek akkor a hiányzó magyar regényirodalmat helyettesítették?

– Igen, de nemcsak rájuk gondolok, hanem Németh Lászlónak arra a véleményére is, hogy a magyar irodalom a tragédiával, a mohácsi vésszel kezdődik, és teljesen igaza van. A mohácsi vész nem volt magyar nyelvű irodalom Magyarországon. Vallásos költemények, apokrif szövegek ugyan voltak, de világiasnak mondható magyar irodalom nem létezett. A nagy megrázkódtatás azonban magunk felé fordított minket, és Janus Pannonius egyetemes latinjából átléptünk a fájdalom és fenyegetettség anyanyelvébe. Mert, ugye, a protestantizmus révén akkor kerültek anyanyelvük segítségével közel a Bibliához az emberek, és hát az a fölismerés, hogy a zsidóság elpusztulása, Jeruzsálem, a város és az ország elpusztulása s a próféták ostromozása visszhangra talált. Ez olyan döbbenetes volt akkor, hogy ez indította meg valóban a magyar nyelvű irodalmat, amelyben mindig a magunkba nézés nagy pillanatai is ott vannak, és ezért érdemes visszapillantani. S úgy, ahogy Németh László is szívesen fordult vissza abba az időbe, úgy fordultam én is szívesen a két világháború közötti időhöz, amikor a magyar irodalomnak szinte csak tizennégy-tizenöt esztendeje adatott, a harmincas évektől 1944-ig, mégis micsoda óriási irodalom jött létre. Németh László, József Attila, Szerb Antal, Szabó Lőrinc, Radnóti Miklós, Illyés Gyula, Cs. Szabó László, Márai Sándor, Halász Gábor, Hamvas Béla. Nem akarom a névsort tovább bővíteni, de ezt a korszakot nekünk újra föl kellett volna fedezni mint energiaforrást...

– *Mert ez is élni segített volna...*

– Ez is élni segített volna, hogyné, tudniillik ez is megmutathatta volna: ha egy korszak szellemi élete megindulhat, milyen óriási változásokra képes egy nemzet. És talán azt is tisztázhatni lehetett volna, ami mindmáig szörnyen megfekszi az én gyomromat például, hogy Németh Lászlóról Magyarországon ma értelmes emberek olyan lekezelően tudnak beszélni, hogy lesütöm a szememet. A 20. század egyik lángelméje

volt, de hát ebben nem lehetne vita. Hogy vannak ma vitatható tételei? Hát tessék, vitassák, mert a hallhatatlanok ma is élnek, és lehet vitatkozni velük. Az, akivel nem lehet vitatkozni, az elporlad egy idő után. Akivel lehet vitatkozni, az pedig élni fog, mert nem intéződtek el azok a kérdések, amelyekkel ő foglalkozott, s ma is ingerlő, amit egykor mondott. De különös lélektan az, amellyel Németh Lászlót vagy Illyés Gyulát támadják, nem gondolati, hanem inkább parapszichológiai. Az ember szomorúan látja a fiatal nemzedéket – középiskolában és egyetemen is –, hogy ha Illyés Gyula nevét hallja, finto-rog. Egyrészt, mert nem ismeri, csak a róla való – tanároktól és újságokból – szétszivar-gó véleményt, ennek alapján kiiktatja a tudatából, a magyar irodalomból, s nem olvassa, csak könnyedén lekezeli a művet néhány félmondatáért, és szívesen a szemétdombra hányná. Nem tudom, mit gondolhatni azokról az urakról meg fiatalokról, akik ezt művelik, de ha csak a nyelvet nézem, ki ismerte úgy a magyar nyelv törvényeit esszéíróként, mint ahogy éppen Németh László vagy Illyés Gyula? Mert nagyon kevesen voltak, akik olyan, a francia és angol esszéirodalommal egyenrangú gondolkodásformát, esszéformát tudtak teremteni, mint éppen ők.

– *Azzal, amit most mondok, a véleményedhez szegődöm én is. És annak jegyében kérdelem: mi az, ami a fiatal nemzedéket élni segítené? Mert a nemzet tudatot és méltóságot nem vállalják föl, inkább egy olyan „európai” gondolatot, mely szerint „ahogyan élek, az a hazám, és az vagyok én is”. Ebbe viszont az is beletársul, hogy kíváncsiak Erdélyből, el Magyarországról, s a nagyvilágban szétszóródnak... És most hadd engedjek meg egy kis lírai csapongást. Az „ami élni segít” gondolatához igencsak kapcsolódik a „mikor” és „hol” kérdése, hely és idő kérdése tehát. És tegyük fel, hogy a mítoszok nem fontosak, de a hely és idő megsebez, és egy olyan metaforaértékű seb leledzik valahol, ami érdemtelen vagy megérdemelt, de mindenképpen megnevezhető, és káprázata is van. S ez a jelző seb, hely és idő metaforájaként létezik csupán, és hallgatunk róla, miként a fák. De miként a máshol és máskor el-tűzelt fák is csak azt lobogtatják a lángok-*

ban, amit egy bizonyos földből és tájból összegyűjtött lombjaikba a szél és a víz, vinasztalan némasággal az eltávozottak is úgy tesznek. A hamu persze ott marad, de a füst, ama merénylő metafora híreként, mindig visszaszáll...

– Ez egy nagyon szép lírai közbevetés...

– *Csak hogy közben azt tapasztaljuk, hogy azok a fiatalok sem akarnak magyarok lenni, akik itthon maradtak, s már-már azt vallják, amit szüleikbe az egykori internacionalizmus jegyében sulykolni akartak...*

– Igen. Ha sokáig nem gondolkodnak arról, hogy valóban mi egy emberi közösség értelme, ha csak gúnyosan csattogtatják föl-ötte ostromait – és nem akármilyen mintára –, akkor éppen a fiatalok azok, akiknek semmiféle hagyományos élményük nincs sem a közösségről, sem a hazáról, sem a történelemről – és majd kirepülnek az ürbe. Magyarországon például éppen azt akarták valóban elérni, hogy ne legyen semmiféle kapcsolat a régi hagyományokkal, a történelemmel, ne legyen kapcsolat azokkal a nemzeti érzésekkel, amelyek végigkísérték a történelmünket. Ellenkezőleg, mindig akadtak új okosok, akik azt mondták kicsikét gúnyolódva: ugyan, mi az, hogy nemzet, mi az, hogy magyar, és így tovább! És ezek az úgynevezett modernekek voltak a legjobb kiszolgálói – észre sem vették maguk sem – az oroszoknak vagy szovjeteknek. Tudniillik a szovjeteknek is az volt az érdekük, hogy ne legyen nemzeti öntudat és érzelm stb., mert ha van, akkor sokkal nehezebb bánni egy országgal. Engem mindig is fölháborított, hogy „nacionalisták” lehettünk az osztrákokkal, a törökökkel, s akkor az oroszokkal szemben miért nem lehetünk azok? Ha olyan helyzetbe kényszerültünk, akkor igenis, az értelmiségnek arra kellett volna tüzelni a magyarságot, hogy mindaddig, amíg a szovjet birodalomnak nincs vége, addig egy határozott, termékeny s a birodalommal szembe forduló „nacionalizmust” érleljen meg magában. Emellett? Isten őrizz! S nem tudom, kinek az érdeke volt, hogy ez például elmúljon, mert ez a „nacionalizmus” elsősorban a szovjet birodalom ellen fordulhatott volna, más ellen nem. S mégis azt hangoztatták, hogy: de igen, fordulhat

szomszédos országok ellen is. És milyen rosszul gondolták, hiszen a Szovjetunió maga nem engedte volna meg, hogy a saját köréhez tartozó országok között bármilyen csetepaté is kialakuljon, bármilyen feszültségből, nacionalizmusból vagy bármi másból. Egyedül ő rendelkezett ebben a térségben minden olyan energiával, amellyel féken tudta tartani befolyási övezeteit. S ilyen esetben a „nacionalizmus” legfeljebb önvédelmi jelleget kapott volna. Hogy mennyire szükség lett volna erre, az éppen a fiatalok viselkedéséből derül ki. Egy fölmérés során megkérdezték a francia diákoktól, hogy mit gondolnak a saját hazájukról, s hogyan képzelik el azt például 2005-ben. És azt gondolták, hogy Franciaország akkor is erős lesz, virágzik majd a francia kultúra, de úgy, hogy Európa legizgalmasabb kultúrája lesz. S amikor ugyanazon kérdéseket föltekerték a magyar diákoknak is, akkor nagy százalékban azt felelték, hogy nem tudják, milyen lesz Magyarország 2005-ben, de valószínű, hogy a szocializmus lesz akkor is az uralkodó társadalmi helyzet. S hogy mi leszünk-e még mint nemzet, az nem is érdekelte őket, csak az, hogy jobb lesz-e a szocializmus, mint ami eddig volt. És kész, be volt fejezve. Tehát íme: azt a természetes tartást veszítették el, ami nélkül nem lehet létezni a világban. Az a nép, amelyik nem ismeri önmagát, és nem elég szilárd belül, az nem tud fordulatokat sem kihasználni. Nézd meg a térségben magatokat és minket is, ha nagyobb belső biztonságunk lett volna, akkor a fordulatokat másképpen használjuk ki. S ez nem sikerülhet, ha állandóan azon töprengünk, hogy mit hogyan oldjunk meg. Az, aki magabiztos, az helyzetet old meg mindig, csak hogy nekünk saját lelki helyzetünket is folyamatosan kell megoldanunk, s ezzel még csak magunk felé közeledünk, nem a megoldás felé. És itt vagyunk rettenetes nagy késésben. S eszembe jut az Írószövetség egy '80–81-es közgyűlése, melyen elmondtam, hogy külön-külön még vagyunk valakik, de együtt már kevesek vagyunk. Mire is utal ez? Arra, hogy azokat a közösségi gondolatokat, melyeknek szinte reflexszerűen létezniük kellene bennünk, azokat nem munkáltuk ki, hanem azok most eg-

zisztenciális gondot jelentenek számunkra, hogy beszélhetünk-e róluk, megtárgyalhatjuk-e, vagy valamilyen taktikai testcsellel kikerüljük őket, s lóugrásban mindig mást mondunk, mint amire gondolunk. Nahát, ez is vereségeink közé tartozik, s ebből ki kell bontakoznunk. Nekem az a véleményem már régóta, hogy nem az Európához való viszonyunk, hanem az önmagunkhoz való a legfontosabb, az elsődleges. Ez önmagában eldönti azt a viszonyt, amelyet majd kialakítunk Európával. Sőt, hogy azt mondjam neked, szinte tudatosan először el kellene határolnunk magunkat Európától, hogy aztán újra hozzá tartozzunk. Mert ha nem tudjuk elszakítani magunkat Európától, nem tudunk elhatárolódni, akkor vajon mik és kik leszünk?

– *Tehát meg kell élnünk önmeghatározásunkat...*

– Meg kell élnünk, igen, anélkül mire sem megyünk.

– *Ezért fogalmazol úgy nem egy írásodban, hogy a nemzet: készülség?*

– Igen. Ez egy koncentrációt jelent. Mert miről is volna szó? Bartókban vagy Adyban, akár Németh Lászlóban készülség volt, tehát koncentráció. Pontosan tudták, hogy abból a kultúrából, nyelvből, zenei képzetekből mi bontható ki. Hát ezt nem lehet anélkül megvalósítani, hogy ne a legmagasabb szinten jelenjék meg.

– *És ebbe a vonulatba tartozik Nagy László is, akinek nemcsak pályatársa, de nagyon jó barátja is voltál. Annak a Nagy Lászlónak, akinek nem jutott külön sors, mint Németh Lászlónak és Illyés Gyulának.*

– Ez, meggyőződésem szerint, a kritika bűne, mert a kritika egyáltalán nem volt árnyalatos az ő esetében sem. Azt, hogy sokféle mű lehetősége adatik meg az irodalomnak, azt természetes jelenségnek kellett volna tartania. Engem soha nem zavart Nagy László mellett Pilinszky János vagy Nemes Nagy Ágnes. Sőt úgy éreztem, hogy minél nagyobb a távolság Nagy László és Pilinszky között, a magyar irodalom annál gazdagabb. Érthető, ugye, hiszen ugyanazt a szótárt használták mind a ketten, ugyanazokat a szavakat, és lám, az egyik, éppen azért, mert kemény jellem, akár morális erőfeszítéssel,

egy ilyen életművet hoz létre. A másik, aki szintén nagyon határozott jellem, lelkiület, szellem, egy más életművet. Ennél nagyobb öröm csak az lehet, hogyha nagyon sokféle mű jelenik meg egy irodalomban. Gondold csak el, hogy Ady korában is mennyi minden kiderült ugyanabból a magyar szókincsből: Ady, Babits, Tóth Árpád, Kassák, Kosztolányi, Füst Milán – hogy csak néhányat említsek. Most miért ne lehetett volna elképzelni azt a mi kritikai életünkben is, hogy igen, Nagy László, Szécsi Margit ugyanúgy létezhet, hiszen olyan életművet hoztak létre, amelyek nyilvánvalóan a legmagasabb igényeknek is megfelel. Lehetett volna Nemes Nagy Ágnes, Petri György, Tandori mellett ez is. De a kritika egyszerűen kiirtotta őket, mert nekik valamilyen módon közvetlen közük volt ehhez a nemzethez, néphez, akit én nem romantikusnak gondolok, de az életükkel foglalkoztak mind a ketten, Nagy László is és Szécsi Margit is.

– A különféle költői, írói és gondolkodói modulációk nyilvánvalóak a magyar kultúrában, persze ebből nincs kevesebb és nincs több, mint bármely nép esetében. Egyetemes érvényű művekről és személyiségekről van szó, úgy, ahogy megfogalmaztad: erkölcsben, tartásban, előrelátásban és felelősségvállalásban. Olyasmiről, ami élni segít ma is. Felelőtlenség tehát erről lemondani. Mert szinte kiszámítható és megjósolható az eredmény...

– Nézd, én a legnagyobb bajnak valóban azt tartom, hogy a szellemi életünk is összeomlott, mint a gazdasági élet...

– Pedig tartós pillérek dúcolták alá.

– Tartós pillérek, de azokat is kidöntötték, mert Németh László és Illyés Gyula után ugyanolyan sorsra jutott Nagy László is. Őt lehetne kritizálni, mint ahogyan megtették egykor Vörösmartyval, és ezt maga Petőfi is megtette, de tisztelettel. Szóval ha esztétikai kritika lett volna csak, akkor én nem csodálkoznék, mert Nagy László ugyanúgy kibírhatta, mint ahogyan kibírta Ady a támadásokat. Mert rögtön hozzáteszem, nemcsak Nagy Lászlóval, Németh Lászlóval, Illyés Gyulával van sokaknak gondjuk, de ugyanúgy Adyval is. Mert vannak emberek – s ezt meg is értem –, akiket nem érdekelnek a nemzeti kérdések, a ha-

gyományok, a kultúra, amely meghatározza a magyar szellemi életet több évszázadon át, hanem a posztmodern világ érdeklí őkét, s azok idegenül nézhették Nagy Lászlót is. Na, de itt bűnös a kritika, hogy miért nem tudja a maga helyén, a maga szerepében látni Ady Endrét, Németh Lászlót s a maga szerepében Nagy Lászlót is. Ha csak azt az egyet mondta volna el róla, amit én barátként is láttam s tapasztaltam nála, hogy az anyanyelvet oly módon mozgósítani, mint ahogyan ő képekben, indulatokban tudta, azután a kopár korszak után, ami az ötvenes évek költészetében volt, az egyszerűen csodának nevezhető. Az úgynevezett szocialista költészet rosszul kifaragott versei után, a sok keserű hamu, ami azok után a versek után maradt... Nagy László egyszerűen és nagyszerűen a magyar nyelv teljességét használta újra. Az ibolyától a kanászostorig, a szekér rúdjától a csillagokig, a tenger habjaitól az édesapja szikrázó sarkú csizmájáig – egy óriási látomásban mozgatta meg a nyelvet, mint egy igazi hadsereget, úgy mozgósította. És a modern költészet segítségével nagyon komoly kapcsolatokat tudott teremteni például egy hamuzóban elnyomott cigaretta és a galambok között, és a vilánydúcokon ülő varjak és az angyalok között. S ahogyan a magasan ácsorgó kezét cigarettázás közben s a hajak mennyországát le tudta írni egy szerelmes versben. Ezt a kritikának állandóan körül kellene járnia, és mondani, ami sugárzást belőle kiérez. De csak úgy letörölni, és csak azért, mert a magyar kultúra rejtett erőinek a folytatása, abban már van valami arcátlanság. Én sokszor gondoltam arra, hogy amikor Vörösmarty írja csodálatos verseit, színikritikáit, és amikor a fiatal Petőfi egyszerűen versírásba kezd, akkor egy világ van közöttük, vagyis hogy korszakváltás történik. „Régi dicsőségünk, hol késele az éji homályban? / Századok ültenek el, s te alattok mélyen enyésző / Fénnyel jársz egyedül.” S jön utána a „Befordultam a konyhára” vagy pedig „Még nyílnak a völgyben a kerti virágok” és a *Négyökrös szekér*, „Pesten ily regényes dolgok nem történnek”. Minthogyha egy új világba érkezünk volna. Mert a nyelv pontosan jelzi, hogy elérkezett az új világ. A stílus

változásainál semmi sem jelzi jobban, hogy egy új korszakba jutott az ember. Valóban Vörösmarty után egy új korszak kezdődött el Petőfivel. Na de hát az a csodálatos az emberben, hogy ezeket a korszakokat megéli, és természetesen tartja ezt, de azért nem szabad lesöpörni Vörösmartyt. Ugyanez lehetne Nagy Lászlóval is. Mert valóban új korszakot élünk át. S azzal a mítoszteremtő erővel, amellyel ő is például a paraszti életformától elbúcsúzott a *Zöld Angyal*-ban, azzal a mítoszteremtő tisztasággal, amellyel az erkölcsi értékek szigorú csodájáért küzdött az *Arccal a tengernek* című versében. Ahogy ott áll két fiatal, és a népszép bemutatja őket a tengernek, az a sóvárgás a tisztaság után ebben a kavargó civilizált világban – mert erről szól a történet. Ezt meg kellett volna érteni, s azt kellett volna mondani: lehet, hogy egyelőre ők az utolsó tanúk, akik még a régi világot élték, és azt méltóképpen tudják elbúcsúztatni. S mint minden búcsú, patetikusabb, ha sikerül, mert egyszerre a fájdalom és a meghökkenés szavai is belekeverednek ebbe a búcsúba. Meg a szituáció az mindig olyan, hogy hát megrendül az ember. És ezt a megrendültséget Nagy Lászlóban is lehetett érezni. Egyre nagyobb indulatokat éreztetett és fejezett ki. De hát, Istenem, vannak olyan helyzetek, amelyek az ő helyzetei voltak, s nemcsak akkor, amikor ő megélt, de a történelemben is volt még néhány. Szóval én most is sajnálom, hogy nem érek rá újra meg újra írni őrülök. Elég sokat írtam barátként, pályatársként Nagy László költészetéről, és valószínű, hogy ha lesz időm, újra nekimegyek, és megpróbálom a havat ellapátolni róluk, mert ezt lehetetlen eltűrni, amit rájuk hordtak...

– *Szándékosan hagytam utoljára ezt a kérdést. A múlt év decemberétől a Magyarok Világszövetségének elnöke vagy. És feltételezem, hogy ami téged ebben az ügyben segít, az az, amit magadnak fájdalomból, hitből és reményből összeötvöztél, összekovácsoltál. De azt, hogy – Szent-Györgyi Albert szavaival élve – a magyarság mint „szellemi nagyhatalom” létrejöttön a Kárpát-medencében vagy akár a nagyvilágban, azt hogyan képeled el?*

– Tudjuk, hogy a magyarság a Kárpát-medencében valóban államalkotó nemzet

volt. Ugye ez nem tagadható, az, hogy ezer éve fönnáll, akármilyen csorbán, akármennyire megverten, azért azt bizonyítja, hogy ezer évet mint állam, mint nemzet kibírt. Mások ezt az ezeréves pályafutást nagy dicsőségnek tekinthetik, mi ezt sokszor el szoktuk felejteni, vagy sajnálkozni tudunk felette...

– *Meg szégyellik is sokan...*

– Igen, van, aki szégyelli. Én azt gondolom, hogy ebben az új helyzetben nemcsak szégyellnünk kell, hanem nagyon határozottan el kell vállalnunk ezt a különleges szerepet. A magyarság nemcsak úgy volt államalkotó, hogy akkor – a történelem bizonyos idejében, Szent István korában – államot alkotott. Hanem még úgy is államalkotó volt, hogy a mohácsi vész után megalkotta az Erdélyi Fejedelemséget. Hosszú időn át ez egy kényszerhelyzet volt, de úgy működött, mint egy állam, amelyik a magyarság érdekeit próbálta képviselni. És nem véletlen, hogy Zrínyitől Pázmányig, Bethlen Gábertól Bocskai Istvánig mindenki szerette volna egységesíteni ezt a szétszakadt országot. Ha a mostani időket tekintem, úgy gondolom, hogy nekünk szellemileg ezt az egységet meg kell teremtenünk, és meg lehet teremtenünk. Holnap Szalontán Arany János szobrát leplezzük le, őt ünnepeljük, és itt van egy gondolat, hogy íme: a *Toldit* nem lehet országhatárral kettévágni, és nem lehet a *Mátyás anyja* című verset sem kettévágni, ahogy a tücsökcirpelést sem. És nem lehet a Széchenyi emlékezetét sem, mert a szervesen épült műveket nem lehet megosztani. S a magyarságnak van ilyen alkotása épp elég. Ilyen alkotása a nyelv, a kultúrája, ezt megint tudnunk kell. És meggyőződés, hogy sokan megtanulhatnak akár két-három-négy nyelvet is, de az embernek akkor is csak egy anyanyelve marad. És hogyha ez a tétel igaz, akkor igaz az, hogy a kultúrájához is tud ragaszkodni a maga teljességében, hogy alkotóvá váljék azon a helyen, ahol most él. Természetesen én a kultúrát azért tartom nagyon fontosnak, mert az nemcsak arra jó, hogy megtudjuk, hogyan működnek a csillagok, mi kavarog az atom belsejében, hanem arra is, hogy megtudjuk, hogy a másik, az együtt élő nép kultúrája

milyen. Mert ez rendkívül fontos a mi szempontunkból is. Az, hogy a magyarság államalkotó nép volt, ezt még a két világháború között szokták emlegetni, de 1945 után erről majdnem végig hallgatnunk kellett. Volt egy pillanatunk, 1956, amit én nem hagynék ki soha a gondolkodásomból, de a nagy összefüggéseket tekintve nem hagynék ki a történelmünkéből sem. 1945-ben – egy gyors és felületes politikai ítélet szerint – a magyarságot még úgy ábrázolták, hogy utolsó csatlós stb., stb. Mi történt időközben? Hogy lehet, hogy egy kollektíven elítélt nép tizenegy év múlva, 1956-ban szembeszáll a Szovjet Birodalommal? Lehetséges ez? Tizenegy év alatt annyira átalakult ez a nemzet, hogy – a többi országhoz képest, amelyek körülötte élnek, s amelyek '56 előtt és utána és még sokáig elfogadták azt a diktatorikus formát – már lázadni tudott? A többieknek pedig meg sem adatott a lázadás igazi pillanata. Én azt gondolom, hogy a magyarságnak az a lázadása kiugrás volt a többi ország leszorított csöndjéből meg rendjéből, az egy olyan emlékezetes pillanat volt és olyan erkölcsi előny is, amelyet ma kötelességként is kell kezelnünk. Mert 1956 óta a magyarságnak megint más szerepe lett a Kárpát-medencében. Mindenből érezhető az, hogy most – egy kicsikét szerényen szólva – Magyarországot tekintik még külföldön is a környezetünkben élő országok közül a legfölkészültebbnek, legalkalmasabbnak arra, hogy a nagy átállást véghezvigye. Hogy a gazdasági életet bármilyen körülmények ellenére legelőször hozza rendbe, hogy azokat a népképviselői formákat, amelyeket a parlamentarizmus megkövetel, minden nehézség ellenére először formálja ki úgy, hogy azok működni tudjanak, s ez mind 1956-ból származik. Hiába jött utána a Kádár-rendszer, nem tudta teljesen kiiktatni '56 szellemét. '56 szelleme bújtatva és bújva is, rejtve is, de ott munkált. Már 1960-ban olyan irodalom jött létre, az értelmiségiek körében olyan mozgás, amely előkészítette azokat a belső változásokat, amelyeknek az utóhatását természetesen még most is érezzük. Sőt az, hogy az 1960-as esztendőkből, '64 táján megindult gazdasági életünkben valami másfajta dolog, s az mára érett be – óriási

idő persze az a 30 év –, de az is '56 eredménye. Emlékszem, Erdei Ferencsel sokszor voltam együtt, és ő volt az, aki – jól ismerve a szövetkezeti rendszerbe betuszkolt parasztság életét – először gondolkodott azon, hogy hogyan lehetne változtatni a torz, orosz mintájú kolhozrendszeren. Volt a hatvanas években egy kivételes jelszó, hogy a „virágzó mezőgazdaság”. S nálunk ez azt jelentette, hogy virágzott a gaz, virágzott a pipacs, a búzavirág, a repce, a mindenfajta gyom. Ezt nevezték akkor „virágzó mezőgazdaságnak”, mert a bekényszerített parasztnak nem művelték meg a földet igazán. És Erdei Ferenc, aki ismerte már a mi munkánkat, az új szociográfiákat, a Csák Gyuláét, az enyémet és a másokét – mert mi ezekről a fejleményekről elég sokat írtunk –, azt gondolta, hogy ki kellene részes művelésre osztani a parasztnak a bevetett földeket, hátha így több jut nekik, hátha szívesebben megdolgozzák. Ez a kísérlet volt az, amelyikkel Magyarországon a magántulajdoni gondolat csírája kipattant, és a későbbiekben ez fejlődött tovább. Az, hogy az ország népe megpróbálta visszavenni azt, amit elvettek tőle, kertek formájában, egy kis üzlet formájában vagy valahogyan, ez ebből a gondolatból bomlott ki. S az '56-os példa bátorított bennünket arra, hogy igenis, erkölcsi erőfeszítés szükséges ahhoz, hogy mi megváltoztassuk a saját viszonyainkat. '56 nem sikerült, de nem szabad belenyugodnunk, mert mindent elvehetnek tőlünk, de az erkölcsi erőfeszítés esélyeit nem. Na most, hogyha egy egész nemzet – erdélyiek, felvidékiek, kárpátaljaiak és vajdaságiak is – ilyen erőfeszítésbe fog, egészen biztos, hogy meglesz az eredmény. Én még olyant nem láttam, hogy a szellemi életben létrehozott művek ne hatnának a gazdasági életre is. Tréfából, ugye, azt szoktam mondani, hogy nekünk a Kárpát-medencében két fejjel kellene gondolkodnunk egyszerre – és kitelne tőlünk –, mert ha két fejjel gondolkodnánk, akkor már harmincmillióan lennénk, és ez már nem akármilyen. És különös dolog, hogy a különálló, leszakadt részek mindenikének kialakult az értelmisége. Erdélyben, a Felvidéken, a Vajdaságban és Kárpátalján is. S akárhányszor lefejezték ezt az értelmiséget, mindannyi-

szor újraelakult. S most egyből mennyi szellemi tapasztalat összegyűlhetne! Mert a magyarságnak tobzódó értelmisége van, és túltermelése ezen a téren. S ezt egyáltalán nem tartom veszedelemnek, sőt. Mert éppen a mostani időkben látható hogy a tanulatlan, elmaradt népek szegények, a tanultabbak, a műveltebbek pedig gazdagodnak, s ez olyan tény, amin nem is kell vitatkozni, mert szemlélhető. De ha ezt mi ilyen tisztán látjuk, akkor nem ebbe az irányba kellene haladnunk nekünk is? Én a Magyarok Világszövetségének elnökeként éppen azt szeretném elérni – széchenyis program természetesen, de jobbat nem tudunk –, hogy a magyarság szétszórt, gondolkodó főit valahogyan összehangolni lehessen. Hát annyi, de annyi fontos gondolat született már meg! Ismerem a Dél-Amerikában élőket, az Amerikában, Kanadában, Németországban és Svédországban élőket, jó néhány kiváló emberrel éjszakákat átbeszélgettem, hogy milyen elképzeléseik vannak a magyar gazdasági életéről, a szellemi életéről, az egészségügyi átrendezéstől kezdve a gyógyvizek kihasználásáig a térségben és így tovább. Ezt szeretném valamiképpen összehangolni, mert hátha ezzel tudnánk nagyot ugrani előre.

– Örvendek a hitednek, s bízom az ügy kítavaszkodásában. Ma reggel a Körös partján fölfigyeltem rá, hogy Váradon már a fák rügyeznek, s a rügyek – bizonyára – fájznak. De – túl a szójátékon – a fák akkor is rügyeznek, ha a rügyek még nagyon fájznak.

– Szép jelkép. Én inkább a gyakorlatban éreztem ezt mostanában. Két hónapja egyre-másra jönnek be hozzám az emberek. Ezek között van olyan, akinek persze túlságosan utópisztikus elképzelései vannak, de nagyon sokan jönnek, akik igenis megvalósítanának valamit, s akarják ezt. És ez az akarat az én igazi reményem, ez az igazi vigaszom. Mert, hogyha egy népben föltámad a lelemény, a képzelőerő, akkor annak a népnek van jövője.

– Mindannyiunk reményével, köszönöm a beszélgetést.

Nagyvárad, 1992. február 29.

■ *Ui. Ezt a felkérésre készült beszélgetést a Korunk 1992. áprilisi számában szerettük volna megjelentetni. Az Ami a múltból élni segít című tematikus szám egyik törzsanyaga lett volna. Az anyag változatlan közlését nem támogatta az akkori szerkesztőség minden tagja, és az interjú érintőleges tartalmi részei miatt a szöveg rövidített közlése mellett foglalt állást. A kérést, miszerint az inkriminált részeket el kellene távolítani a megjelentethető változathoz, sem Csoóri Sándor, sem jómagam nem fogadhattuk el. Emiatt az interjú lassan húsz éve vár nyomdafestékre. Ilyenek voltak az akkori sajtó- és emberi viszonyaink. S hogy milyenek voltak Magyarországon akkor a politikai viszonyok, azt az MDF–SZDSZ féle nagykoalíciós paktum jellemzi a legjobban, mely éppen a parlamenti, minősített többségi támogatást volt hivatott szavatolni a kétharmados, illetve sarkalatos törvények esetében. Cserében, belső források szerint, az SZDSZ semmilyen más állami tisztséget nem kért, csupán az államelnöki széket, melyre viszont az MDF-vezetés Csoóri Sándort már kijelölte. Csoóri Sándor személyének nyilvános lejáratására az SZDSZ vállalkozott, míg az SZDSZ államelnök-jelölt személye (Göncz Árpád) nevesítésének és kijelölésének jogát Antall József magának tartotta fenn. Ennek volt következménye a Nappali hold ominózus vitája és Csoóri Sándor antiszemita megbélyegzése. Kárpótlásul viszont, később, amikor a vita hullámai már elcsitultak, őt jelölték a Magyarok Világszövetsége elnökének.*

Csoóri Sándor nyolcvanadik születésnapján, 2010 februárjában visszatekintve életünk és sorsunk eltelt szakaszára, még mindig ugyanazzal az elszántsággal reménykedhetünk, mint közvetlenül a rendszerváltozás után. Azt sem feledve viszont, hogy Csoóri Sándor, közéleti szereplése után is, immár „pokolviselt” írástudóként még mindig múltunk és jelenünk „legreménytelibb igazságainak” kimondója – így teljesíti ki nagy és különleges megbízatású életét. (K-H. S.)

Kolozsvár, 2010. február

WILHELM SÁNDOR

AZ ELSZABADULT KOMPONENS

■ Képzeld el, hogy egy élőlényt kiemelünk az őt körülvevő életkörülmények közül, s légüres térbe helyezük. Az eredmény borítékolható: kísérleti alanyunk elpusztul. Nemritkán már az is elegendő a pusztuláshoz, ha megszokott környezetéből más, szokatlan körülmények közé helyezük. Ma már egy kisiskolás is érti, mit takar ez a szó: *környezet*. Milyen beszédes nyelvünknek ez a kifejezése, hiszen azt a számtalan hatótényezőt fedi, amelyek *körülveszik* az élőlényt, amelyekhez alkalmazkodott, velük mintegy szövetséget kötött, s ez a szövetség biztosítja az életben maradását.

A környezeti tényezők egy része élettelen, mint a talaj, levegő, víz, hőmérséklet stb. – még felsorolni is nehéz lenne valamennyit. Ezek összességét nevezi az ökológus biotópoknak. A hatótényezők másik csoportját azok az élőlények, növények, állatok, baktériumok, gombák, vírusok képezik, amelyekkel kísérleti alanyunk kapcsolatba kerül. Ez a változatos élő tömeg a biocönózis nevet viseli. Ezek együttesen egy bonyolult kölcsönhatásokon alapuló rendszert képeznek, amelyben minden mindennel összefügg, s amiről óhatatlanul József Attila szavai jutnak eszünkbe:

*Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat,
s így mindenik determinált.*

Ezt az élő és élettelen komponensek egymást kölcsönösen befolyásoló tömegéből felépülő rendszert nevezzük ökológiai rendszernek. A rendszer önszabályozott, mondhatni demokratikusan működik, elemei kölcsönösen segítik, de ugyanakkor fékezik is egymást, s ha alkalmanként egy-egy komponens kiszabadul az ellenőrzés alól, túlsza-

porodik, s a többi komponens már nem tudja kordában tartani, az egyensúly felborul, bekövetkezik az, amit ökológiai katasztrófának nevezünk.

Persze egyetlen ökológiai rendszer sem állandó, sőt nagyon is változik, egyensúlya eleve viszonylagos, elemei cserélődnek, egyesek eltűnnek, helyettük újak jelennek meg. Komponenseinek működése állandóan módosítja a rendszert, ezért beszélünk dinamikus egyensúlyról. Mert az ökológiai rendszert alkotó élőlények nemcsak passzív résztvevői, netán haszonélvezői környezetüknek, hanem tevékenységükkel alakítják, építik és pusztítják azt.

Építő, sőt építkező élőlények? Ha kicsit is figyelmesen nézünk szét a világban, számtalan példáját látjuk ennek. Feleségünk éber tekintetét nem kerüli el, amit mi észre sem veszünk, hogy a házi zugpók megint beszötte a szoba sarkát, s ádáz csatakiáltással ragad seprűt, porolót, pedig szegény pára csak a napi betevőt szerette volna megszerezni apró hálójával. Az viszont már minket is zavar, ha a virágágyásban terjedelmes vakondtúrások éktelenkednek, pedig nyelvemlékeink vak undok állata csak kiterjedt föld alatti járatrendszerét igyekszik szellőztetni. További példák özöne helyett említsek meg egy valóságos mesterművet, ami már radikálisan változtatja meg a környezetet: a kanadai hód vízbe döntött méretes farönkökből meg a rájuk hordott földből olyan gátakat s a mögöttük meggyűló vízből olyan mesterséges tavakat épít, hogy képzett hidrotechnikusoknak is becsületére válna. De még ez is eltörpül az apró polipállatkák által létrehozott hatalmas építmények, korallzátonyok, atollok, szigetek mellett, amelyeket a tengervízből kivont mészkőből alakítanak ki.

Persze nemcsak építeni tudnak az élőlények, hanem rombolni, környezetüket tönk-

retenni is. A farontó gombák például terjedelmes faóriásokat tudtak elpusztítani, egyes természetfajok úgyszintén. A gyapjaslepke hernyói egész erdőt képesek tarra rágni. A túlszaporodott elefántcsordák is ki tudnak pusztítani nagy területek teljes növényzetét, saját fennmaradásukat is veszélyeztetve ezáltal.

Ám minden élőlény között az ember az, aki a legmélyrehatóbb változásokat képes létrehozni a környezetében. De nem volt ez mindig így: távoli őseink csendes megelégedettséggel élték állati életüket a kelet-afrikai szavannán, táplálkoztak, szaporodtak és elpusztultak, vadásztak és vadászták őket, nem lógtak ki a sorból, egyikét képezték azoknak a láncszemeknek, amelyek az ottani ökológiai rendszert felépítették.

S akkor egyszerre hogyanok és miérték megszámlálhatatlan és jórészt máig megválaszolatlan kérdéseinek tömkelegét kínálva az utókornak állat-őseink elindultak az emberré válás útján. Biológusok, antropológusok, genetikusok hada próbálja feltérképezni, a szegényes leletekből visszakövetkeztetni ennek a bonyolult folyamatnak a lépéseit. Eredmények, megtorpanások, késhegyre menő viták kísérik tevékenységüket.

Mérföldkövet jelentett az emberré válás útján a két lábra állás s ezzel a mellő végtagok felszabadulása. A kezek alkalmassá váltak eszközök használatára, sőt készítésére, s ezzel a bonyolult tevékenységgel párhuzamosan ugrásszerűen fejlődött az agy. Nagy agynak nagy koponya kell, s hogy nem lettünk E'T-szerű nagyfejű torz alakok, annak egy banális akadály, a szülőutak szükségese vetett gátat. Sebaj, az agykéreg barázdáltsága lehetővé tette agysejtek milliárdjainak felhalmozását az aránylag kisméretű, ám a többi emlőséhez képest még így is terjedelmes koponyában. Számos, az evolúció útvesztőiben elkallódott oldalági rokon, valamint kipusztult közvetlen ős áldozata árán kialakult végre a *Homo sapiens*, magyar fordításban a *bölcs ember*.

Ezt a hangzatos nevet mi adtuk magunknak, de nem vagyok biztos benne, hogy jögnak van-e használatára. Mert ha bölcsességen az emberi agyban, majd később a mesterségesen létrehozott memóriatárakban felhal-

mozott hatalmas tudásmennyiséget értjük, akkor rendben is lenne a dolog. Ez ugyanis messze meghaladja minden más élőlény hasonló képességét. Ennek birtokában sikerült aztán az emberi fajnak kitörnie az ökológiai rendszer korlátai közül, s lett belőle a címben említett elszabadult komponens.

A felhalmozott ismeretek elképesztő mennyisége tette lehetővé, hogy a primitív kőeszközöktől eljusson azokig a bonyolult gépezetekig, amelyek megsokszorozták fizikai és szellemi képességeit, lehetőségeit egyaránt, s amelyekkel alapvetően változtatva meg az őt körülvevő világot, létrehozva egy *épitett környezetet*, de tette ezt, sajnos, a *természeti környezet* kárára.

Épitett környezete védelmében már nem jelentett nehézséget, hogy mindenhol elszaporodjon, meghódítsa bolygónk egész felszínét, s berendezkedjen a tengerek mélységeinek kivételével talán mindenütt. Így ma már nincs a földön olyan terület, amit az ember fel nem keresett volna, nincsenek szűz területek, még érintetlen őserdők sem, hiszen érintetlen terület az volna – hogy a vicc szavaival éljek –, ahová emberi kéz még nem tette be a lábát.

Ha a mérnök szemével nézzük Manhattan égbe törő felhőkarcolóit vagy légi felvételekről egy közlekedési csomópont úthálózatának szabályos íveit, talán büszkeség tölt el bennünket, hogy íme, ezt az ember alkotta, ám a biológus szomorúan nyugtázza, hogy az a néhány fa mennyire eltölpül az épület-monstrumok között, a másik képen meg már talpalatnyi zöld folt sincsen, hiszen a fák zavarának a rohanó autóáradat vezetőinek kilátását. De különben is hol van az a növény, amelyik képes lenne elviselni a kipufogógázok folyamatosan hömpölygő felhőit?

A szocialistának nevezett társadalom volt az egyetlen, amelyik primitív önteltséggel egyenesen a természet leigázásának célját tűzte zászlajára, ám láthatjuk, hogy tamtamzene és zászlólengetés nélkül ugyan, de ezt teszi a kapitalista társadalom is.

Gátlástalanul éljük fel meg nem újuló energiaforrásainkat, legyen az kőolaj, kőszén, földgáz. Féktelen mohósággal irtjuk az egyenlítői őserdőket, amelyeket joggal tart a tudomány a Föld tüdejének, hiszen hatal-

mas növénytömegük irdatlan mennyiségű szén-dioxidot köt le, s hasonló mennyiségű éltető oxigént bocsát ki a légkörbe. Az elpusztított őserdők faanyagának csak egy töredéke kerül ipari feldolgozásra, a többi veszendőbe megy. A kivágott őserdők nem csak a fák pusztulását jelentik, velük pusztul a gazdag aljnövényzet s a fák ágain megtelepedett epifiták változatos tömege is. Nem éli túl a növényzet pusztulását az a párvilág ritkítóan gazdag állatvilág sem, férgek, csigák, pókok rovarok, kígyók, békák, madarak, emlősök számtalan faja, amelynek ezek az erdők nyújtottak életteret. Megalapozott becslések vannak arra nézve, hogy hány olyan növény- és állatfaj tűnt el s tűnik el naponta végérvényesen és visszahozhatatlanul eme kegyetlen irtóhadjárat során, amelyekkel a szakemberek, botanikusok és zoológusok még csak nem is találkoztak, alkalmuk sem volt megismerni, leírni őket a tudomány számára. A takaróját vesztett vékony őserdei talajréteget gyorsan elmosás a napi rendszerességgel lehulló záporok, s ezzel az erdők regenerálódásának lehetősége is odavész.

Ám nehogy azt gondoljuk, hogy saját mérsékelt égövi erdőinkkel másképpen bánunk! Akinek volt alkalma bejárni mondjuk Máramaros (a név tetszőlegesen behelyettesíthető!) hajdan szemet gyönyörködtető bükkösökkel, fenyvesekkel borított tájait, megdöbbenve látja, hogy mekkora területeket foglalnak el a lecsupaszított domb- és hegyoldalak. Hiszen a fák kiirtása után odalesz a cserjeszint, kiegészíti a nap a lágyszárú növényeket s a mohapárnákat. Csoda-e, ha borítás nélkül ezek a területek már nem tudják megtartani a lehullott csapadékot, s elég egy kiadósabb esőzés az árvizek megjelenéséhez? A pazarlás itt is elképesztő: az utak mellé levontatott büszke fenyőszálak törzseit elszállítják, ám a vékonyabb csúcsi részeket s az ágakat ott pusztítja az enyészet az utak mentén.

Kedvenc témája a médiának a globális felmelegedés s általában az éghajlatváltozás, amit a felgyülemlett üvegházhatású gázok okoznak. Köztük első helyen áll a szén-dioxid, amit rohamosan növekvő mennyiségben termelünk, s amelynek legeredményesebb hasznosítóit, az őserdőket oly eredmé-

nyesen pusztítjuk. A szén-dioxid mellett egyre nő a klórozott szénhidrogének kibocsátott mennyisége, ami a Föld felületét a kozmikus sugárzástól védő ózonréteg katasztrofális elvékonyodását, alkalomadtán egyenesen az ózonpajzs kilyukadását eredményezi. A talajba kerülő s lassan beszivárgó szennyező anyagok viszont édesvízkészleteinket szennyezik, s földünk lakosságának egyre nagyobb része számára lesz elérhetetlen kincs a tiszta ivóvíz.

De beszélhetnénk az ember jelenlétéről mindenhol áruklódó hulladékhegyekről, a mind nagyobb területeket elfoglaló legális és illegális személtelakókról is. Példáért igazán nem kell a szomszédba menni, mégis felrémlik előttem az, amit pár éve Ungváron, az Ung folyó partján, a városiak kedvenc kirándulóhelyén láttam: a területet vastag rétegben borította a pillepalackok irdatlan tömege. Ezért nem volt számomra meglepő, amikor a közelmúltban azt mutatták a tévében, hogy a Tiszán az Ukrajna felől érkező palackok a gáton fennakadva beterítették a kiskörei duzzasztó medencéjének felszínét.

Ha az emberi bölcsesség mércéjének az előrelátás képességét tekintjük, megállapíthatjuk, hogy ezzel sem állunk rosszul. Talán nincs is olyan tagja a civilizált világnak, aki ne lenne tisztában a gátlástalan emberi tevékenység riasztó mellékhatásaival, a globális felmelegedés várható következményeivel, az elsivatagosodással, a sarki jégtakaró olvadásával s a világtenger szintjének emelkedésével, a körvonalazódó energiaválsággal, a túlnépesedéssel s még hosszasan lehetne sorolni a szomorú jövő rémképeit.

Azt sem mondhatjuk, hogy kormányzati szinten nem foglalkoztatja a döntéshozókat a probléma, hiszen egymásután szervezik a tárgykörben a nemzetközi konferenciákat, ahol elemzik a jelen helyzetet, megbeszélik és közléseket az egyre riasztóbb számadatokat, előrejelzéseket állítanak fel, s csaknem vérre menő harcok árán a legtöbb esetben a jövő kilátásait javítani akaró zárónyilatkozatokat, határozatokat is elfogadnak. Hogy az előzmények ismeretében miért kell ehhez komoly erőfeszítés? Bizony, itt már kibújik a szeg a zsákból, kiderül, hogy alapvető ellentétek feszülnek a Földünk jövőjét

féltő természet- és környezetvédők, valamint a profitjuk biztosítását csak a folyamatosan növekedő termelésben látó gazdasági csoportosulások érdekei között. S mivel a pénz az utóbbiak kezében van, nem lehet csodálkozni azon, hogy a nagyhatalmak lesznek az utolsók, akik aláírják – ha egyáltalán aláírják – ezeket a szerződéseket, s azon sem, hogy sok esetben csak papíron maradnak a határozatok, cselekvés, a problémákat megoldó, a veszélyek elhárítására irányuló konkrét tevékenység nem követi őket. Megkérdezhetjük ezek után, hogy valóban bölcs ember-e a Homo sapiens.

Nemrég egyik barátom felvetette a kérdést, hogy szükség van-e a zöld mozgalomra, a különböző zöld szervezetekre. Az villant fel bennem, talán a bálnákat kellene megkérdezni, hogy mi a véleményük a Greenpeace-ről. Hiszen ezeket a majmognál intelligensebb hatalmas állatokat minden nemzetközi tiltó határozat ellenére továbbra is vadásszák a norvégok és a japánok, miközben az említett szervezet képviselői sokszor saját életük kockázatásával igyekeznek védelmezni őket. A bálnavadász társaságok persze kizárólag csak „tudományos kutatás céljából” pusztítják őket, ám hogy-hogy nem, a végén minden tiltás ellenére mindig a vendéglők asztalán végzik a szegény „kísérleti alanyok”. Úgy látszik, a gurmandoknak van egy szabálya az ételekre nézve: mennél tilosabb valami, annál finomabb, annál kívánatosabb!

Zöld szervezetek érdeme nálunk is, hogy nem hagyják feledésbe merülni a nagybányai ciánszennyezés ügyét. Nagybánya körül most is ott terpeszkednek a hatalmas iszaplerakók, de talán még félelmetesebb a látvány Borsabányán. Aki járt a faluban, láthatta, hogy a főút mentén sorakozó házak mögött a dombok tövében ott húzódik egy sárgás csík, a zagytározó töltése, s mögötte ott van a mérgező nehézfémeket és cianidot tartalmazó iszap tömege, mint egy időzített ökológiai bomba, aminek ketyeg a gyújtószerkezete, s csak arra vár, hogy felszakadjon a gát s alázúdulhasson a településre.

Zöld szervezetek tartják napirenden a verespataki aranybányászat s a cianidos aranykinyerés elleni tiltakozás ügyét is. Egy időben már úgy látszott, a tiltó határozatok

eredményeként lekerül a műsorról ez a probléma. Ám a pénz nagy úr, s most ismét ott állunk, alig tíz évvel az emlékezetes nagybányai katasztrófa után, hogy a Gold Corporation képviselői egyre nagyobb hangerővel harsogják, hogy a kitermelésnek ez a formája nem is rejt veszélyeket, sőt egyik szövegünk odáig sülyedt, hogy egy tévéműsorban a bátorság próbájaként próbálta beállítani a munkálatok beindítását. A pénz hatalmát bizonyítja, hogy kormánykörökben is egyre több védelmezője akad ennek a piszkos ügynek, egyre gyakrabban hangoztatják, hogy mekkora jövedelemhez jutna az állam, ha engedélyezné a kitermelést. Arról viszont egyetlen adatot sem találunk, hogy a bányavállalat mekkorát kaszálna belőle. Ugyan kérem, meg kell érteni, hogy ez üzleti titok! No meg talán még az is kiderülne, hogy az államnak juttatott jövedelem csak morzsája lenne a külföldi cég által bezsebelt nyereségnek. Az sem fog soha napvilágra kerülni, mekkora összegekkel vette rá a bányavállalat a verespatakiak egy csoportját, hogy Brüsszelbe utazzanak a cég érdekeit képviselni! Aminthogy az sem, hogy mekkora pénzeket áldoz a vállalat egyes bukaresti döntésközeli főhivatalnokok véleményének alakítására (hogy finoman fejezzem ki magam).

Persze a zöld mozgalomnak is vannak vadhajtsái. Szegény városiakok, akik közül sokan csirkét, tyúkot is csak trancsírozva láttak a húsüzletek hűtőpultjaiban, zoológiai ismereteik legfeljebb a kutyára, macskára, a madarak közül meg a verébre s az elvadult házigalambra terjednek ki. Természetes tehát, hogy a bennük lappangó ösztönös állatszeretetet ezeken élük ki. Mászt nem ismernek, s amit nem ismernek, azt nem is szeretetik. Hogy a kóbor kutyák farkái már az emberek életét veszélyeztetik, senkit sem érdekel. A jelszó az, hogy ezek háziállatok, mi hoztuk létre őket, mi vagyunk a felelősek értük. Megint a tévé az, ahol szót kapnak ezek a harcos „környezetvédők”, s nemrég megrökönyödve hallgattam-láttam, amikor egy jól öltözött idős bukaresti úr nemcsak a kóbor kutyák elaltatása ellen tiltakozott, hanem a sterilizálásukat sem tartotta elfogadhatónak, hiszen – úgymond – van elég szemétkébe kerülő élelmiszerhulladék, amiből

etetni lehetne ezeket. No és a várható utódok tömegét?

A Homo sapiens tehát egy olyan láncszeme az ökológiai rendszernek, amely kikerült az ellenőrzés alól, s most már ha akarnánk, akkor sem tudnánk oda visszakényszeríteni. De nem is akarja senki, hiszen ehhez le kellene hántani róla ember mivoltát. Azt sem akarja senki elhíttetni, hogy az ember megjelenése előtt édeni állapotok uralkodtak a Földön, amelyek az emberi faj eltűnése után esetleg maguktól visszaállnának. Hiszen akkor is törekeny

volt az ökológiai egyensúly, akkor is voltak ökológiai katasztrófák, amik akár a kipusztulás szélére sodorták a földi életet, bizonyosság erre paleontológusok örömeire a rengeteg ősmaradvány.

Nem egy elmúlt állapot visszaállítása lehet a cél, de az elvárható lenne, hogy csakhogy bölcs emberként viselkedve túllépjünk a pillanatnyi önös érdekeken, s vegyük végre komolyan a sokat hangoztatott szlogent, miszerint a Földet unokáinktól kaptuk kölcsön, próbáljuk hát meg nekik lakható állapotban visszajuttatni.

TUDOMÁNYOS VILÁGKÉPÜNK A NYOLCVANAS ÉVEKBEN

Széljegyzetek a *Korunk* természettudományos közírásáról

A nyolcvanas évek egyre ridegebb, egysíkúbb és kiszolgáltatottabb kulturális közegében igencsak megnőtt azoknak a közléseknek jelentősége a Korunk hasábjain (is), amelyek a pártpolitikai üzenetekről mentesen, anyanyelven jelenhettek meg. A mindent átszövő ideológiától és propagandától menekvést, egyszersmind némi szellemi menedéket jelentett a természettudományos írások rendszeres megjelenítése a lapban. A színvonalas, jól megírt, az egyes tudományterületek legújabb állását és eredményeit bemutató természettudományos cikkek, publicisztikák természetesen már korábban is helyet kapnak a folyóiratban, rendszeres közlésük elsősorban Veress Zoltán szerkesztői munkáját dicséri, aki a Korunknál eltöltött mintegy másfél évtizedes munkája során mindvégig elsőrendű fontosságúnak tartotta, hogy az anyanyelvű művelődés túlmutasson a szépirodalom határain, és a természet- és társadalomtudományi, valamint műszaki közírásban is testet öltjön.

■ „Én gimnazista koromtól fogva biológus szerettem volna lenni, de csak egy golyóstoll- és írógép-kopogtató szegény legény telt ki belőlem, s fájdalmasan éreztem magamban a Snow-féle két kultúra már szinte tudathasadásos eltávolodását egymástól. Ezért kezdeményeztem még annak idején az *Utunkban* a *Valóság* és *Világkép*-vitát, ezért foglaltam állást a romániai magyar művelődés irodalomközpontúsága vitájában amellet, hogy az nem helyes és nem egészséges, s ezért próbáltam egy éven át a *Hét*-ben, majd másfél évtizeden át a *Korunkban*, a *Korunk* Évkönyvek egyike-másikában és a hamar kivéreztetett *Korunk* Füzetek megjelenés számaiban annyi természettudománnyal és műszaki tudományokkal foglalkozó értelmiségit behozni hazai írásbeliségünk erősnek hitt,

erősnek hinni akart várába, amennyit csak engedtek az adott körülmények” – írja visszaemlékező cikkében.¹ Mint rámutat, az erdélyi magyar olvasóközönség „ítatóspapírként” szívta magába a tudományos ismeretközlést. Beszéd példára erre, hogy – amíg lehetővé tették a politikai körülmények – az *Élet és Tudomány*nak több előfizetője volt Romániában, mint ahány példányban az *Előre* napilap megjelent. A tudományos szakírás kiemelt helyét jelzi a *Korunk* Bolyai-díja is, amelyet 1981-ben és '82-ben az anyanyelvű tudományos ismeretközlés bátorítására hozott létre a szerkesztőség, s amellyel az előző év legjobb természet- és társadalomtudományi tárgyú könyvét jutalmazták. A Törös Gábor szobrász által készített bronz Bolyai-plakettből és „sok meleg kézszorításból” álló díjat

mindössze kétszer sikerült odaítélni, 1983-ban – hasonló román tudományos díj hiányára hivatkozva – a román hatóságok betiltották az elismerést.

A természettudományos közlések a korábbi időszaknál talán még fontosabb súlyt kapnak 1985 és 1989 között, Rácz Győző főszerkesztője idején a *Korunk*ban, amikor az egyre tarthatatlanabbá, fullasztóbbá váló, a biológiai túlélésre berendezkedő honi környezetben a lap gyors szellemi leépülése is nyilvánvaló. Ennek tükrében jó adag szarkazmussal akár egyet is érthetünk Rácz programadó (?) cikkének² végkicsengésével, jelesül azzal a mondattal, hogy „bízunk abban, hogy a lap még inkább azzá válik, amivé címe szerint lennie kell: korunk szellemi panorámájának tükrévé”. Merthogy azzá is vált, kétségteljesen.

Az 1985-től megújult külsővel, átkeresztelt (a *Kezesség* helyébe a *Kettős tükör* került) és új rovatokkal (két új rovat indult, az esszéhangú *Íróasztal*, Veress Zoltán szerkesztésében, és a *Korunk-interjú*, melyet nem egy szerző, hanem a szerkesztőség jegyez) megjelenő *Korunk*-laptest mintegy fele kizárólag propagandacélokat szolgált. Természetesen a többi anyag zöme se mentesül az ideológiai átszűrősegtől, de legalábbis a stratégiai jellegű ideológiai bevezetőtől: ez alól kivételt képeznek a természettudományos cikkek, műszaki szakíráskor, és olykor az irodalmi szövegek is. Hogy milyen jelentőséggel bír az említett korban az anyanyelvű tudományos ismeretközlés, az Ágoston Hugó írásából igen beszédesen kicseng: „a tudománynak önmagában is hatalmas gondolati és etikai ereje van. [...] A tudomány különös észjárását és világszemléletet követel, amely lényegét tekintve szöges ellentéte napjaink egyes elidegenedett és romboló tendenciáinak; a művészetel együtt hatalmas gondolati épület része, ám attól eltérően kollektív jellegű, tehát több embert implicál; s nem utolsósorban nélkülözhetetlen forrása anyagi kultúránknak, táplálkozásunknak, jó ideje pusztán fennmaradásunknak is.”³ Ebben a kontextusban kiemelt jelentőséget tulajdoníthatunk a Veress által útjára indított *Íróasztal* rovatnak, melynek – mint írja a szerkesztő⁴ – feladata, „hogy publicisztikánk medrének mélyítését célozza: a tollat professzionista módon forgató írók mellett, akik itt elsősorban a szöveg igény szintjét hivatottak

megszabni, a filozófia s a tudomány művelőinek egy-egy csapatát mozgósítsa magvas, értelmes, időszzerű témákhoz kapcsolódó havonkénti megszólalásra. Jómagam mint másfél évtizede a tudományos közírás ügyét képviselő szerkesztő, e felől az ügy felől néztem a szándék hasznosságát; a nemes verseny szelleme, az írók megszabta szövegbeli igény szint – gondoltam örvendezve – végre egy olyan műfaj felkarolását és művelését fogja eredményezni, amely eddig hiányzott a tudományos közírásunkból: a népszerűsítésen, az alacsonyabbmagasabb fokú ismeretterjesztésen messze túlnövő, egyéni alkotásnak tekinthető írásmű, az esszé műfaját.”⁵ Bár Veress eredetileg – úgy tűnik – havi négy kisesszét kívánt közölni a rovatban, ez a vágya ritkán teljesülhetett: általában havi két-három írás jelenhetett meg. Az első év lendületéből vélhetőleg visszafogott Veress 1986-os távozása is az országból.

A természettudomány tárgykörébe tartozó, valóban tudományos igényű megírt cikkek a *Tudományos műhely* és a *Kilátó* című rovatban kapnak helyet. Az 1985–1989 közötti évfolyamokban összesen 81 természettudományi írást számoltunk össze, ezek mintegy fele-fele arányban esszéjellegű, illetve tudományos igényű ismeretterjesztő közlések (a lap jellegénél fogva nyilván a közérthetőségre is figyelnie kellett a mindenkorai szakírónak). Az íráskor jelentős része (25) a fizika tárgykörébe sorolható, ezt az orvostudományi (16) és a kémiai (15) íráskor követik. Biológiával és matematikával 7–7 cikk foglalkozik, földrajzzal 6, gyógyszerészettel pedig 5. A leggyakrabban közlő szakírók: Buchwald Péter, Dominics Sándor, Oláh-Gál Róbert, Barabás Tibor és Toró Tibor, emellett Ágoston Hugó, Ander Zoltán, Antal István János, Bakk Miklós, Bartók Katalin, Benedek Zoltán, Benkő András, Dáné Tibor Kálmán, Delesega Gyula, Farkas A. Zoltán, Ferenczi István, Fodor Ferenc, Gábos Zoltán, Ifj. Gálffy Mózes, Grünwald Ernő, Hajdú Zoltán, Hajós József, Hints Miklós, Horváth Katalin, Kelemen Judit, Keszegh Tibor, Kiss András Sándor, Komjátszegi Sándor, Kósa Kiss Attila, Kun Imre, Imecs Mária, Imreh Sz. István, Márton László, Szabó Loránd, Vincze János, Papp József András, Pázmány Dénes, Rajka László, Rácz Győző, Róbert Endre, Roth György, Rab János, Szabó László, Szócs Kovács Katalin, Ti-

bori Szabó Zoltán, Tófalvi Zoltán, Tonk István, Tövisi József, Uray Zoltán, Unger Zoltán, Varga-Umbrich Károly, Veres József, Vincze János és Zsakó János közl természetudományi tárgyú írásokat.

Sokszor a *Korunk*-interjú is természetudományos felütésű, így hát gyakorta akár ezt a műfajt is az általunk vizsgált kategóriához sorolhatnánk. Fontos megemlítenünk a vizsgált periódus évkönyveit is: a '82–83-as *Korunk-Évkönyvet* Veress Zoltán szerkeszti *Ismeretlen ismerősünk: az ember* címmel, a témában közölhető több – nyilván elsősorban biológiai, orvostani – írással. Valamelyest ezt a nyomvonalat követi az Aniszi Kálmán és Kiss János szerkesztette *Gyógyító természet* című évkönyv 1988-ból.⁶ A kiadvány az üdülés – szabadidő – kikapcsolódás – természetközeli címszavakkal körülírható anyagokat hoz, sok-sok kötelező propagandisztikus beütéssel. Az 1989-es évkönyv – szerkesztői: Kiss János és Szilágyi Júlia – a *Földfogyatkozás* címet viseli, és jelzésértékűnek tekinthető, hogy a szerkesztők szándéka szerint nem kíván másról szólni, csak „levegőről, vízről, talajról, állatokról és növényekről és persze mindezek gazdájáról, az emberről: olyasmiről, amit mindenki megért, és amiben mindenki egyetért. Arról, amit kénytelenek vagyunk Földfogyatkozásnak nevezni. Mert szennyeződik a levegő, a víz és a talaj, állat- és növényfajok tűnnek el ...”⁷

A fennebb felsorolt illusztris névsor ellenére az anyanyelvű tudományos szakírás színvonalára és jövője aggodalommal töltötte el a műfaj művelőit. Az 1987-es szeptemberi lapszámban Buchwald Péter számol be arról,⁸ hogy a kolozsvári szabadegyetem *Ember és természet kollégiumának* legutóbbi előadásán – a népszerű rendezvénysorozat kéthetenként jelentkező előadásaiban általában orvosok, biológusok, vegyészek, fizikusok, mérnökök ismertették saját kutatásaikat vagy szakmájuk

közérdeklődésre is számot tartó újabb eredményeit – a szakírás gondjairól vitáztak a résztvevők mintegy három órán keresztül. A „felelősséggel megírt, tudományos hitellel bíró, közérthető és mégis színvonalas cikkek”⁹ közlése elsősorban a szakírókon múlik, állapotották meg az egybegyűlteket, mint ahogy azt is, hogy fiatalításra, utánpótlásra van szükség.

E szükségszerűség valóságalapjáról beszélés tanúságul szolgálnak a '89-es fordulat utáni *Korunk*-lapszámok. A harmadik folyam első tíz évéből szinte teljesen hiányoznak a természetudományos cikkek, publicisztikák: összesen négy ide sorolható írást tudunk azonosítani az említett periódusban. A nyolcvanas évekbeli ismeretközlő tendenciát egy lapszám erejéig azért sikerül felelevenítenie a szerkesztőségnek a *Természet – élet – tudomány – élettudomány* című számmal 2000 márciusában, 2002-ben a *Bolyvai-émlékszám*mal, 2006-ban a *Természet – katasztrófák – ökológiával* (Cseke Péter kezdeményezésére és szerkesztésében). Ez azonban lényegében nem változtat azon a tényen, hogy a harmadik folyam évfolyamainak lapszámaiban hiánycikknek számítanak a természetudományos írások. S bár a 21. századi *Korunk* nyomvonala, úgy látszik, főként a humánnak nevezett tudományterületeken halad, a mindenkor szerkesztők vélhetőleg bármikor helyet biztosítanak az izgalmas, újat mondó, nemzetközi kitekintésű reáltudományos közléseknek. Hogy ezek mégis kikoptak (lapjaink) hasábjairól, annak okai nyilván túlmutatnak az anyanyelvű szakírás gyöngé minőségén, korlátain (bár e szempont kétségtelenül korántsem elhanyagolható). A (természet) tudományos kutatás mai szakmai követelményei azt diktálják, hogy a kutatók a külföldi, ISI adatbázisokban szereplő periodikákban való publikálást kezeljék prioritásként.

Botházi Mária

■ **JEGYZETEK**

1. Veress Zoltán: Évfordulós mozaikkockák. *Korunk*, 2007. február.
2. Rácz Győző: Szerkesztői salutatio. *Korunk*, 1985. 1. sz.
3. Ágoston Hugó: Ismeretterjesztés. *Korunk*, 1985. 4. sz., 311.
4. Veress Zoltán: Mit akar a szerkesztő? *Korunk*, 1985. 5. sz. 403–405
5. Uo. 404
6. Az említett kiadvány előtt még egy *Korunk*-évkönyv megjelenik, az 1986–87-es, *Évgyűrűk: egyén, család, társadalom* címmel, szerkesztője Szilágyi Júlia.
7. *Korunk* Évkönyv, 1989, fűlszöveg.
8. Buchwald Péter: A szakírás gondjairól. *Korunk*, 1987. 9.sz. 739.
9. Uo.

KESZEG ANNA

AZ ÁRPÁDHARAGOSI BRUCE WAYNE

Szilasi László: *Szentek hárfája*

■ *Think global, act local*¹ – hangzott a kilencvenes évek vállalkozói kultúrájának varázsmondata. És hangzott ugyanígy az 1910-es évek egyik leghaladóbb, Patrick Geddes-féle urbanisztikai koncepciójának kivonatolt programja. Nagymúltú kifejezés, benne lenne bármelyik 20. századi *loci communi*-gyűjteményben. S az sem tagadható, hogy a vén Európa legélhetőbb városai, régiói azok maradtak/lettek, amelyek komolyan vették ezt a természetvédő mozgalmi háttérrel is rendelkező kifejezést.

A *Szentek hárfája* alighanem afféle irodalmi „think global, act local”. A narrátori hangok rétegzettsége, a cselekmény „értelmiségi krimi”-volta ellenére mégiscsak arról lenne itt szó, hogy megértsük azt a bonyolult képletet, amit az időben hozzánk legközelebb álló narrátor állít elénk az utolsó titkorsorozat felfejtésére készültekor. Figyelem, a regény legjobb bekezdését idézem: „Amikor 1989. július 6-án (*Városunk napján*) déli háromnegyed tizenkettőkor lekaszálódtam a pesti személyről, és kiléptem az állomás előtti térre, papírvékony talpú, jajpiros tornacipőt viseltem méregzöld Adidasfűzővel, mocskos, khakiszínű MaDoX rövidnadrágot, alsónadrág nélkül, mert azok addigra elfogytak, és egy citromsárga, műszálas Méta pólót. Volt rajtam még egy új, olasz napszemüveg, egy *Rocca di Papa* feliratú fekete baseball-sapka, meg egy kibaszott nehéz, cseh-szlovák gyártmányú, valaha narancssárga színű, úgynevezett csöves hátizsák. Úgy gondoltam, roppant jól nézek ki. A várost viszont kifejezetten lehangolónak találtam. Kicsi volt, sötét és bűdös.” (212.) Nevezzük azt, ami ebben a

bekezdésben kifejezésre jut, az egyetemes értékűnek vélt macsóság árpádharagosi dimenziójának. A következőkben célokom az, hogy négy tételben magyarázzam ezen állítás jelentését.

1. A (kis)város (Árpádharagos) egyenlő Gotham City.

Tehát: Árpádharagoston (vö. Békéscsaba) 1924 karácsonyán a Nagytemplomban egy Grynæus Tamás nevezetű diák meggyilkolja az Omaszta Mátyás nevezetű tót nagygazdát. Akinek a holtteste a templomban támadt nagy kavargásban rejtélyes módon eltűnik. És eltűnik a gyilkos is. A nyomozás három szintjén a gyilkosság lélektani összetevői után lényegesen különböző motivációkból kutatnak a különböző periódusokban élő megbízott, illetve egyre inkább önjelölt nyomozók. Egy ideig még gyakorlati tétje is van a dolognak, aztán csak egyéni ambíció, illetve legvégül feledésre hivatott, de kötelező szakmai teljesítmény válik belőle. Természetesen a gyilkosság és a nyomozás önmagában már borzalmasan izgalmas – sokkal izgalmasabb viszont az, hogy mindehhez az a Békéscsaba adja a helyszínt, ami a Szeged felé vezető vonat-utak Kocsárdja, Tövisé vagy Alvince, ahol a Csaba Centert és azt a bizonyos teret leszámítva aligha van néznivaló. Merthogy (és emiatt érzem találónak Szilasi könyvére a kiindulópontul választott jelmondatot): elvileg minden város Gotham City és a megtérő Batmanre vár, hogy pszichoszociológiai látélet készüljön róla. A *Szentek hárfája* egy olyan könyv, amelyben Batman megszívja a hazatérést. De ez már egyszerű stílárius kérdés.

2. A (kis)várostól menekülni lehetetlen.

A lényeg, hogy ez az Árpádharagos nevű város a világ legátlagosabb és legtermészeteesebb módján gyűjt össze igen izgalmas, kalandos, rendhagyó sorsú, identitású és személyiségű embereket. És ha már összegyűjtötte őket, sorsukat is alakítani fogja. A városnak aurája és malefikus ereje van. Kanetti Norbert – akinek tökéletes outfitjével fentebb megismerkedtünk – sorsa ezt a tételt illesztésként értelmezi. Gondoljunk bele a helyzetbe: a fiatal ember első komoly Nyugat-tapasztalatán van túl, s írásra az élete majdnem minden tekintetben, hazajön a kicsiszürkebűdös városba – rövid intermezzo a rá váró sok izgalmas és nagyszínesjóságú városok előtt – és aztán itt reked. Megöli a templom.² Vagy ott van a kis Grynæus Tamás, akinek Árpádharagoson dől el az élete egy megint csak furcsán idekeveredett, s a kisvárosban nagyvárosi habitusával visszaélő „klasszikus lóbolond” kisasszony, Connie Reeves miatt. Vagy Ladik István, akinek hősiessége kísértetiesen a Hot Fuzzra³ emlékeztet vagy a seinfeldi könyvtársarura. Vagy... és itt fel lehetne sorolni a regény valamennyi érdemi szereplőjét. Talán az egy Omasztát leszámítva.

3. A (kis)városban hősiességhiány-érzet halmozódik fel. Ettől patetikus környezet.

Ehhez a tételhez tekintetbe kell venni a nyomozás forrásait. A regénynek igen izgalmas részei azok – és ebben tipikusan szilasis a nyomozás –, ahol egy-egy klasszikus, de történetét vesztett szöveghely sors- és cselekmény-meghatározóvá válik. A kedvencem: „Meglio. Vivere. Un. Giorno. De leone. Che. Cento. Anni. Da pecora.” (Vagyis: „Jobb. Élni. Az oroszlán. Egy. Napját. Mint. A barom. Száz. Esztendejét.”) Benne az elírással, amit Ladik István akkurátusan kijavít. Egy graffiti Ladik István életébe kerülő döntését határozza meg. A Kanettiét egy toronygombirat. Miközben arról szól a történet, hogy minden esemény mögött egy igencsak értékes festmény áll (a fiktív H'aan-H'aragosso haragosi képei, melyeknek New Yorkban verik fel az árát). S bár valóban van ezekben a történetekben valami a posztmodern írásmítoszából, e jelenségek

más kontextusban tünetértékűek. Abban az összefüggésben, amelyben az íráshasználat nem professzionális közegekben az értelmiségi munka markerei túlértékelődnek, átkeverülnek egy olyan dimenzióba, ahol valós tétjüknél sokkal többre vagy pontosabban másra képesek. Az izgalmas helyzetek azok, ahol a szintek találkoznak és átfedésbe kerülnek egymással. A regény abban az összefüggésben különösen érdekes, hogy szépirodalmi szövegben mozgósít olyan tételeket, melyek a történeti írásszokás-kutatás, a történeti néprajz területén kutatási paradigmákat alapoztak meg.

4. A (kis)város újragondolandó a tömegkultúra városmítoszai értelmében.

Tételmondatomhoz visszatérve Szilasi könyve jól hasznosítható modelljét adja (kis)városi tereink hollywoodizálásának. Abban teljesen biztos vagyok, hogy azok a Müllner András említette popkulturális utalások, melyek „válogatás nélkül helyet kapnak az úgynevezett magas művészet, számtalan régi és kortárs irodalmi idézet” mellett,⁴ valójában jelentősebbek az utóbbiaknál. Mert ezek határozzák meg Árpádharagos újragondolásának szemléletét. Egrészt a tér felülről láttatása, a térszerkezet felülnézetből való érzékeltetése filmes perspektívát hoz, a leírások alapján valószínűleg egész korrekt CGI-Árpádharagost lehetne megvalósítani. Ugyancsak hollywoodi filmes klisének jár utána a zuhanó Kanetti szem előtt végigpörgő vizuális emléksor.⁵ Most végre megtudjuk „az igazságot” erről a filmes technikákkal annyiszor feldolgozott jelenségről. Másrészt pedig ebbe a provinciális környezetbe akció kell, izgalmas események, gyorsan pörgő események, személyes mitológia, képregényszerűen grandiózus hősök. Ja, és persze folyamatosan a nosztalgia, hogy ez mégiscsak más, mint amihez azokból a bizonyos filmekből hozzászoktunk. Harmadrészt a Nyugat-mítosz kivül a H'aan-H'aragosso-szálnak köszönhetően erőteljes Amerika-mítosz is vegyül a történetbe, a New York-i sikergyáré.

Jó lenne még városaink hollywoodiasításáról sok ilyen könyvet olvasni.

■ JEGYZETEK

1. Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan.
2. Lásd Müllner András írását a kötetről, melynek címe A gyilkos templom. http://www.revizoronline.com/hu/cikk/2539/szilasi-laszlo-szentek-harfaja/?label_id=8&first=0 (2010. 08. 06.)
3. Edgar Wright 2007-es vígjátéka egy vidékre került csúcsszaruról. <http://www.imdb.com/title/tt0425112/> (2010. 08. 06.)
4. L. a 2. lábjegyzet hivatkozását.
5. Dunajcsik Máttyás Magyar Narancsban megjelent kritikája „túlírtnak” minősítette „a nagytemplom tetejéről épp lefelé zuhanó Kanetti lelki szemei előtt pergő képek hét oldalra rügő pergőtűzét”. Magyar Narancs 2010. 06. 03. <http://www.manacs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir&id=21509> (2010. 08. 06.)

AZ ÁLSÁGOS MÉDIABESZÉD

Maklári Tamás: *Klímahisztéria és egyéb gyógyítható betegségek. Hamis próféták és próféciák a médiában*

■ Változik a klíma, és más szelek fújnak körünk médiájában is. Maklári Tamás könyve arra világít rá, hogy a mai zsurnalizmus olyan társadalommanipulációs mechanizmusokat érvényesít, amelyek végzetesen megbonthatják világunk etikai, kulturális, gazdasági integritását. Szerzőnk észrevétele szerint a média oly módon találja az információt a nagyközönség elé, hogy tulajdonképpen elrejtje ezzel a gesztussal az eseményt/jelenséget, amelyre vonatkozik. Olyan, legtöbbször a tudományos diskurzus köntösébe öltöztetett „eszméktől” hemzseg a legtöbb médium, amelyek nem állják ki a logika vagy az empiria vizsgáját, azonban megszerkesztésük annyira jó, hogy a témában járatlanoknak fel sem tűnik *igazságtalansága*. A tudománynak álcázott áltudomány sokkal toxikusabb, mint a környezetünket elöntő méreganyagok özöne, és esetenként a klímaváltozásnál is jelentősebb károkat tud okozni.

Aki eléggé nyitott szemmel jár a világban, megfigyelheti: nem is annyira *médiafogasztók*, mint inkább *médiatáplálékok* vagyunk. Olyan szintre jutottunk a média fogalmának a mitizálásában, hogy immár le sem bontjuk ezt a fogalmat, nem is keressük meg jelentésösszetevőit, nem bombázzuk szét atomjaira, hanem csak a szintetikus kifejezéssel illetjük, holott a média nem egyéb,

mint egy komplex szociális jelenség, amely minden észlelési helyzetében másképpen mutatkozik meg, implicit módon helytelen általánosságokban beszélni róla. A média önmaga megbontójaként lép fel, elveszíti valószínűségvonatkozását, és mind információközvetítőként, mind információkreálóként meghamisítja önmagát. Azáltal, hogy jelölőként megsemmisíti önmagát, lenullázza azt az ideológiát is, amelynek vehikulum.

Ebben a perspektívában a Maklári által elemzett médiapánik-jelenség érthető és motivált, hiszen nem ez az egyetlen téma, amelynek felvezetése során áltudományos vagy hamisított adatokat juttat el a fogyasztóihoz. Viszont a média ezen magatartására ritkán válaszol érdemleges kritika. Talán szellemünk lustaságából kifolyólag, talán gyávaságunk miatt legtöbbször csak *megnevezzük* a médiát, és valamilyen archaikus taburendszer maradványaként természetesen mindig csak eufemizmusokkal, mindig csak szintetikus, tulajdonképpen semmitmondó kifejezésekkel. A valódi – nem közhelyekkel dolgozó –, viszont a kognitív távlatokat és az etikai dimenziót nagyjából nélkülöző médiakutatásokat maguk a médiakorporációk, médiavállalatok végzik, csak és csakis saját fizikai létük minél nagyobb léptékű kiteljesítését tartva szem előtt. Fizikai lét alatt itt főleg a *profitgeneráló* infrastruktúrára, műsorpoli-

tikára gondolunk, mert ha egy médiavállalat így vagy úgy nem hoz pénzt, előbb-utóbb a részvényesek (a kereskedelmi esetében) vagy az aktuális politikai vezetők (a közszolgálati esetében) át fogják adni az enyészetnek. Ahol a termékadásról, a nézőszámról, a marketingről, a reklámelhelyezésről folyik a nagyon is pragmatikus diskurzus, a kognitív szempontból közelítő, etikai vagy (saját megítélése szerint) pozitívan konzervatív terminusokkal operáló elemzőnek nincs mit keresnie a média metaszintjein. A média heurisztikus újításai is mind aprólékos szociálpszichológiai kutatások eredményei, általában minden „médiatermék” megjelenését komoly felmérések előzik meg, ritkán fordul elő az, hogy egy *ad hoc* bevezetett média-viselkedéstípus pozitív visszhangra találjon. Azok az elemzők, akik neheztelnek a médiára annak helytelen viselkedése miatt, sosem voltak annyian, és sosem képviseltek akkora vásárlóerőt, hogy bárki is megijedjen tőlük a tízmillió vagy tízmilliárd dolláros nagyságrendű költségvetésekkel dolgozó médiavállalatok vezetői szintjén. Az ilyen elemzők örvendhetnek annak, ha valamely médiavállalat megjelenteti a tanulmányait vagy könyvüket, de azt is inkább azért, mert esetleg épp a konkurens cégről nagyon negatív nyilatkozatok is belerejtöztek abba a bizonyos, etikai töltetű médiakritikába.

A formális média, a hírek, az aktualitások közösségekben való terjesztésével megbízott vagy azt felvállaló szervezetek már a kezdetek óta ideák vagy gazdasági természetű eszmék lekötelezettjei, objektivitást vagy globális léptékű jóakaratot elvárni tőlük tehát tulajdonképpen illegitim gesztus lenne, viszont a legtöbb médiatermék kisebb-nagyobb erőfeszítéssel ki tud alakítani magának olyan közösséget, amely őt tekinti fő értesülésbeszerzési forrásnak, és amely anyagi befektetés képében (műsorvásárlás, műsoridő-vásárlás stb.) támogatja is őt. Ezt a cselekedetet viszonylag könnyű végrehajtani, mert a *Homo sapiens* nem az a fajta élőlény, amely sokat gondolkodna tágabb közösségén – állítólag genetikailag úgy vagyunk programozva, hogy kis, pár száz fős közösségekben éljünk, és azokon belül érvé-

nyesüljünk. Ma a fokozott urbanizációval és a falvak elnéptelenedésével legtöbbünknek több ezres, tízezres, százezres, sőt milliós közösségre kell beilleszkednie, amely jóval meghaladja szocializációs képességeinket. A megaközösségekbe kényszerített ember tehát gyakorlatilag egyedül van, és mivel abból él, hogy a világából bizonyos adatokat tud meg, és azok alapján tájékozódik, cselekszik, az általa elemi igénynek tekintett, szükséges információkat könnyedén be lehet neki „oltani” a média bejártott csatornáin keresztül, mert nem áll mellette egy szerves közösség védelme, amely esetleg intelligensebb, tapasztaltabb vagy csak fürgébb társak beavatkozása révén meg tudná menteni attól, hogy *mindent elhiggyen abból, amit a hivatalos, szervezett működésű médiától megtud*. Így esetleges az, hogy valaki kételkedjen, és ami fontosabb: *statisztikailag elhanyagolható*. Azok, akik nem kételkednek, vagy azok, akik megalapozottan kételkednek, elenyészően kevesen vannak a médiahívók vagy a megalapozatlanul mindig *csak az egyik tábor médiájában kételkedők* gigantikus tömegéhez képest.

Maklári Tibor tekintélyes, 300 lapot számláló kötete azonban még a kétkedőket is meglepheti relativizmusával és tájékozottságával. Olyan információkat tartalmaz, amelyeket a média nem népszerűsít kellőképpen, és amelyek mind-mind annak a bizonyítékai, hogy a közszolgálati és kereskedelmi orgánumok olyan világot építenek körénk, amelyben csak akkor lehet élni, ha a médiafogyasztásra kényszerült alany *megszűnt kételkedni*, és eggyé válik ezzel a mesterséges, verbális gesztussal „teremtett” univerzummal. A kétkedők, a kritikusok kiszorulnak a peremre, elveszítik a médianyilvánosság lehetőségét. Az utókor, aki feltételezhetően a sajtót, a médiát fogja a történelem megírására használni, elképzelhető, hogy nem ismeri fel a kis médiavisszhanggal rendelkező vagy médiavisszhanggal egyáltalán nem rendelkező elméletek súlyát. A média kanonizál, de elsősorban önmagát kanonizálta mint egyetlen hiteles és releváns információhordozót. Belső tulajdonságaiból kifolyólag erre és talán csak és csakis erre hivatott, viszont ahhoz, hogy ne váljon a társa-

dalom túlélési lehetőségein és erkölcsi integritásán tudatosan rontó érdekek szolgájává, szükséges lenne az is, hogy a mindenkori üzenetek közvetítésének technikai képességei mellett rendelkezzen olyan értékrenddel, amely szellemében cselekedve az egyén és a társadalom (ön)tudatossági szintjének emelését engedhesse csak meg magának. Mindennapi médiafogyasztási gyakorlataink során azonban ennek ellenkezőjével találkozunk. Az tapasztalható, hogy a Média azon van, hogy vámpírként – nem, inkább piócaként – a „vevőkre” tapadva igyekszik kiszívni azokból a lényegüket, személyiségüket, önazonosság-tudatukat és azt saját életelméleteivel helyettesíteni, amely elméletek nem arra szolgálnak, hogy a médiafogyasztóból ultraracionális, hipertudatos és tökéletesen etikus egyéniség legyen, hanem arra tanít meg mindenkit, hogy miképpen kell eltekinteni a szubsztanciáktól, és miképpen kell egy pillanatnyi érvényességű gondolatot, egy távlatokat nélkülöző „kiszűrt” világlényegiséggé kinevezni és a pár száz fős kisközösségét is elveszített, az egyedüli, szinguláris médiafogyasztó szubjektumra lenni tekintettel.

A média, érdekes módon, elrejtí forrásait – mind az anyagiakat, mind az ideológiaiakat. Nem a végtelenből és nem az abszolútumból származtatja önmagát, hanem egy olyan kaotikus szerveződésű világból, amely mindenféle, mind külső, mind belső kritikus számára áttekinthetetlen és hozzáférhetetlen. Mivel nem lehet tudni, milyen lényegiséget képvisel az épp aktuális média, nehéz dolga van minden elemzőnek, aki gazdasági vagy antropológiai szempontból közelít hozzá. Régis Debray francia *médiológus* szerint a médiakutató szükség-szerűen kényszerül a vizsgálatával, mert kutatási területét sosem lehet tetten érni, sosem lehet olyant állítani az éppen történő médiáról, ami rá mint entitásra vonatkozna. Ami érzékelhető és tehát értékelhető is, az az empirikus matéria, amelyet legtöbbször nagyon kiszámított közönségnek szórnak szét, és amely, elvárásokat kelteve, mintegy „be-programozza” célzott fogyasztóit a következő programokra. A rövid időszakokban végzett elemzés a nézettséget, a műsortenden-

ciákat, a reklámelhelyezési módok optimalizálását, az uralkodó műfajokat stb. hivatott feltárni, de sajnos alkalmatlan arra, hogy gazdasági és elnagylvolt pszichológiai természetű adatokon kívül egyebet is szolgáltatson. Viszont mire meg lenne a szükséges észlelési táv, amelyen belül még nem oldódott zaja az éppen vizsgált médiatermék, arra már újólá vizsgálatatlanná válik, mert elveszítette eredeti közegét. A mindenkori média ott és akkor az, amikor megosztja magát a közönségével, amikor fogyasztják, és amikor ő fogyasztja a célszemélyeit, közösségeit. A médiával mint szociális jelenséggel másként állunk, mint az esztétikai értéket is hordozó műalkotásokkal. Tagadhatatlan, hogy a médiatermékek is hordoznak esztétikai valenciákat, tény, hogy nem az az uralkodó jellemvonásuk, hanem az *információ*, amely nem annyira áll kívül az időn, mint a műalkotás, mert önmagát nem értékhez, hanem érdekhez köti, és az érdek társadalmunkban rövidebb „kifutású”, mint az érték.

A média tehát nem emeli ki saját magát az időből, hanem szorosan ahhoz tapad, viszont a narratív szövegek módszereivel élve megváltoztathatja annak észlelhetőségét, önmagához hasonlítva az általa elmesélt események referálható részének általa kiválasztott szegmenseit, amely narratív gesztus interpretációként és ekképpen az idővonal linearitásának felbomlásával jár. A torzulások nem vezetnek a média tértől és időtől való elszakadásához, mert ez azt eredményezné, hogy már nem lenne önmaga.

Az itt megmutatott világ csak metonimikus viszonyban áll azzal a világgal, amelyet az empiriánk való világnak nevez. A médiadiskurzusban teremtődött világ viszont nagyon koherens és valóságos: ellentétek, igazságtalanságok, lényegek és lényegtelen-ségek fonódnak össze. Ez a szerveződés – amelyről nem lehet tudni, viszont *sejteni* igen, hogy *tudatosan* ilyen – elrejtí önmagát ebbe az általa teremtett kognitív hozzáférhetlenségbe. Az igazi Ok, az igazi Eredet elmosódik, viszont számtalan lehetőség marad arra, hogy az esetlegesen kritikusan viszonyuló megpróbálhassa visszafejteni azt. A média számtalan irányjelzőt helyez el,

amelyek önmaga működésének mozgatóerői felé mutatnak, ámde mikor ezzel a diszfunkciós metonímiával szembemenő, azt dekonstruáló diskurzus közelíteni kezd egy olyan réteg felé, amely már összeférhetetlen önmagával (a médiával), vagyis nem szabad(na) nyilvános legyen, akkor ennek az eredetrétegnek az eredeztető-tényezői rendszerint elhallgattatják a kritikai viszonyulást. Vagy úgy, hogy agyonhallgatják, vagy úgy, hogy túlbeszélik, és így az észlelési szint alá szállítják le, vagy egyéb, nemmediatikus eszközökhöz folyamodnak (pl. megölik a kritikai diskurzus képviselőjét, a média épp akkor domináns elveivel szemben álló egyént).

A média nem magyarázza önmagát, és azt sem engedi meg, hogy őt magyarázzák. Annyit viszont lehet látni, hogy a médiával interakcióba lépő eszmék, emberek *elvesznek*. Nem távlatokban, hanem azonnalóságokban kezdenek gondolkodni, nem közösségekben, még csak nem is egyéneken, hanem az egyénben látják a világ gazdasági, erkölcsi stb. helyzetének a javulását... A média repetitív, emiatt a vele és benne élők azt érzékelhetik, hogy egy örökkévaló működés részei. Amit nehéz érzékelni, az tulajdonképpen a fent jelzett, nem teljes metonimikus jelleg, vagyis az, hogy ez a ciklikusság nem a média alaptermészete, viszont kitűnően mímeli ezt. Leképezi önmagát, saját magát viszont elrejt ezen leképezés aktusában, és így a metadiskurzusok számára csak és csakis mint nem eredeti mutatkozik meg. Maklári Tamás ideológiai, etikai meg gazdasági tényszerűségekre hivatkozva leplezi le a média tódtításait, de sajnos nem „ás” le annak diskurzív törvényszerűségeibe. Talán a célközönség is indokolta ezt a döntést, hogy a média által kijelentett tények igazságát vonja kérdőre a *nem annyira mediatizált* adatok segítségével, viszont szükségesnek érezzük azt, hogy a világ helytelen, hibás leképezésének esetleges gazdasági, politikai okain kívül rákérdezzünk a sajátos metonimizáció megvalósulásának mikéntjére is. Maklári könyve inkább tényeket emel ki az idő zajlásából, a szociológus eszközeivel kontextualizálja azokat, és egyúttal lebontja róluk a torzító rétegeket, melyeket a

média halmozott rájuk ahhoz, hogy ne elmeséltségükben jussanak el az érintettekhez, hanem megtörténésükben. A könyv közel sem kimerítő, de hatalmas és – ami fontos – relevánsnak látszó információanyagot szolgáltat a média káros hatású metonimizációs gyakorlatainak leleplezéséhez. Előszörben leleplezi azt a hamis fatalizmust, amelyet az Apokalipszis-váró média valószínűleg belesulykolt a mindenkori célközönségébe, és amelyet a történelemtudomány és maga a média mellékhajtásai, a nem a fősodor érdekeit követő érdekcsoportosulások szolgáltatottak írott és multimédiális anyagban számára. Filológusi szorgalommal keresi ki a szén-dioxid-mutatókat, a rákbetegségek statisztikáit, a jégtakaró olvadásának *valódi* okait leíró dokumentumokat. Szerencsére mindezt olyan intelligensen teszi, hogy könyvből nem lesz még egy apokaliptikus mű, nem azt kiáltja, hogy nem a tengerszint-emelkedés, hanem a *média* fogja sirba vinni a világot, hanem megmutat egy alternatív, nem aktuális-mediatikus értelmezési perspektívát is. Munkája azért is rangos, mert ezen trópusos természetű valóság-torzítás mögött nem obskúrus konspiratív hatalmat feltételez, hanem csak addig megy vissza következtetéseiével, ameddig a logika, illetve a tapasztalat, valamint a kognitívan is ellenőrizhető adatok támogatják. Írása ezért nem egy Dan Brown-ízű titkosszekta-kritika, amely belesimulva a média zajába és zajlásába, egyetlen fodor kavarása nélkül elegendne azzal, hanem inkább olyan szikla, amelyet Dávidunk belehajított ebbe a szennyes folyamba (a szerző is használja ezen szimbolikus bibliai szereplő nevét), és amelyet reményeink szerint lep el ez a hírözön, és amelynek többek közt az is a szerepe, hogy eltüntesse azt, ami nem azonos vele, hogy elleplezze azt, ami túltekint a média értékrendszerének azonnalóságán.

A könyv sokkal árnyaltabb tájékoztatást nyújt a mostani betegségekről, a védőoltásokról, a technika áldásairól és átkairól, a túlnépesedésről, a szervezett bűnözésről, az ökoörületről, mint amilyen a Média (immár újólag, másodsor nagybetűvel, érzéltetendő diskurzusunk önkritikáját, amellyel viseltetik saját, kényszerűségből

felvállalt szóhasználatával szemben) nagyobb áramlatai táplálják a köztudatot, tulajdonképpen egy régi szerepet ölt magára, új köntösben.

Hogy változik-e a klíma, azt nem a hisztériát keltő média dönti el, de még a „beetett” nagyközönség sem – talán így foglalnánk össze Maklári végkövetkeztetését. A média által a megszállottság ismételt ijesztgetések az emberi psziché sérülékenységéből kifolyólag elérték azt, hogy mindenki a klímaváltozás vagy a környezetszennyezés szakelemzőjévé váljon, ugyanakkor azonban a közönség görcsben tartásával a média elérte azt is, hogy ne lépjenek érvénybe érdemleges megoldások, ne zajlódjon le a tényleges probléma-felismerés és a cselekvés szintjére való átlépés. A romló környezet mellé romló szellem is társul, és hamis eszmékkel, áltudománnyal a szennyezett emberi lélek jelenti az igazi veszélyt a környezetre – figyelmeztet az írót.

Az önnevelő és a „világmegváltó” könyvek beszédrendszerét másolva – ha nem ezt teszi, akkor olvasatlanul eltűnik, kritikai

visszhang nélkül elmosódik – magára veszi az antikvitás pedagógosának a köntösét is: nem akar hirtelen *másvalamivel*, idegen információkkal elhalmozni, nem hirdeti saját cáfolhatatlanságát és tévedhetetlenségét, nem avatja magát egy új típusú világtérlemező diskurzus szentjévé és pápájává, hanem csak alternatív utat mutat, olyant, amelyen járva talán kikerülhetünk a média meanderes folyásából olyan helyekre, ahol nem kell követnünk a fősodort ahhoz, hogy életben maradjunk.

Végigvitt érvelései, a teljességet sugárzó kontextualizációi tulajdonképpen *utat mutatnak* nekünk egy teljesebb, értéktelen, illetve csak pillanatnyilag érvényes értékekkel kevésbé terhelt ön- és világtérlemezés felé. Javaslom: fogjuk kezünkbe ennek a posztmodern pedagógosznak a kezét, és kövessük egy darabon. Addig, amíg magunk is meg nem találjuk azt az irányt, amely plurális értékrendű világunknak egy nem annyira a jelenhez, hanem a holnaphoz kötött tartománya felé vezet.

Péter Árpád

SZOCIOLÓGIA MINT ÉLETCÉL

Balla Bálint: *Életem és a szociológia*

■ Nem mindennapi kis könyv, amit az olvasó kezében tart. Balla Bálint, a berlini Technische Universität (Műegyetem) emeritált professzora, az Eötvös Loránd Tudományegyetem díszdoktora a kötet első részében színes mozaikok formájában vall életéről, melynek értelmét – szavai szerint – akkor találta meg, amikor eljutott a társadalomtudományhoz. A második rész, mely válogatást tartalmaz tudományos munkássága körében a szélesebb közönség számára megírt tanulmányaiból, illusztrálja, hogy szerzőjük életének java része egybefonódott a szociológia művelésével. S ez nemcsak célt, értelmet adott az életének, de tudományos rangot, munkásságának hírnevet, személyének

megbecsülést, külföldön és szülőhazájában egyaránt. Pályafutásában két kiváló segítője volt, mint írja, nemcsak az életében, de a tudományban is társai: felesége, Waltraud és a Protestáns Szabadegyetem.

De ehhez egy hosszú, küzdelmes utat kellett végigjárnia, hányódással és bukásokkal, noha sorsa sok mindenben kedvezett neki. Kezdjük szülőhazával, gyermekkorával. Apja ügyvéd, aki a válságos években vállalati jogászként gondoskodott családjá fenntartásáról, anyja festőművész. Mindketten művelt, a kultúra, a művészetek, a világ dolgai iránt érdeklődő emberek. Embertársait nem származásuk, világnézetük vagy fajuk szerint osztályozzák. Keresztény meg-

győződésükkel nem hivalkodnak, de ebből fakadóan sietnek olyan barátaik, rokonaik segítségére, akik a háború utolsó éveiben üldözöttekké váltak. Ebbe a polgári otthonba született bele a szerző, ennek szellemisége, légköre formálta gondolkodását. Erről írja, hogy „egy kis szigeten, védettségben éltem”. S a szülők anyagiakat nem kímélve gondoskodtak fiuk iskoláztatásáról, noha 1945 után az apa „reakciós” kényszernyugdíjazottként éveken át csak alkalmi munkákhoz jutott.

Balla Bálint az 1946-ban sikeresen letett érettségi után a budapesti egyetem jogi karára iratkozik be, a diákoskodás mellett ő is vállal alkalmi munkát, míg 1947-ben az egyetemisták egységes szervezete, a MEFESZ külügyi osztályán nyelvtudására tekintettel és a kisgazdapárti főtitkár támogatásával alkalmazást nyer. Innen a hírhedt fordulat évében, 1949-ben mint rossz kádert kiteszik, egy ideig kereset nélkül „lézeng”. De jósorsa most sem hagyja cserben, az államosított villamossági kereskedelmi vállalatok egybeolvasztásából létrehozott Ravill alkalmazza, előbb raktári, fizikai munkára. Főnöke, Gazda elvtárs, aki a német haláltáborból túlélvén párttagként vezetői posztra emelkedett, hamar felismeri és fontosabb munkakörökben kamatoztatja beosztottja tehetségét. Sőt 56-ban külföldi útra küldi: rábízta a vállalat képviselőjét a lipcsei nemzetközi vásáron. Balla joggal érzi, hogy munkahelyén is, akárcsak otthon, egy szigeten él, főként mert főnöke „rajta tartja a kezét”. Így érthető, hogy a jó viszony akkor sem romlik meg köztük, amikor Ballát a forradalom kitörése után megválasztják a Ravill forradalmi bizottsága elnökének. A vállalat az események lázában is megmarad békés szigetnek. De képviselői a forradalom leverése után sem mondanak le céljaik, követeléseik érvényesítéséről, és csatlakoznak a Nagy-budapesti Központi Munkástanácshoz. A csatlakozási okiratot, saját aláírásával is ellátva, Balla Bálint személyesen adja át a Munkástanács megbízottjának – egy nappal később a Kádár-kormány fegyveresei letartóztatják a Munkástanács tárgyalásra meghívott vezetőit.

Balla okkal tart a megtorlástól, ami azonban, meglepetésére, elmarad. Kiderül, hogy senki sem akadt a vállalatnál, aki feljelentené, aki ártani akarna neki. És Balla hosszas, félelemmel eltelt hónapok után ráébred, mekkora ereje van egy kölcsönösség és segélynyújtáson alapuló társadalomnak, még ha csak egy vállalat mikrotársadalmáról van is szó. Egyre inkább foglalkoztatja a kérdés: megváltoztatható-e a társadalom az emberi, különösen a munkakapcsolatok által, függetlenül politikai berendezésétől, tehát akár a szocializmustól is? Mivel a Ravillt idővel már „állóvíznek” találja, letesz három felsőfokú nyugatinyelv-vizgát, és sikerül átkerülnie a felfejlődő székesfehérvári Videotonhoz, ahol nyugati kiküldetések lehetősége kecsegteti. De amikor kiküldik az NDK-ba és – még a falépítés előtt – átsétálhat Nyugat-Berlinbe, felelősséget érez megbízatása teljesítéséért, és nem marad a csábító Nyugaton. Még reménykedik abban, hogy az emberi és a kiscsoportkapcsolatok fejlesztésével hozzájárulhat egy „emberarcú szocializmus” kialakításához. Az átélt családások, főnökei értetlensége azonban újabb állásváltoztatásra késztetik. 1964-ben elszánja magát új életcélja megvalósítására: szociológus lesz! Kapcsolatba kerül Hegedüs András volt miniszterelnökkel, aki szakított múltjával,* és az MTA szociológiai kutatócsoportja vezetőjeként próbálja a szocialista rendszerben eladdig megvetett tudományágat meghonosítani. Mivel Magyarországon szociológiai tanulmányokat folytatni nem lehet, Ballának 1965 áprilisában sikerül két évre szóló útlevelemmel előbb Franciaországba, majd Németországba utaznia, még azzal a szándékkal, hogy tanulmányai befejezése után hazatér. Münsterben nemcsak átadhatja magát az áhított tanulmányoknak, de tanáregédként is alkalmazták 1967 nyár végén lejáró szerződéssel. Kérvényét útlevele meghosszabbítására a kelet-berlini magyar külképviselet postafordultával elutasítja. Közben találkozik a szociológiai világkongresszuson Evianban Hegedüssel, aki négy szemközt azt a baráti tanácsot adja, hogy – egyelőre – maradjon

Nyugaton. Balla ezután elfogadja a nyugatberlini Műegyetemen felajánlott vezető tanársegédi állást – ahol később professzorrá nevezzik ki.

A nehéz döntés, hogy nem tér haza, egyben hontalanságot jelent, ígéretes tudományos pályafutása ellenére depresszióval jár. „Mély szakadékba zuhantam” – vallja –, amelyből azonban két fontos esemény kisérti. Az egyik a nyugat-európai Evangélikumi Ifjúsági Konferencia fiatal magyar résztvevőivel való megismerkedése, majd az ebből „kinőtt” Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem létrejötte, melynek Balla az egyik alapítója 1969-ben, a bolzano/bozeni találkozón. A szerző élénken esztelen könyvében a Szabadegyetem célját, jelentőségét, évenkénti akadémiai napjait, könyvkiadását és főként hatását, hogy élete, munkássága új értelmet nyerjen. Ehhez azonban még egy másik esemény is hozzá kellett járuljon. Egy Ruhr-vidéki német baráti család otthonában megismerkedik dr. Jaeger Waltraud fiatal orvosnővel, akinek lényge az első pillanattól kezdve megragadja. A beszélgetésből, késő esti elkísérésből kölcsönös szerelem ébred, majd házasságkötés következik. A kiváló képesítésű gyermekgyógyász és ifjúsági pszichiáter hűséges társa lesz mindenben, lemond duisburgi intézetvezetői állásáról, egyben ottani baráti köréről, kedvelt sportjairól is, hogy férjét követhesse Berlinbe. Önszántából megtanul magyarul, kisebb előadásokat tart férje anyanyelvén – például a Szabadegyetem találkozóján –, később annyira viszi, hogy Kertész Imre *Sorstalanság* című könyvét eredetiben olvashatja. Ezt, már betegségtől megviselten, nagy akaraterejének köszönheti, míg a súlyos kór – túl korán – el nem ragadja az élők sorából. „Feleséggel minden valamirevaló gondolatomat megosztottam” – írja Balla Bálint –, ami nyilván a szociológia terén publikált számos új gondolatára is vonatkozik. Boldog évtizedeiket, majd élettársa elvesztésének tragédiáját könyvben kívánja feldolgozni. A készülő *Waltraud könyvéhez* megindító részleteket olvashatunk e kötetben.

Erdélyhez, erdélyi magyarokhoz fűződő személyes, érzelmi és szellemi kapcsolatai-

nak Balla külön fejezetet szentel. E kapcsolatok egy 1956 őszi rövid átutazástól eltekintve 1969 tavaszán, az említett bolzano konferencián indulnak, ahol közelebbről megismerkedik Kányádi Sándorral és Székely Jánossal. A barátság elmélyül, két évre rá Kányádiék kislánya, András keresztszüleitől vesz részt a kolozsvári keresztelőn a Balla házaspár. Nem minden nehézség nélkül, a disszidens keresztapa nem utazhat Magyarországra, ezért nagy kerülővel, Jugoszlávián át jutnak el Erdélybe. 1973-ban újra bejárják Erdélyt, de a kiutazásnál olyan megalázó vámvizsgálatnak vetik alá őket, hogy csak a diktatúra összeomlása után vállalkoznak újabb romániai utakra. Közben viszont több ízben találkoznak az erdélyi szellemi élet kiváló képviselőivel, Illyés Kingától Lászlóffy Aladáréig, akik a Szabadegyetem vagy a Balla házaspár vendégeiként jöhetnek emigráns magyarok előtti fel lépésre, amíg a Ceaușescu rendszer be nem zár minden nyugatra nyíló kaput.

Az itt tárgyalt kötet második felében Balla Bálint szociológiai témáinak egy fontos része olvasható, a szakmában nem jártos olvasó számára is érdekes, érthető előadásban. A szűkösség fogalmának általa kidolgozott szociológiai elméletét gyakorlati példákkal támasztja alá. Egyrészt a rendelkezésre álló készletek, másrészt a célok, vágyak, tervek közti különbség a szűkösség, amelynek a szerző nyolc területét különbözteti meg. Szerinte minden egyéni és társadalmi cselekvés küzdelem a szűkösség ellen, amelynek társadalmon belüli leküzdéséhez az evangélium (ApCsel 20,35) tanítása: „jobb adni, mint kapni” nyújthat segítséget. Az ennek ellenére fennmaradó földi szűkösségeket pedig el tudjuk viselni, ha tudatában vagyunk annak, hogy Isten országában már nem lesz szűkösség.

Amit Balla Bálint egész életútjával már kifejez, az ennél a fejezetnél nyilvánvalóvá válik: mély, megalapozott keresztény hite, meggyőződése, amellyel Jézus tanítását a mindennapi életben és tudományos tevékenységében is követni igyekszik. Ebből fakad az ököméne iránti elkötelezettsége, amelynek beszédes bizonyossága Békés Gellért bencés professzor életművének méltatá-

sa könyve befejező részében. Balla hálával emlékezik meg volt főnökéről, a párttag Gazda Tamásról, becsüli a volt kommunista politikus Hegedüs Andrást, szeretetet, megértést tanúsít olyan embertársai iránt is, akiktől világnézetük, hátterük, politikai fel fogásuk tekintetében őt sok minden elvá lasztja. De az *embert* – alkalmasint az elis merésre méltó szakembert – látja bennük, akit kvalitásai, érdemei alapján kell megítél ni. Ebből az életfelfogásból következik Balla

önkritikája, önmagával szemben is tárgyila gosságra törekvése, például amikor őszintén megbánja korábbi diáklány-szerelmének „elégge el nem ítéhető módon” tett házassá gi ígérését. Minderről természetes közvet lenséggel ír, távol minden professzorális fontoskodástól, önhiúságtól. Ez, tanulságos tartalma mellett, élénk stílusával, színes le írásaival élvezetessé teszi könyve olvasását.

Szöllősy Pál

PÁRBESZÉD ÉS POLIFÓNIA

Bányai Éva (szerk.): *Narratívák párbeszéde*

■ Nem egyszerű feladat egy több éve meg jelent tanulmánykötetről retrospektív mó don úgy beszélni, * hogy az elvi elvárások objektivitásra törekvésének egyensúlyát megtartva – egyfajta jó recenzióként – a be mutatandó anyag a fokozott lelkesedéstől, pláne dicsőítéstől mentes maradjon, másfe lől annak expanzív látásmódját, vizsgálati irányait, összetett módszertanát tekintve le hetőleg minél teljesebb, lényegi bemutatásra törekedjünk. Nem egyszerű, hiszen a Bányai Éva szerkesztette kötet olyan tanulmányo kat, elemzéseket sorakoztat, amelyek a mo dern hungarológiai vizsgálatok keretrend szerében még 2006 őszén előszóban hang zottak el a *Hungarológiai Kutatások* című konferencián. Különböző terek, tárgyterületi és földrajzi terek szólamai, különböző ha gyományú, változó diszkurzivitású, filológi ai és elméleti írások állnak össze köteté.

Egy új könyvsorozat többnyire mindig a maga kettősségével, vagyis újdonsága (eset leges kiforratlansága) mellett is meglepő len dületével, elszántságával, reményteli jövőbe vetett hitével ragad magával. Nincs ez más képp most sem, jelen tanulmánykötet egy olyan sorozat első darabja, mely sorozat lét rejtettét a fülszöveg legelső mondata hagy ományteremtő és hagyományváltó szándék

kal magyarázza. És a szövegek többségükben igazolják e merésznek tűnő kijelentést.

A kötet nagyon gazdag és nagyon hete rogén, aminek értelemszerűen jó és kevésbé jó vetületei is vannak. A legelső mindjárt az, hogy létrejöttéhez több olyan erdélyi és ma gyarországi oktató, kutató is hozzájárult írá sával, aki az említett konferencián magán nem vett részt. A különböző szempontrend szerű, tematikájú, metodológiájú, sőt más más irodalmi hagyományra építő írásokban – a tágan értelmezett magyarságtudományi kötődésen, vezérfonalon túl – egyvalami azonban közös: a tanulmányok komoly elmé leti megalapozottságuk mellett sem csupán egy szűk, szakmai közönséget szólítanak meg, s ez feltétlen erény akkor, amikor a szer kesztő feltett szándéka szerint is a válogatás a nem magyar anyanyelvű diákok számára is hozzáférhetővé kíván tenni irodalmi, művé szeti, kultúratudományi kardinális részterü leteket, érveket, eredményeket. Részterületeit az irodalomnak mindenekelőtt, de a történet tudomány, az adaptációk révén a film és egyéb társművészetek is képviselve vannak, sőt intézménytörténeti és szociálanropoló giai vizsgálatok is helyet kaptak a kötetben, amint például az erdélyi játékkülönlegessé gek elemzésére is mód nyílik.

A különböző diszkurzív terek és ezek párbeszéde, az irodalomról szóló narratívák történeti dialógusa sokrétű termékenységet és nem kaotikus szólamokat mutat e kétségtelen polifóniában. Ahogyan Molnár Szabolcs nagyszerű nyitótanulmányában végigkövethető, amint a 17. századi erdélyi vallási ökumenizmus II Rákóczi Ferenc idején kiteljesedik, úgy a kötet maga is „ökumenikus”, egymás mellé rendelésben sorakoztatja érveit és eltérő elemzéseit. Bíró Béla, Balázs Imre József, Vallasek Júlia, Dánél Mónika, Király Hajnal, Zsigmond Győző, Demény Péter vagy éppen a szerkesztő Bányai Éva írásai az összehasonlító elvek és a gyakorlatias vizsgálódások mentén alighanem vallják – amit Kemény Zsigmond vagy éppen Széchenyi vallott –, hogy a magyarságnak nem lehet változatlan lényege, önazonossága. A kötet tanulmányai az összehasonlító elvek mentén így a két világháború közti költészet értékirányultságaitól Mészöly Miklós esszé-tereiig, a Dragomán-próza Bodor-hatásaitól sőt posztbodoriánus áramlatoktól az emigráns-, diaszpóra-, kisebbségi és egyéb történeti kategóriák sugallta ideológiai előfeltevés-rendszerrel ma is nehezen szabaduló

szervezők műveinek az értelmezéséig, egy 1945-ös antológia költészszemléletétől a III. Forrás-nemzedék és a kortárs román irodalom csoportjainak verseszményéig vagy éppen Rebreanu regényeinek magyarságképig terjednek. Elméletibb írásokat képviselnek a vizualizált narratív modellekről, a posztmodern történelemszemléletről, illetve az adaptációról mint kulturális mnemoteknikáról szóló írások (Bíró Béla, Tapodi Zsuzsa, Király Hajnal írásai), melyek – nem hangsúlyozható elégszer – elsődlegesen a jó kérdésfelvetéseket s nem a biztos válaszokat részesítik előnyben, ezáltal is nyitva tartva a diszkurzivitás képletes tereit.

Az írásokat többségükben ez az örvendésen nyitott, komparatív eljárás mód jellemzi, mely két irányban is ígéretes kohéziós elvet biztosít a kötetnek. Egyrészt az esztétikai tapasztalat felől, mivelhogy minden megértés szükségyszerűen parciális, másrészt a történetiség felől, hiszen a különböző szemléletek mindig más-más irodalomfelfogást takarnak. E két kohéziós elv adja a kötet demokratikus beszédszerűségét, a valós párbeszéd esélyét.

Boka László

IRÓNIA-MINTÁZATOK

Bányai Éva (szerk.): *Humor, irónia, paródia (a kelet-közép-európai irodalmakban)*

■ Egy vallomással kell kezdenem: nem szerettem a konferenciaköteteket. Ez az ellen-szenv még diákkoromban született. Akkor, amikor az ember TDK-dolgozatot, szemináriumi dolgozatot és hasonlókat körmöl, és állandósult időhiányban szenved. (Mert mindig kell az idő valami másra. Hogy mi is az a más, azt most hagyjuk.)

A konferenciakötetek pedig sokszor becsaptak: hajlamosak rá, hogy többet ígérjenek, mint amennyit nyújtani tudnak. A *pirézek története a kezdetektől napjainkig* – ígéri mondjuk egy cím, és a kötetben megbúvó huszon-egynéhány tanulmány legalább fele

csak a téma apróbb, csemegezámba menő rejtelmeit kínálja az olvasónak, miközben szó sincs rendszeres történetről kezdetektől napjainkig. Sehol egy meghatározás a kezdők számára, sehol a témakörben történt kutatások felsorolása, sehol semmi, ami a gyors munkát segítené. „A konferenciaköteteket azoknak írják, akik a konferencián ott voltak” – állapítottam meg.

Nos, időközben rájöttem, hogy pontosan ezért szeretem a konferenciaköteteket. Mert még szerkesztett formában is őriznek valamit a rendezvény hangulatából. Hogy noha adott egy téma, a tanulmányok sosem járják

azt körül, egy-egy szeletéről hosszabban szólnak, mást meg sem említene, így bőven marad hely továbbgondolni a témát, kedvünk szerint kitölteni a réseket.

Vonzóvá teszi a konferenciakötetet az esetlegességnek ez a bája, az egymás mellett megszólaló hangok harmonikus vagy diszharmonikus csendülése. Van valami izgalmas abban, hogy különböző életkorú, különféle elméleti háttérrel, kiindulóponttal, vérmérséklettel és temperamentummal rendelkező kutatók nagyjából ugyanarról a kérdéstről beszélnek. Kiderülhet ilyenkor, hogy amit roppant újszerű megközelítésnek hitünk, az szépen belesimul a korábbi kérdésfeltevések nyomvonalába, amit pedig részletkérdésnek, az hirtelen, kontextusba helyezve, mintegy erős megvilágításban éppen lényegi kérdéssé nőheti ki magát.

A *Humor, irónia, paródia* című kötet magán viseli mindazokat a tulajdonságokat, amelyekért annak idején nem szerettem a konferenciaköteteket. A cím sokat ígér, és nyilván nem tudja a téma összes vetületét lefedni. Ugyanakkor magán viseli mindazokat a vonásokat, amelyekért ma mégis szívesen lapozok konferenciaköteteket, és íme, másokat is erre buzdítok.

A kötetben szereplő tizenhat tanulmány tizenhat különféle szeletét vizsgálja ennek a nagy és az utóbbi időben viszonylag sokat tárgyalt témakörnek. (Konferenciákat általában „aktuális kérdésekről” szerveznek, részint mert arra lehet anyagi támogatást szerezni, részint pedig azért, mert mindig vannak olyan kérdések, amelyek jobban izgatják egy adott korszak kutatóit, mint mások.)

Humor, irónia, paródia egyébként nehéz választás. *Noblesse oblige* – ezekről a témákról valahogy nem illik unalmasan, szürkén, „tudományoskodón” írni, holott a köztudatban nagyon tartja magát az a vélekedés, hogy nincs unalmasabb, mint a viccről szóló értekezés.

Az íráskor kiindulópontja, ahogy elméleti feltevése is, rendkívül változatos: egyaránt megjelenik az elméleti háttérű, filozófiai/irodalomelméleti jellegű tanulmány és a művelődéstörténeti esszé, de az íráskor zöme a humor, az irónia, illetve a paródia jegyében született, különböző nyelvről és a műfaj-

skála különböző pontjain elhelyezkedő szépirodalmi művek vizsgálatára összpontosít. A szerzők között ott találjuk Ajtony Zsuzsát, Dagmar Maria Anocát, Bányai Évát, Beke Zsoltot, Bíró Bélát, Dánél Mónikát, Demény Pétert, Krebsz Jánost, Molnár Szabolcsot, Pató Attilát, Selyem Zsuzsát, Szonda Szabolcsot, Tapodi Zsuzsát, Tverdota Györgyöt, Urbanik Tímeát és Zólya Andrea Csillát.

Nem szeretnék itt és most egyes tanulmányokat kiemelni, másokat háttérbe szorítani, befejezésül néhány általános benyomást, hirtelen felvetődő reflexiót osztanék meg csupán.

Láthatóan az irónia az, amely a leginkább érdeklő a kötet szerzőit. A tanulmányok zöme a különféle ironikus olvasatok lehetőségével foglalkozik, akár elméleti megközelítésből, akár egy-egy adott mű kapcsán. Megkockázatom, az iróniában rejelő kettősség, a kettős látás/olvasás lehetősége olyan többletet, olyan interpretációs lehetőségeket nyújt, amely mellett nehéz is közbömbösen elmenni. Ehhez nyilván a kortárs, illetve huszadik századi irodalom kínál több anyagot, de a kötetben szereplő tanulmányok köre a kortárs irodalomtól természetesen gesztussal nyúl vissza a 18. századi anekdotagyűjteményekig, sőt akár a Biblia szakrális szövegének értelmezéséig.

Ha azokra a reménybeli olvasókra gondolok, akik az én hajdani hozzáállással veszik kézbe a kötetet, és netán csalódnak, amiért nem a humor, irónia és paródia szisztematikus, átfogó történeti és elméleti feldolgozását kapják az ősközösségtől napjainkig, nos, ha a tanulmányok sokszínűsége, változatos hangneme, a megközelítési módok összjátéka nem is gyönyörködtetné őket, csalódásukat még mindig enyhíthetik a konferenciakötetekre egyáltalán nem jellemző, de a jelen kötetben otthonosan elhelyezkedő Könczey Elemér-karikatúrák.

Mindenki számára nyilvánvaló, hogy itt egy tudományos fórum van kialakulóban (a Bukaresti Tudományegyetem Hungarológiai Tanszékének konferenciasorozata) és egy könyvsorozat (*Hungarológiai Kutatások*) fel-futóban. A konferenciakötetek közt összefüggés van, ahogy a kötetek között is bátran át-

léphet egyikből a másikba a majdani olvasó. Erre szövetszerű utalás is akad, az egyik tanulmány már előlegezi a következő, *Kultúrák határán* címet viselő konferencia témá-

ját: „Csak az lehet ironikus, aki tudja, ki is ő, és akiben kételyek merülnek fel önnön identitását illetően.”

Vallasek Júlia

A NYELVEN TÚLI MEGÉRTÉSRŐL

Balogh F. András: *Német–magyar irodalmi együttélések a Kárpát-medencében*

■ A sokszínűség gazdagság és többlet. Élénkséggel, vitalitással párosul, ez pedig eleve feltételezi, hogy az, amire vonatkoztatjuk, hatékonyan működik, s felhívja magára a figyelmet. Különösen jellemző ez a Kárpát-medencére, arra a régióra, ahol eleve sajátos helyzettel állunk szemben: itt kultúrák keverednek, többnemzetiségű egy-egy település, történelem hozta kényszer az együttélés. Mondhatnánk, hogy nehezebb az érvényesülés, mivel több „nyelven” kell megértetned magad. Az irodalmi élet ettől még (vagy talán éppen ezért) igen termékeny tud lenni. Emiatt fontos a kérdés, hogy mit tudunk kezdeni ezzel az állapottal. Meglátjuk benne a gazdagságot, a többletet? Felfedezzük a művek többnyelvű kódolását? Ha igen, képesek vagyunk a dekódolásra? Észrevesszük a nyelvben rejlő lehetőségeket s azt, hogy önmagában a beszéd még nem feltételezi a kommunikációt?

Balogh F. András könyvének átolvasása után akarva-akaratlan tolulnak fel bennünk az ilyen és hasonló jellegű kérdések. A *Német–magyar irodalmi együttélések a Kárpát-medencében* című tanulmánykötet egy sor olyan töltetű jelenséget tár föl, amelyben a nyelvi és regionális szempontok összefonódnak, s alapját képezik az írás, az idő és a történelmi kapcsolat megértésének. A szerző a Kárpát-medencei német irodalom fő jelenségeit és érdekességeit tárja elénk, folyamatosan rávilágítva a magyar–német irodalmi együttélés egy-egy izgalmasabb aspektusára. A szerző figyelmét az átjárhatóság köti le, azt kutatja, miként lehet egy-egy kultúra egy-

másiknak a közvetítője. Nem véletlen például, hogy az 1989-es fordulat után nem csupán a régió német nyelvű műveinek száma növekedett meg, hanem ezek magyar nyelvű fordítása is egyre nagyobb jelentőséget nyert. Számottevő előrelépés ez, hiszen általában a nyelvek, kultúrák közötti kommunikáció és közvetítői szerep érvényesül. Nyitás ez, amely egyben túlélési lehetőség is.

Az irodalmak között történő átjárás mikéntjeire kielégítő választ találunk a különböző tematikájú tanulmányokban. Az írások a késő középkortól indítanak, leginkább azonban 20. századi írói sorsokat tárgyalnak. Részletes kutatás, precizitás, alapos munka van a gördülékeny stílusban írt megállapítások mögött, így összességében elmondható, hogy az olvasmányosság és tudományosság eme találkozása sokak megszólítására képes.

A kötet tizenegy fejezetet tartalmaz. Az első a turisták számára valószínűleg legnépszerűbb „regionális” alakot, Drakulát elemzi, ez lenne különben az első közös német, magyar és román irodalmi téma. Köztudott, hogy a legismertebb román kegyetlen uralgó volt, ezért nem meglepő, hogy Romániában a Vlad Ţepeş Drakulaként ábrázoló csuprok és pólók jelentik a fő attrakciót a turisták számára. Hogy ennek a népszerűségnek és maguknak a Drakula-szövegeknek milyen hiányosságai és eddig fel nem tárt szempontjai vannak, arra jól rávilágít a szóban forgó tanulmány. A szerző már vizsgálta elején leválasztja a 18. században elterjedt vámpírizmus szövegrétegét a 15. században keletkezett tudósításokról, versekről. Filológ-

giai pontossággal járja körbe a kérdést, hogy hol a határ elbeszélés és krónika között, illetve milyen motivációja, netalán politikai háttértörténete lehet a szövegeknek.

A következő írás, melynek témája Szent István alakja a magyarországi német irodalomban, azt a kérdést járja körül, miként jön létre a kultúrrégió, s ez miként definiálja önmagát. Franz Xavier Girzick drámájának vizsgálatán keresztül jól körvonalazódik, hogy milyen a német irodalomnak a magyar kultúrához való viszonyulása, s milyen a Magyarországon meghonosodott német nemzetiségi kultúra a 18–19. század fordulóján. Rendhagyó témájú a soron következő tanulmány, melynek tárgya a tokaji bor a magyarországi német irodalomban. A „hegyaljai nedű” a német–magyar párhuzamban fontos szerepet töltött be, a 19. századi hazai német kultúrában kimondottan a magyar erények és magyar élet allegóriájává vált, és az örömmel, nemességgel kapcsolódott össze. Más kérdés, hogy ez később megváltozott, s elsősorban nem amiatt, hogy a bor mint téma kikopott az irodalomból. Sokkal inkább azért, mert Trianon, a deportáltak, a világháborúk egyaránt meghatározták a hangnemet a 20. században. Ezt többször is hangsúlyozza a kötet.

A negyedik fejezet Nagyszeben német irodalmával foglalkozik. Mindamellet, hogy átfogó képet nyújt a városról s az ottani alkotókról, jól szemlélteti Brassó helyzetét is, az erdélyi németiség másik irodalmi központját. Tények, adatok halmazának köszönhetően teljes körképet kapunk arról, hogy miként vált Szeben (később Brassó) kulturális, majd irodalmi centrummá. Van szó nyomdáról, olvasóegyletről, felsőoktatásról, színházról, újságról s legfőképpen írókról, azokról, akiket összeköt a kivándorlás tudata: Erwin Wittstock, Oskar Pastior, Franz Hodjak és mások. Ellenpélda ebben a sorban Joachim Wittstock, az egyedüli német író, aki a romániai forradalom után Nagyszebenben maradt.

A maradás–kivándorlás viszonyának megértésében sokat segítenek azok a sokszor megrendítőnek tűnő életutak, amelyekről a kötet további négy fejezetében olvashatunk. Négy alkotói ív, négy tapasztalat, négy

írói sors: Adolf Meschendörfer, az erdélyi német klasszikus, Hans Bergel, az 1956 folyamánként bebörtönözött író, Franz Hodjak, az örök kételkedő és Richard Wagner, az ellenszegülő. Ők azok, akiknek életművével a szerző behatóan minket is megismertet. Balogh meggyőzően és hatásosan ír arról, mennyire nagy jelentőségű feladatot töltött be Meschendörfer. A mi régióinkban „az elsők között fogalmazta meg a nemzeti-nemzetiségi problémák súlyát, [...] ő az, aki a népek egymásraultalságának kulturális dimenzióit irodalmi formában elének tárta” – olvashatjuk. A párbeszéd szükségszerűségét tapasztalhatjuk Hans Bergelnél is, akinek írói karrierjét súlyos börtön és kényszer-munka törte meg, majd szabadulása után a Nyugatot választotta. Hogy mennyire szorosan összekapcsolódik számára a földrajzi és kulturális otthon, az lemérhető abban, hogy ő egyszerre erdélyi és európai. „E két pólust egységben képviseli Bergel, az erdélyi kérdésekre európai módon reagál, a nemzetiségek humánus, egymás mellett történő kiteljesedésének módozatait vázolja” – fogalmaz találón Balogh. A soron következő alkotó azért is különösen érdekes számunkra, mert felesége magyar. Franz Hodjak is képes arra, hogy „Transsylvania, Kelet-Európát és Németországot kapcsolja össze”, de ironizáló hangneme miatt nem feloldást nyújt ezzel, hanem a kételkedést erősíti. A modernizációs folyamatok szükségességét vallja a hetvenes-nyolcvanas években, akárcsak Richard Wagner, aki ma már Berlinben él. Írásművészetéről ekképp olvashatunk: „Az aktív kulturális ismeretek Wagner igazi világa, a Balkán Európa részévé válik munkáiban, és a bánási németek élete a létezés határát fészegető világgá nemesül.” Wagner élettársa egyébként Herta Müller volt, a nemrég Nobel-díjjal kitüntetett író. A négy író különböző útjának közös jellemvonása mindenképp a megélt helyzetekben rejlik, abban a tényben, hogy ők egy történelmi tapasztalat átdói. Szavakba foglalják a szét-szakitottság érzését, a rendszer értelmetlenségét, a kisebbségi helyzetet, az együttélés lehetőségét, s ugyanakkor felteszik a kérdést is, hogy mit jelent a Balkánhoz tartozni, annak hagyományaiiban felnőni, majd elmenni

s mások számára önmagad lefordítani, olyanok számára ráadásul, akikkel összekapcsol az anyanyelved. A fejezetek, és nem csupán ezek, könyvajánlókat is bőven tartalmaznak, a könyv végére egy egész háziolvasmány-listával leszünk gazdagabbak.

A kötet utolsó három tanulmánya szorosan összefügg, mivel mindhárom aktuális kérdéseket boncolgat, valamilyen szinten mérlegelő, szintézisszerű képet nyújt a mai helyzetről, a Kárpát-medencei német irodalom és kultúra kilátásairól. Szó esik arról a rendkívül fontos dologról, hogy milyen identitása és esélye van ma a kisebbségi németiség kultúrájának, a régiókba szétszórt csoportoknak. Olvashatunk nemzetiségpolitikáról, a tradíció tudatának kérdéséről, ennek gyakorlati megjelenéseiről, nyelvkérdésről, Németország szerepéről, a többség szolidaritásának hiányáról, de a biztató irodalmi élet jól működő kommunikációs formáiról is. Végül pedig ott a csattanó, véleményem szerint a kötet egyik legizgalmasabb fejezete, mely a *Migráció, emigráció, kényszeremigráció* címet viseli. Ebben rajzolódik ki leginkább, mit jelent a törés egy-egy

kisebbségi kultúrában, mivel jár a menni–maradni dilemma egy ember életében, hogyan lehet feldolgozni a 20. század népiirtásának terhes örökségét, „hiszen – mint ahogy Balogh F. András megállapítja – a holokauszt során megölték a régió német nyelvű polgári íróinak egy részét, Magyarországról teljesen eltűnt a német nyelvű polgári irodalom, Erdélyből kiveszett a jiddis népköltészet, Bukovina megszűnt német és jiddis nyelvű irodalmi régióknak lenni”. Ennek előzményeit, folyamatait, következményeit mutatja be a tanulmány.

A kötet fontos és hasznos információkkal lát el. Úgy mutatja be a Kárpát-medencei német–magyar irodalmi együttélés formáit, hogy közben rávilágít a nyelven túli megértés szükségességére. Történelmi háttérismertetet nyújt, imagológiai nézőpontot érvelnyesít, a humanista-toleráns magatartás példáit tárja elénk, előítéleteket bont le. Legnagyobb érdeme, hogy bevon, megérteti magát, érdeklődővé tesz, s megerősíti az érzést: a vizsgált régió nem egy mindennapi hely.

Pap-Mike Ágnes

Selmeczi György Hommage à Korniss Péter című zeneművét vezényli a fotóművész kolozsvári kiállításán, 2010. március 3-án, a Bánffy-palotában.

CSEKE PÉTER AJÁNlja

■ Soha annyi jó szót nem hallottam Nagyszebenről, mint ez év májusában Pécsen. És Kolozsváron sem hallottam annyiszor emlegetni a Csontváry-, a Vasarely-, a Zsolnay Múzeum városát, mint a magunk mögött hagyott hónapokban, amikor gyakorta szóba került, hogy Mátyás király szülővárosa, „a fel nem adható város” (Kántor Lajos) is az Európa Kulturális Fővárosa cím elnyeréséért méretteti meg magát.

Jártam már testvérvárosi küldöttséggel Pécsen, egyik alkalommal az ünnepi könyvhét rendezvényén vehettem részt, máskor a Városi Könyvtár meghívottja voltam – a mostani látogatás azonban mindeniknél emlékezetesebbnek bizonyult. Szijártó Zsolt, a PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszékének vezetője úgy időzítette Péter Árpáddal tartott előadásunk időpontját, hogy az éppen „felpörgő” rendezvényekből is ízelítőt kaphassunk. És valóban „kifogtuk” a Pécsi Irodalmi Fesztivált (Esterházy Péter, Garaczi László, Tolnai Ottó, Závada Pál felolvasóestjével), láthattuk Maurits Ferenc frissen megnyílt tárlatát.

Már elutazás előtt kézbe vehettem a Kulturális Főváros iránt érdeklődést ébresztő első kiadványt, *A város láthatatlan mintázatát*, ezzel az eligazító, önmagáért beszélő alcímmel: *Pécs városa mint az emlékezet helye*. (A Havasréti József, K. Horváth Zsolt és Szijártó Zsolt szerkesztésében készült munkát a Tanszék, illetve a budapesti Gondolat Kiadó adta ki.) Hanem az igazi nagy meglepetés a helyszínen ért, amikor Ivaskó Mátyás karnagy és zeneszerző megajándékozott a kortárs pécsi művészetet bemutató impozáns albummal. A „hely szelleméhez” híven a képző- és a zeneművészetet képviseli a legtöbb alkotó (41, illetve 28), az építőművészetet 13, a fotóművészetet 10, a könnyűzenét 10 együttes, a színművészetet 7 intézmény. A Várkonyi Nándor, Weöres Sándor, Csorba Győző, Tüskés Tibor teremtette irodalmi hagyományokat ma a 75. életévét töltő Kossuth-díjas Bertók László, a műhelyalapító és műfordító Csordás Gábor, Makay Ida, Méhes Károly, Szakács Eszter folytatja. A kötet szerkesztőit és az Alexandra Kiadót egyetlen célkitűzés vezérelte. Hogy megmutassák sajátos szellemiségüket a nagyvilágnak.

A művészeti értékek felmutatásával kezdték. De a pécsiek tudományműveléséről is ugyanilyen reprezentatív összeállítással lehetett volna előrukkolni. Ám addig sem kell szűkölködnünk, amíg ez elkészül. Sok olyan munkát vehettünk kézbe az utóbbi időben, amelyek máris nélkülözhetetlenek szellemi építkezéseinkben.

■ Dávid Gyula (szerk.): *Romániai magyar irodalmi lexikon V/1–V/2*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár – Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kvár, 2010.

■ Erdei Krisztián: *A pécsi hiphop. Egy stílusközösség kultúrája*. PTE–BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Pécs, 2009.

■ G. Fodor Gábor – Láncki András (szerk.): *A dolgok természete*. Századvég Kiadó, Bp., 2009.

■ Hárdi István: *Az agresszió világa*. Medici-na Kiadó, Bp., 2010.

■ Kelemen Lajos: *Művelődéstörténeti tanulmányok*. II. A bevetetőt írta, sajtó alá rendezte, szerkesztett Sas Péter. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2009.

■ Kontra Miklós: *Hasznos nyelvészet*. Tanulmányok. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Bp., 2010.

■ Kovács Kiss Gyöngy: *Hivatás és tudomány: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei*. EME, Kvár, 2009.

■ Kós Anna: *Nyelvhasználat és politikai kommunikáció*. Editura Didactică și Pedagogică, Buk., 2010.

■ Pomogáts Béla: *Magyar irodalom Erdélyben (1945–1968)*. III–IV. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2009.

■ Sas Péter: *Erdély legendás levéltárosa*. Lucidus Kiadó, Bp., 2009.

■ Schlett István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon*. I. Századvég Kiadó, Bp., 2009.

■ Simonffy Katalin: *Képnyelv – szónyelv. Szemiotikai modell tévéműfajok elemzésére*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár – Magyar Újságírók Romániai Egyesülete, Marosvásárhely, 2010.

■ Schweitzer, Albert: *Életem és gondolataim*. Etalon Kiadó, Bp., 2010.

■ Szávai Ilona (szerk.): *Az olvasás védelmében*. Olvasáskutatói tanulmányok. Pont Kiadó, Bp., 2010.

■ Szörényi László: *Harmóniára teremtve*. Tanulmányok Mátyás királyról. Lucidus Kiadó, Bp., 2009.

A TUDOMÁNYMŰVELÉS ÚJ ÁLLÁSPONTJAI

■ A 2010-es magyarországi kormányváltás a tudományos szférában is új fejezetet nyitott. A *Magyar Tudomány* munkatársa (nincs nevesítve) arról faggatja Pálinkás Józsefet, a Magyar Tudományos Akadémia elnökét, hogy a gazdasági-politikai változások, a törvénymódosítások miként hatnak a tudományosságra. Mi az, ami elősegítheti, és mi az, ami gátolja a kutatói törekvéseket.

Az MTA elnöke szerint a kormányváltás pozitív hozadéka az lehetne, ha megalakulhatna egy olyan kutatói tanács (Research Council), amelynek elnöke az ország miniszterelnöke lenne, és a tagok közösen és közvetlenül dönthetnének az Akadémia finanszírozásáról vagy a pályázati kiírások kaotikusságának megszüntetéséről és új, működő rendszerbe szervezéséről. Pálinkás József úgy véli: az eddigi szervezetlenséget az okozta, hogy nem volt egy központi döntéshozó szerv, amely kidolgozott volna egy stratégiát a kutatóintézetek működésének célirányos összehangolása érdekében. Hogy azok ne egymás ellenében tevékenykedjenek, hanem egymást kiegészítve, támogatva.

A gazdasági krízishelyzet jelenleg a tudományos élet lendületét is megfékezi. Pálinkás József véleménye az, hogy ilyenkor kell bevetni az „elfekvőben levő” szellemi tartalékokat, amelyek kiaknázása szintén külön stratégiát igényel. A tudományos mozgósítás az ország gazdasági, pénzügyi, kulturális fellendülését is elősegítheti, nagyszabású tervek születhetnek ennek előmozdításáért. Ehhez azonban az is szükséges, hogy az MTA intézményrendszere is megújuljon, annak érdekében, hogy hatékonyabban és rentábilisabban működhessen. Az elnök beszámol arról, hogyan változott meg az Akadémiai törvény módosítása óta a testületek szerepe, hogyan vált az elnökség ténylegesen döntéshozó tanácscs. Szerinte az Akadémia megfelelő működésének alap-

feltétele a személyes kapcsolatok ápolása és az akadálymentes kommunikáció az intézmény dolgozói között: az MTA három választott vezetője hetente ül össze, hogy megbeszéljék a napirenden levő feladatokat, és minden döntésüket illetően tájékoztatják egymást. Ő maga is részt vesz az Akadémiai Kutatótanács legtöbb megbeszélésén, hogy a kutatómunka új fejleményeit közvetlenül szemmel és kézben tarthassa. Ami még kidolgozásra vár, az a kutatóhálózat infrastruktúrájának modernizálása, valamint a kutatói munka gördülékenyebbé tétele.

A beszélgetés során szó esik az egyetemi oktatásról is. Pálinkás József határozottan hangoztatja, ami sokak számára talán mehökkentő, hogy a tanárképzésben nem a pedagógiai és pszichológiai órákra kellene fektetni a legnagyobb hangsúlyt, hanem a szakudást elmélyítő képzésre, és ha ez megvan, erre épülhetne rá egy olyan professzionális továbbképzési rendszer, amely magában foglalná a tanári szakvizsga letételét – hasonlóan az ügyészek, bírák, orvosok néhány éves gyakorlatot követő szigorlataihoz. Aminek az ő esetükben is jelentős anyagi vonzata lehetne. Az MTA elnöke azt is elképzelhetőnek tartja, hogy megjelenjenek az ún. kutatóegyetemek, amelyek okleveles kutatókat képeznének – tanári képesítés nélkül. Már ki is írtak egy olyan pályázatot, amelyik az ún. elitegyetemek felkutatását célozza meg. A pályázatelbíró bizottság valós mérőszámok alapján akarja megvizsgálni, hogy melyek azok a tudományos műhelyek, ahol világszínvonalú kutatómunka folyik. A Kutatóegyetemmé Minősítő Bizottságban a Magyar Rektori Konferencia, a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság, a Felsőoktatási és Tudományos Tanács, valamint a Nemzeti Bologna Bizottság elnökei vettek részt, Pálinkás József fel az élen. A jelenlegi kormány mondja ki a

végző szót abban, hogy a pályázat nyerteseit milyen mértékben támogatja. Hiszen nélkülözhetetlen a kutatóegyetemi többletfinanszírozás, valamint a kutatócsoportok bővítése. Csakis ez lehet az origója a hatékony tudományművelésnek és -politikának.

Az MTA egy másik, nagy port felkavaró programja szintén a kutatómunka hatékony beindításához kapcsolódik. Lendület néven olyan kezdeményezés indult el, amelynek nyomán nemzetközileg elismert fiatal kutatókat hívnak haza Magyarországra dolgozni, kiemelt bérért. Pálinkás József álláspontja radikális: hiába van egy bizonyos tudósréteg Magyarországon, ha ennek nagyobb hányada munkájában alig képviseli az átlagszínvonalat. Inkább az legyen a cél, hogy az elitkutatókat támogassák magyarországi mércé-

vel mérten nagyon magas bérrel, még akkor is, ha a harmadrangú kutatók jelentős hányada emiatt pályamódosításra kényszerül. Az MTA elnöke szerint a világszerte elismert, innovatív eredményeket felmutató kutatók támogatása híján az ország felemelkedése is csak hiú ábránd. A nemzeti jólét záloga az a harmincöt-negyven közötti generáció, amelyik a globális versenyben Magyarországnak is kielégítő pozíciót biztosíthat.

A Pálinkás-interjúban egy olyanfajta nyitott, szabad szellemű európaisággal találkozunk, amely nem a globalizációhoz hozza „fenyegető” közelségbe, hanem az értékrementő szellemi energiákat mozgósítja a horizontok tágításával. (*Magyar Tudomány*, 2010. 5. 602–606.)

András Zselyke

AZ OLVASÁS VÁLSÁGA?

■ Alighogy megérkezem az érmelléki keresztényen ifjúsági alkotótáborba, ezzel fogad Wilhelm Sándor: „A programból úgy tudom, hogy nemcsak tábori hírlapot szerkesztesz a diákokkal, de az olvasás válságáról is előadást tartasz... Ha már magad is válságosnak tartod a helyzetet, mondd, ki fogja majd elolvasni azt a lapot?...” Székelyhídi tanár barátom szeret ugratni – maholnap fél százada ismerjük egymást –, de most nem volt élcelődő kedvében, tekintetéből inkább az aggodalmat olvastam ki. S hogy kérdésének nagyobb nyomatókat adjon, nyújtja is a *HVG* június 5-i számát, ezzel a jóslattal: „*Az olvasás elitevékenység lesz, mint ma a matematika.*” A tudománytörténész és jövőkutató, tudomány-népszerűsítő és sci-fi író Galántai Zoltán – a budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem docense – az ünnepi könyvhéten arra hívta fel a figyelmet, hogy a könyvek multimédiássá válása a *gondolkodás visszaszorulását* is előidézheti.

Ez valóban elegendő ok lehet az aggodalomra. Előadásomra készülve számba vettem az újságírás és a könyvkiadás válságát, elemeztem az írói válságok természetét, áttekintettem az olvasási szokások megváltozásáról szóló szakirodalom jó részét, számot vettem az

elektronikus újságírás és könyvkiadás kihívásaival. Csak éppen a *gondolkodás visszaszorulásával* nem számoltam. Pedig a vészharangot már jó évtizeddel ezelőtt megkondgatták a tanárok, az olvasásszociológusok, a pszichológusok. Csak a foci? Csak a számítógép? Miért nem olvas ez a gyermek? Hát megtanítjuk olvasni őket? A szülő nem tehet arról, hogy számítógép-függővé válik a gyereke?!

Galántai Zoltán megnyilatkozása azt a látványt villantotta fel bennem, amelyik a kommunista diktatúra összeomlásakor jellemezte Kolozsvárt: 1989. december 23-án reggel akkora sorok kígyóztak a hírlapárudák előtt, mint korábban, amikor a hússorban álltunk éjjel kettőtől reggel hatig-hétig. Most jószerint két példány *Szabadságot*, kettő darab *Krónikát*, ugyanennyi *Új Magyar Szót* találok a Diana üzletház melletti újságos bódében. Székelyhídon sem különb a helyzet a központi lapokat illetően, pedig ott elvben a Székelyföldről, a Szilágyságból, Kolozsvárról, Marosvásárhelyről érkező, Szegedről stb. átjáró fürdővendégeket is el kellene látni olvasnivalóval. A *Korunk*, a *Látó*, a *Művelődés*, a *Várad* ugyan-csak hiánycikk, jöllehet ez utóbbit a megyeszékhelyen adják ki, Nagyváradon. A

Ceaușescu-időkből az egyetlen bukaresti magyar napilap, az *Előre* 120–130 ezer példányban jelent meg, a mostani két központi hírlapunk – a *Krónika* és az *Új Magyar Szó* – össz-példányszáma jó esetben ennek az egytizede (persze, a remittendával együtt).

Más jelzésekből is tudhatjuk, hogy az utóbbi időben igencsak csökkent a nyomtatott kiadványok iránti kereslet – a korábban egymillió olvasóval számoló *Népszabadság* példányszáma 2006 és 2008 között a felére, azóta a negyedére csökkent –, miközben ug-rásszerűen megnőtt a világhálón elérhető sajtótermékek és könyvek iránti érdeklődés. A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete (MKKE) adatai szerint a múlt évben a magyarországi vásárlók mintegy 4–5 milliárd forinttal kevesebbet adtak ki könyvek-re. Amelyik lap vagy könyv nem kerül fel a netre, az úgyszólván nincs is. Bodó Barná-nak a kolozsvári média- és kommunikáció-tu-dományi szaklapban nemrég megjelent összegzése (*ME-dok*, 2008. 3. 77–86.) szerint a romániai magyar sajtókiadványok mindenike megteremtette a maga online-változatát, a su-gárzott média hasonlóképpen. Ami igazán fi-gyelemre méltó, az az, hogy mára a digitális portálok előretörésének vizsgálata is média-kutatási feladattá vált. (A rendszerváltás előtt az egyetlen központi magyar napilapot rend-szerint másnap kapták meg az olvasók, a rendszerváltás után aznap. A mostani hírköz-lés már nem „napra”, hanem „percrekész”. Nálunk is.)

Arra voltam hát kíváncsi Székelyhídon, hogy a kicsi koruktól internetező (netán netfüggő?) táborlakók korosztályaiban él-e még az olvasás igénye. Ha igen, akkor ki ala-kította ki azt, és miképpen? Nos, az érmelléki táborban lévő 81 – partiumi és magyarhoni – kis- és nagydiák közül alig egytizednyi jelez-te, hogy a szülők nekik még mesét mondtak vagy olvastak. Ugyanezt az arányt lehetett megállapítani akkor is, amikor az a kérdés hangzott el: „születek kezében mikor láttatok utoljára könyvet?” Hogy ők maguk mikor ol-vasnak gyorsabban és kényelmesebben? Ami-kor lap- és könyvkiadványokat vesznek kéz-be, vagy amikor képernyő elé ülnek? Erre a kérdésre nem kaptam egyértelmű választ, a szakirodalomból viszont jól tudom (és ma-

gam is tapasztalom), hogy a monitor fénye na-gyon megerheli a szemet. A képernyőről 25–30 százalékkal lassabban olvasunk, mint a nyomtatott kiadványokból. Ami nyilván tü-relmetlenné tesz, elmélyült olvasás helyett éppen csak átfutjuk a szöveget. Ugyanakkor az internetes olvasásnak előnyei is vannak. A betűméret megváltoztatható, a látáskárosul-taknak a gép felolvassa a szöveget. A mai technika már azt is lehetővé teszi, hogy a konyhában foglalatосkodó háziasszony ked-venc regényét hallgassa, nyilván, kedvenc színészei hangján.

Tehát az olvasás dimenziója egyrészt be-szűkül, másrészt kitágulóban van. A könyv közeget váltott. Papíralakból átlépett egy új szférába, az elektronikusba. Nem sokkal az internet magyarországi térhódítása után kez-dett kiépülni a Magyar Elektronikus Könyv-tár. Ma már az a kérdés is felmerül, hogy mi lesz a könyvtárak sorsa az elektronikus köny-vek korában.

A modern könyvkiadás alapelve – vonta le a következtetést Galántai –, hogy egy mű papíron is és elektronikus formában is napvi-lágot lásson. Az ingyenes hozzáférés után, ha nélkülözhetetlenek tartjuk, bármikor meg-rendelhetjük a nyomtatott változatot.

Mit is írt volt Kányádi Sándor ama bizo-nyos Nagy Imre-festmény hátára? „Be kell hordanunk, hajtánunk mindent. / A zava-kat is. Egyetlen szó, / egy tájszó se maradjon kint. / Semmi sem fölösleges.” (*Noé bárkája felé*) És mit mondott másfél évvel ezelőtt a költő, amikor 80. születésnapja alkalmával a Digitális Irodalmi Akadémia tagjaként átvette Magyar Köztársasági Érdemrend Nagyke-resztjét? „Ma már az egész magyar kultúra a hálózathoz szövéődik a világháló korában. A fel-adat az lenne, hogy a hálót meg kell tanítá-ni jól magyarul. [...] Minden szellemi java-inkkal fel kell hurcolkodni a világhálóra, úgy, mint annak idején a kereszténység fel-vétele volt a megmaradásunk érdekében.” Hozzáfűzte: „Lehetséges, hogy a könyv is luxuscikk lesz, de például egy világméretű áramkiesés esetén jó egy árnyas diófa alatt egy könyvet, gerincét megsimogatva kinyit-ni és elolvasni.” (*HVG*, 2010. június 5.)

ABSTRACTS

Vilmos Erős

■ ***Bálint Hóman and Historiography***

Keywords: *Bálint Hóman, historiography, Geistesgeschichte (intellectual history), Catholicism, political nation*

The study analyses the historiographical views of one of the leading historians of Hungarian historical writing between the two world wars, Bálint Hóman. Hóman dealt in this respect mainly with the problems of Hungarian historical writing in the Middle Ages, in the 18th century and in his own period. The study presents the connections of his researches with *Geistesgeschichte* (intellectual history), with his Catholic belief and with his ideas about the question of nationality, which – according to the author – are based on the notion of the political nation in opposition with the much disputed and racially conceived ethnical nation.

József Pálinkás

■ ***Cleaning Up Our Concepts***

Keywords: *Hungarian Academy of Sciences, István Széchenyi, clear concepts, pseudo-science*

In his introductory essay written for this issue, the president of the Hungarian Academy of Sciences emphasizes the role of this institution already laid out at its founding in 1842 by István Széchenyi, which consists in “spreading clear concepts and cleaning up the messy ones”. This activity is rendered necessary by various contemporary attacks against science and its true characteristics (consistency, disinterestedness, skepticism, originality and communal character) from the forces of pseudoscience, counter-science and non-science.

Imre Péntek

■ ***Why Is the Mind Receptive to Pseudo-Scientific Explanations?***

Keywords: *science, pseudosciences, cognitive psychology, argumentative theory of reasoning*
Science has radically changed human civilization. Paradoxically, while scientific thinking is accessible through the educational system to an ever increasing number of

learners, pseudosciences, superstitions and irrational beliefs are becoming more and more popular. The author argues that along the social factors cognitive processes, shaped by evolutionary forces, contribute to the receptiveness of the mind to pseudoscientific explanations. Several studies on probabilistic reasoning, decision making and hypothesis testing shows that in a wide range of abstract situations people’s reasoning leads to biased decisions and irrational conclusions. However, according to Mercier and Sperber, reasoning is not designed to enhance decision making in abstract situations; it is shaped by evolutionary pressures to produce and evaluate arguments in a communicative context. The paper reanalyzes the experimental evidences in light of the argumentative theory of reasoning, and explores the implications of the argumentative theory for the popularity of pseudosciences.

István Raskó

■ ***The Genetic Message of Bones from the Time of the Hungarian Conquest***

Keywords: *genetic study of populations, Hungarian genetic history, Asian genetic influence, gene flow*

During the last years the determination of differences at the DNA-level has a leading priority in genetic studies of populations. For the better understanding of Hungarian genetic history, comparison of the maternal and paternal lineages from the archaeological samples of the 10-11th century cemeteries and recent Hungarian and Sekler individuals can provide valuable results. From the studies of maternal and paternal lineages a decent conclusion could be drawn the ancient population from the 10-11th century was genetically heterogeneous, and some Asian genetic influence could be seen in the Hungarian conqueror population. However, there is little direct genetic relationship between the Hungarian conquerors and recent Hungarian-speaking populations. The linguistic isolation of Hungarian-speaking populations in the Carpathian Basin has not lead to significant genetic isolation. Gene flow from neighbours and migrations has affected the Hungarian gene pool.

SZÁMUNK SZERZŐI

András Zselyke (1978) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár
Bertók László (1935) – költő, Pécs
Bíró Béla (1947) – egyetemi tanár, Sapientia EMTE, Csíkszereda
Bodó Barna (1948) – politológus, szerkesztő, egyetemi docens, Sapientia EMTE, Kolozsvár
Bodó Márta (1963) – szerkesztő, PhD, Kolozsvár
Boia, Lucian (1944) – történész, egyetemi tanár, Bukaresti Egyetem
Boka László (1974) – irodalomtörténész, PhD, OSZK, Budapest
Botházi Mária (1977) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár
Culcer, Dan (1941) – költő, szerkesztő, Párizs
Cseke Péter (1945) – irodalomtörténész, szerkesztő, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár
Cseke Péter Tamás (1971) – újságíró, Bukarest
Csoóri Sándor (1930) – költő, főszerkesztő, Hittel, Budapest
Egyed Péter (1954) – író, filozófus, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár
Erős Vilmos (1960) – történész, egyetemi docens, Debreceni Tudományegyetem
K. Horváth Zsolt (1972) – egyetemi tanársegéd, ELTE BTK, Budapest
Keszeg Anna (1981) – szerkesztő, PhD, Korunk, Kolozsvár
Kónya-Hamar Sándor (1948) – szerkesztő, író, politikus, Kolozsvár
Korniss Péter (1937) – fotóművész, Budapest
Krizbai István (1965) – kutatóorvos, Szegedi Biológiai Központ
Pálinkás József (1952) – atomfizikus, az MTA elnöke, Budapest
Pap-Mike Ágnes (1987) – mesterképzős hallgató, BBTE, Kolozsvár
Péntek Imre (1976) – tanársegéd, BBTE, Kolozsvár
Péter Árpád (1981) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár
Peti Lehel (1981) – néprajzkutató, PhD, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár
Raskó István (1939) – genetikus, egyetemi magántanár, a Szegedi Biológiai Központ Genetikai Intézetének tudományos munkatársa
Szöllősy Pál – jogász, az EPMSZ tiszteletbeli elnöke, Zürich
Uray Zoltán (1931) – biológus, az MTA külső tagja, Kolozsvár
Vallasek Júlia (1975) – irodalomtörténész, egyetemi adjunktus, PhD, Kolozsvár
Wilhelm Imola (1979) – kutatóorvos, PhD, Szegedi Biológiai Központ
Wilhelm Sándor (1945) – ichtológus, tanár, PhD, Székelyhíd
Zörgő Noémi (1984) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár

Támogatók

COMMUNITAS
ALAPÍTVÁNY
Autonómia és Élet

nka

Nemzeti Kulturális Alap

MINCSZTERELŐI
INTÉZET

ADMINISTRAȚIA
FONDULUI CULTURAL
NAȚIONAL

„Nézzünk tehát teljes fényben, a tiszta fogalmak, a rendezett gondolkodás, a szabályokat tisztelő levezetések erejével az áltudományra. Ragadjuk meg módszeresen következtelenségeit, törekedjünk következetesen módszer-mágiáinak leleplezésére. Kirekesztő, mindent ígérő heveségére válaszoljunk a tudomány egyetemességével, figyelő óvatosságával. A csodaszerek nélküli salaktalanító »kúra«, a hangzatos ígéretek nélküli következetesség üdítő eredményekkel járhat. Ennek bizalmat adó megtapasztalását, tartós alkalmazását kívánom és remélem a tisztelt Olvasó számára jelen írások áttanulmányozása nyomán.”

(Pálinkás József)

ISSN 1222 8338

9 771222 283304

4 LE • 500 FT

SCIENCE – PSEUDO-SCIENCE
ȘTIINȚĂ – PSEUDO-ȘTIINȚĂ